

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
HUMANITARINIS FAKULTETAS
ISTORIJOS KATEDRA

VAIDA TENIKAITYTĖ
Magistro studijų programos *Istorija ir politika*
II kurso studentė

SOCIALINIAI – EKONOMINIAI POKYČIAI ŠIAULIUOSE
ANTROSIOS LIETUVOS RESPUBLIKOS LAIKOTARPIU

Magistro darbas

Mokslinis vadovas: prof. dr. Arūnas Gumuliauskas

Darbas originalus – Vaida Tenikaitytė (.....)

Šiauliai,
2015

Turinys

ĮVADAS	3
1. POKOMUNISTINĖS TRANSFORMACIJOS: EKONOMINIAI IR SOCIALINIAI POKYČIAI	14
1. 1. Pokomunistinių transformacijų samprata mokslinėje literatūroje	14
1. 2. Ekonominė transformacija pokomunistinėje erdvėje	17
1.3. Socialinės sistemos pokyčiai pokomunistinių transformacijų laikotarpiu	22
2. SOCIALINĖS – EKONOMINĖS POLITIKOS FORMAVIMAS LIETUVOS RESPUBLIKOS 1990–1996 M. ĮSTATYMINĖJE BAZĖJE	29
2. 1. Socialinių ir ekonominių klausimų vieta Aukščiausiosios Tarybos priimtuose įstatymuose	29
2. 2. Socialinės ir ekonominės politikos įtvirtinimas, atspindintis 1992–1996 m. Lietuvos Respublikos įstatymuose	36
3. EKONOMINIO GYVENIMO POKYČIAI ŠIAULIUOSE PO 1990 M.	41
3.1. Šiaulių miesto pramonės nuosmukis pirmaisiais nepriklausomybės metais	41
3.2. Privatizacija ir privataus verslo sektoriaus susikūrimas Šiauliuose	44
4. SOCIALINIAI POKYČIAI ŠIAULIUOSE NEPRIKLAUSOMYBĖS LAIKOTARPIU	51
4.1. Visuomenės socialinės struktūros kaita Šiauliuose atkūrus nepriklausomybę	51
4.2. Socialinės Šiaulių miesto problemos: nedarbas ir nusikalstamumas	55
4.3. Socialinės rūpybos politika nepriklausomybės laikotarpiu Šiauliuose	61
IŠVADOS	65
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	68
SANTRAUKA	75
SUMMARY	77
PRIEDAI	79

IVADAS

Temos aptarimas. 1990 m. Lietuvos istorijoje buvo ypatingi – šalis išsivadavo iš beveik 50 metų trūkusios komunistinės santvarkos. SSRS žlugimas sukėlė didžiulę pokyčių bangą buvusiam komunistiniame bloke. Tačiau nepriklausomybės atkūrimas nebuvo vien tik ryškus mūsų valstybės politinis laimėjimas. Atgavusi laisvę Lietuvos valstybė, kaip ir daugelis kitų Rytų ir Vidurio Europos šalių, nusprendė žengti išsivysčiusių Vakarų link. Kelias nebuvo lengvas. Laukė sudėtingas perėjimas iš totalitarizmo į demokratiją, kurio metu vyko ryškūs struktūriniai pokyčiai valstybėje ir visuomenėje. Mokslinėje literatūroje šis perėjimas įprastai vadinamas pokomunistinėmis transformacijomis, kurios žymi trigubą valstybės ir visuomenės kaitą – politinius ir ekonominius pokyčius, kurie daro didelę įtaką socialinės srities kaitai.

Lietuvoje, kaip ir visoje pokomunistinėje erdvėje, sudėtingumu išsiskyrė ekonominės bei socialinės transformacijos, iš esmės pakeitusios ne tik pačios valstybės vaizdą, bet ir kiekvieno visuomenės nario gyvenimą. Pasirašius nepriklausomybės aktą, laisvė dar nebuvo garantuota. Reikėjo sukurti visiškai naują santvarką, kurioje nebeliktų komunistinės praeities elementų. Pagrindą valstybei gyvuoti suteikia laisva ekonomika. Todėl daugelio buvusių komunistinių šalių nepriklausomybės atkūrimas buvo tiesiogiai susijęs su ekonomikos atskyrimu nuo SSRS ūkio. Šiam tikslui pasiekti vykdytos sparčios ekonomikos reformos, kurių pagrindinis tikslas buvo planinės ekonomikos pakeitimas laisvąja rinka. Šį procesą paspartinti turėjo pokomunistinėje erdvėje vykdoma staigi masinė privatizacija, kurios dėka per pirmuosius kelerius nepriklausomybės metus Lietuvoje buvo suformuotas privatus sektorius. Tačiau greitos ir gerai neapgalvotos vykdomos ekonominės reformos negalėjo nepalikti neigiamų pėdsakų visuomenėje.

Iškart po nepriklausomybės atkūrimo Lietuvos Respublikos aukščiausioji valdžia turėjo išspręsti vieną svarbiausių uždavinių – suformuoti naują socialinę – ekonominę politiką. Šiam procesui didelę įtaką darė įstatyminė bazė, kurią formavo Aukščiausioji taryba, Seimas bei kitos valdžios institucijos. Sudėtingomis valstybei sąlygomis, kai vienu metu vyko politinės ir ekonominės transformacijos, ryškėjo socialinės problemos, buvo sudėtinga proporcingai paskirstyti valdžios dėmesį visoms visuomenės gyvenimo sritims. Tikriausiai dėl to didžiausias valdžios dėmesys buvo nukreiptas į reformų, kuriančių rinkos ekonomiką, teisinį reglamentavimą. Tuo tarpu socialinė sritis, reikiamu momentu nesulaukusi pakankamo valdžios dėmesio, net ir praėjus ketvirčiui amžiaus nuo nepriklausomybės atkūrimo, išliko viena labiausiai problematinių sričių.

Stiprius socialinius – ekonominius pokyčius pereinamuoju laikotarpiu išgyveno vienas didžiausių Lietuvos miestų – Šiauliai. Nors socialinės – ekonominės transformacijos vyko visos šalies mastu, kai kurios jos vietovės pereinamąjį laikotarpį išgyveno skausmingiau nei kitos. Per

pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį Šiaulių, ilgą laiką garsėjusių stipria stambiaja pramone, ekonominis ir socialinis gyvenimas pasikeitė iš esmės. Atsiskyrimas nuo SSRS, kuriai buvo pajungta visa stambioji miesto pramonė, stipriai komplikavo ir taip komplikuoatą ekonominę situaciją Šiauliuose. Ją gelbėti buvo bandoma privatiems asmenims išparduodant valstybės turtą. Panašu, kad šis turtas nutekėjo tik į nedidelės dalies šiauliečių rankas. Todėl socialinio teisingumo neužtikrinimas išryškino sudėtingėjančią miesto socialinę būklę, kurią plačiau apibūdinti padės Šiaulių miesto socialinių – ekonominių pokyčių analizė.

Istoriografija ir šaltiniai. Siekiant kuo giliau ištyrinėti pasirinktą temą, būtina detaliau susipažinti ne tik su Šiaulių, bet ir visos Lietuvos Respublikos, o taip pat kitų buvusių komunistinių valstybių socialinėmis – ekonominėmis transformacijomis, vykusiomis pokomunistiniu laikotarpiu. Nors rūpima tematika galima aptikti keletą darbų, tačiau būtina pastebėti, kad pačių istorikų susidomėjimas šioje srityje nėra didelis. Todėl darbe naudotasi ne tik istorikų, bet ir kitų sričių specialistų – ekonomistų, filosofų, sociologų darbais, padedančiais atskleisti transformacijų ypatumus bei naujos socialinės – ekonominės sistemos formavimąsi.

Po komunizmo žlugimo Rytų ir Vidurio Europos šalyse vyko neišvengiami politiniai, ekonominiai ir socialiniai pokyčiai, vadinami pokomunistinių transformacijų vardu. Šios transformacijos analizuojamos Zenono Norkaus mokslinėje monografijoje¹, remiantis lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu. Knygoje autorius kelia įdomius klausimus apie komunizmo žlugimą, išėjimo iš komunizmo politines ir ekonomines baigtis, aiškina ekonominio Lietuvos atsilikimo aplinkybes. Atsakymai pateikiami, remiantis įvairių atliktų tyrimų duomenimis, užsienio mokslininkų požiūriais, valstybių statistine medžiaga, kai kuriais klausimais atskleidžiamas autoriaus asmeninis požiūris, skatinantis lyginti įvairias nuomones bei daryti išvadas. Darbas vertingas ir tuo, kad, siekiant atskleisti pokomunistines transformacijas Lietuvoje, remiamasi kitų pokomunistinių valstybių patirties, pavyzdžių lyginimais, bandoma parodyti Lietuvos vietą tarp jų. Kadangi Z. Norkus pokomunistinę transformaciją apibūdina kaip perėjimą prie kapitalizmo ir konsoliduotos liberalios demokratijos, monografijoje didžiausias dėmesys skiriamas politinei bei ekonominei transformacijai, o socialiniai visuomenės pokyčiai paliesti minimaliai. Dėl šios priežasties autorių būtų galima kritikuoti, nes vykstantys ekonominiai pokyčiai neišvengiamai sukelia ir tam tikrus socialinius pasikeitimus.

Transformacijų samprata bei ypatumai analizuojami Boriso Melniko mokslinėje monografijoje². Darbe siekiama atskleisti transformacijų sistemiškumą. Taip pat didžiulis dėmesys skiriamas vadybos ir administravimo aspektui. Darbas pagelbėjo, analizuojant visuomenės raidą bei transformacijas. Galima būtų išskirti ir lenkų mokslininko Leszek Balcerovicz darbą „Socializmas,

¹ Norkus Z. *Koks kapitalizmas, kokia demokratija? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius, 2008.

² Melnikas B., *Transformacijos*, Vilnius, 2002.

kapitalizmas, transformacija³, kuris padėjo atskleisti pokomunistinės transformacijos sampratą, ekonominės transformacijos Vidurio ir Rytų Europoje ypatumus. Pateikta Lenkijos ekonominės reformos analizė pagelbėjo lyginant Lietuvos ir kitų pokomunistinių valstybių ekonomikos pokyčius, skirtingas transformacijų baigtis, privataus sektoriaus formavimo niuansus. Reikia pažymėti, kad darbas parašytas, daugiausia remiantis paties autoriaus atliktų tyrimų apibendrinimu, todėl atsispindi vienpusiškas požiūris į analizuojamus įvykius.

Nagrinęjant pokomunistinės erdvės ekonominius pokyčius, buvo remtasi ekonomisto Alberto Šimėno studija⁴, kurioje analizuojama Lietuvos ekonomikos reforma 1990–1994 m. Darbas vertingas tuo, kad nuodugniai atskleidžia ekonomikos raidą, pradedant Lietuvos ūkiu SSRS sudėtyje, baigiant socialine raida, sukelta valstybėje vykstančių ekonominių pokyčių. Be ekonominės transformacijos darbe atskleidžiamas naujos teisinės bazės formavimas Lietuvoje, paliesti socialinės sistemos pokyčiai. Pateikta gausa priedų (statistinės lentelės, diagramos) pagelbėjo, analizuojant įvairių reiškinių dinamiką ir tendencijas. Kaip esminius trūkumus būtų galima paminėti pakankamai trumpą chronologinį laikotarpį, per kurį ekonominė transformacija tik įsibėgėjo bei gana šališką autoriaus požiūrį į analizuojamus įvykius.

Lyginant skirtingus autorių požiūrius į pokomunistinio laikotarpio įvykius bei reiškinius, pasiremta ir Kęstučio Jaskėlevičiaus knyga „Valstybės atėmimas“⁵, kuri sudaryta įvairiuose leidiniuose jo skelbtų straipsnių pagrindu. Autoriaus pateiktos mintys rinkos ekonomikos kūrimo Lietuvoje klausimais padėjo atskleisti šio proceso trūkumus.

Pokomunistinių transformacijų laikotarpiu dalis vykusių socialinių pokyčių analizuojami kolektyvinėje monografijoje „Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990–1998“⁶. Joje daugiausia dėmesio skiriama socialinei kaitos analizei, visuomenės transformacijai, viešosios nuomonės pokyčiams. Studija puikiai pasitarnavo, analizuojant pokomunistinės transformacijos sampratą, Lietuvos visuomenės socialinės struktūros, gyventojų užimtumo kaitą, nusikalstamumą ir kitus klausimus.

Dėl analizuojamos temos istoriografijos ribotumo, taip pat siekiant palyginti skirtingą medžiagą ir atskleisti įvairiapusišką vaizdą, teko panaudoti nemažai Lietuvos bei užsienio autorių mokslinių straipsnių, publikuojamų internete ir EBSCO duomenų bazėje.

Pokomunistinių transformacijų tematikai skirtame moksliniame straipsnyje⁷ Raj Kollmorgen analizuoja pokomunistinių transformacijų teorijas, tyrimo metodus, dažniausiai tyrinėjamas pokomunistinio laikotarpio gyvenimo sritis. Pateikiama informacija yra labiau teorinio pobūdžio,

³ Balcerowicz L., *Socializmas, kapitalizmas, transformacija*, Vilnius, 1998.

⁴ Šimėnas A., *Ekonominės reforma Lietuvoje*, Vilnius, 1996.

⁵ Jaskėlevičius K., *Valstybės atėmimas*, Vilnius, 2010.

⁶ *Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990–1998*, Vilnius, 2000.

⁷ Kollmorgen R., Theories of Postcommunist Transformation. Approaches, Debates, and Problems of Theory Building in the Second Decade of Research, <http://www.tlu.ee/stss/wp-content/uploads/2013/11/kollmorgen.pdf>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 02 22].

tiesa, kai kur pasitaiko konkrečių pavyzdžių, pagrindžiančių teorinę medžiagą. Kitame straipsnyje⁸ didesnis dėmesys skiriamas socialinei transformacijai. Jame suformuluoti socialinių pokyčių, vykusių Rytų ir Vidurio Europos šalyse, esminiai bruožai. Buvusių komunistinio bloko šalių pokomunistinių transformacijų trajektorijas analizavo A. Iu Melville⁹. Darbe didžiausias dėmesys skiriamas politinei transformacijai, kuri tyrinėjama demokratijos konsolidacijos aspektu. Kadangi visos pereinamosios šalys neišvengiamai praeina tam tikras demokratizacijos fazes, straipsnyje siekiama parodyti, kokius išsivystymo lygius pasiekė atskiros pokomunistinės valstybės. Straipsnis suteikė naudingos informacijos apie tai, kaip skirtingi užsienio autoriai traktuoja Lietuvos išsivystymą kitų valstybių kontekste, kokie veiksniai lemia pasiektus išsivystymo lygius. A. Iu Melville teigimu, stabili ir konsoliduota demokratija remiasi socialine bei ekonomine sistema, tačiau šios transformacijos darbe paliestos tik fragmentiškai.

2011 m. organizuotas tarptautinis simpoziumas „Pokomunistinės valstybės: panašios problemos, skirtingi laimėjimai“¹⁰. Pagrindinis simpoziumo tikslas – aptarti, kodėl skirtingos pokomunistinės šalys pasiekė nevienodus rezultatus. Įvairių pasaulio mokslininkų pranešimuose pateikta informacija pasitarnavo, analizuojant ekonominių transformacijų ypatumus ir baigtis. Vertingos statistinės informacijos suteikė straipsnis „Pokomunistinė karta buvusiam Rytų bloke“¹¹, kuriame analizuojami tyrimo apie buvusių pokomunistinių valstybių gyventojų požiūrį į vykstančias pokomunistines transformacijas duomenys. Jie atskleidė, kaip skirtingose pokomunistinėse valstybėse vertinama naujai sukurta rinkos ekonomika, įsigalėjęs demokratinis valdymas, pasitenkinimas esama padėtimi.

Viena svarbiausių pokomunistinių transformacijų buvo sovietinės planinės ekonomikos perėjimas į rinkos ekonomiką. Šiuos procesus analizavęs David Lipton savo straipsnyje¹² išskiria tris bendrus Rytų Europos šalims būdingus ekonominės transformacijos elementus: ekonomikos stabilizavimą, liberalizavimą ir privatizavimą. Kadangi, formuojant rinkos ekonomiką, vieną svarbiausių vaidmenų atliko valstybinio turto privatizacija, tai buvo svarbu apžvelgti privatizacijos procesą pokomunistinėje erdvėje bei įvertinti Lietuvoje vykusios privatizacijos privalumus ir

⁸ Kollmorgen R., Transformation theory and socio – economic change in Central and Eastern Europe. A conceptual framework, http://www.emecon.eu/fileadmin/articles/1_2010/emecon%201_2010%20Kollmorgen.pdf, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 02 20].

⁹ Melville A. Iu, On the trajectories of Postcommunist Transformations, <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=5&sid=be29c597-c627-40dd-9ac2-6de2292094a9%40sessionmgr4001&hid=4109>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 02 20].

¹⁰ Post – Communist Countries: Similar Problems, Different Solutions, <http://www.hse.ru/en/news/extraordinary/30303873.html>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 02 20].

¹¹ The Post – Communist Generation in the Former Eastern Bloc, <http://www.pewglobal.org/2010/01/20/the-post-communist-generation-in-the-former-eastern-bloc/>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 05].

¹² Lipton D., Eastern Europe, <http://www.econlib.org/library/Enc1/EasternEurope.html>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 02 22].

trūkumus. Šiam tikslui pasitarnavo moksliniai straipsniai¹³, kuriuose pateikiama buvusių komunistinių valstybių (Lenkijos, Čekijos, Vengrijos) patirtis, formuojant privatų sektorių.

Vykstant pokomunistinėms transformacijoms, kūrėsi nauja socialinė gerovės valstybės sistema, kurią tyrinėjo Martin Potuček¹⁴. Jo straipsnyje analizuojamos Centrinės ir Rytų Europos valstybių socialinės problemos, atskleidžiama, kaip transformavosi sovietinė socialinių garantijų sistema, kokių sunkumų sukėlė šie pokyčiai.

Naujos socialinės sistemos formavimas analizuojamas ir Agnės Tonkūnaitės moksliniame straipsnyje „Socialiniai ir ekonominiai pokyčiai Rytų ir Vidurio Europos šalyse: valstybės vaidmuo“¹⁵. Tiesa, ekonominiai pokyčiai straipsnyje paliesti tik fragmentiškai, siekiant parodyti, kaip ekonominė transformacija sukėlė socialinės sistemos kaitą. Didelis dėmesys skiriamas vienai iš lėčiausiai kintančių socialinės transformacijos sričių – pokomunistinių valstybių gyventojų vertybių, požiūrių ir nuostatų pokyčiams. Atlikta analizė remiasi gyventojų nuomonės tyrimais, kurie autorei padėjo nustatyti įgyvendinamos naujos ekonominės ir socialinės politikos vertinimus skirtingose pokomunistinėse valstybėse.

Analizuojant socialinės transformacijos sampratą bei ypatumus, taip pat buvo remtasi Skirmanto Buivydo darbu „Pokomunistinės transformacijos tyrimų problemos“¹⁶, kuriame pateikiamas skirtingų pokomunistinių transformacijų teorijų ir vertinimų apibendrinimas.

Transformacijų laikotarpiu pokomunistinėse šalyse vyko visuomenės struktūros pokyčiai, kuriuos savo darbuose analizavo Arvydas Virgilijus Matulionis¹⁷, Gina Marija Pajuodienė ir Algis Šileika¹⁸, Marius Povilas Šaulauskas¹⁹, taip pat jau minėtas B. Melnikas. Jie padėjo atskleisti visuomenės raidos bruožus bei kryptis, Lietuvos visuomenės struktūravimosi ypatumus, gyventojų susiskirstymo į sluoksnius pokyčius, vidurinėsios klasės problemą. Kartu su visuomenės kaita pokomunistiniu laikotarpiu vyko ir šeimos transformacija, kurios priežastys bei ryškiausi bruožai

¹³ Zijlstra K., Privatisation in Hungary, Poland, and the Czech republic, <http://www.nato-pa.int/archivedpub/comrep/1997/ap220ece.pdf>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 02 26]; Privatization model in Poland: commercial or social?, http://ijbssnet.com/journals/Vol_4_No_14_November_2013/6.pdf, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 02 26].

¹⁴ Potuček M., Welfare State Transformations in Central and Eastern Europe, https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no21_ses/05potucek.pdf, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 19].

¹⁵ Tonkūnaitė A., Socialiniai ir ekonominiai pokyčiai Rytų ir Vidurio Europos šalyse: valstybės vaidmuo, <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=59086de5-ce79-47ba-af74-bd64df266eba%40sessionmgr4001&vid=19&hid=4212>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 05].

¹⁶ Buivydas S., Pokomunistinės transformacijos tyrimų problemos, <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2001~1367159018595/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 10].

¹⁷ Matulionis A. V., Lietuvos visuomenės struktūravimasis, http://www.lmaleidykla.lt/publ/0235-7186/2005/4/Fil_044_052.pdf, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 12].

¹⁸ Pajuodienė G. M., Šileika A., Lietuvos gyventojų socialiniai sluoksniai (vidurinėsios klasės beišskant), <http://www.lb.lt/pajuodiene>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 12].

¹⁹ *Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990–1998*, Vilnius, 2000.

apibendrinti straipsnyje „Šeimos transformacija Lietuvoje: požymiai ir veiksniai“²⁰. Darbe atliktas išsamus Lietuvos šeimos demografinių pokyčių tyrimas, atskleistas perėjimas nuo tradicinės prie modernios šeimos modelio procesas.

Svarbiausioms nepriklausomos Lietuvos socialinėms problemoms (korupcijai ir nusikalstamumui) nagrinėti puikiai pasitarnavo Genovaitės Babichinaitės ir Artūro Petkaus darbas „Kai kurios kriminologinės problemos dvidešimtmečio socialinių pokyčių Lietuvoje kontekste“²¹, kuriame analizuojami kriminogeninės padėties pokyčiai nepriklausomoje Lietuvoje, nusikaltimų dinamika. Organizuoto nusikalstamumo reiškiniui atskleisti taip pat buvo remtasi Aurelijaus Gutausko darbu²². Jame autorius analizuoja organizuoto nusikalstamumo užuomazgas Lietuvoje, plėtros etapus bei pagrindines veiklos kryptis. Neatsiejama pokomunistinių valstybių socialinė problema tapo korupcija, kuri pakankamai išsamiai analizuota Jolantos Palidauskaitės straipsnyje²³. Jame autorė siekia išryškinti sovietinio palikimo ir rinkos ekonomikos įtaką korupcijos sklaidai nepriklausomoje Lietuvoje.

Siekiant plačiau susipažinti su nepriklausomybės laikotarpiu Lietuvoje susikūrusiomis mafijos gaujomis, jų sąsajomis su privataus sektoriaus formavimu, buvo remtasi Dailiaus Dargio knyga „Kruvinasis mafijos maršrutas“²⁴, kuri nepriskirtina mokslinei literatūrai. Tačiau reikia pripažinti, kad knygoje pateikti kai kurie faktai, nuotraukos, teisėsaugos ir vidaus reikalų ministerijos, teismuose nagrinėjamų bylų medžiaga padėjo suformuoti vaizdą apie svarbiausius pirmojo nepriklausomybės dešimtmečio Lietuvos mafijos istorijos įvykius, kurie gana plačiai siejosi su privatizacijos procesu bei ekonominiais nusikaltimais.

Apie valstybės ir visuomenės pokyčių užuomazgas Lietuvoje galima kalbėti nuo Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio (Sąjūdžio), kuris po 1990 m. rinkimų sudarė daugumą Aukščiausioje Taryboje, susikūrimo. Kaip vieną ryškesnę darbą Sąjūdžio tema būtų galima išskirti Česlovo Laurinavičiaus ir Vlodo Sirutavičiaus monografiją²⁵, kurioje daugiausia nagrinėjama politinė 1988–1990 m. istorija. Studija parašyta, remiantis archyviniais dokumentais bei aprašomojo laikotarpio dalyvių prisiminimais bei vertinimais. Darbu remtasi, analizuojant politines transformacijas Lietuvoje, ekonominio savarankiškumo idėjas, 1990 m. rinkimus į Aukščiausiąją Tarybą.

²⁰ Stankūnienė V., Jonkarytė A., Mitrikas A., Šeimos transformacija Lietuvoje: požymiai ir veiksniai, <http://elibrary.lt/resursai/LMA/Filosofija/F-51.pdf>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 12].

²¹ Babichinaitė G., Petkus A., Kai kurios kriminologinės problemos dvidešimtmečio socialinių pokyčių Lietuvoje kontekste, <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=4&sid=842c83c2-9c78-4923-bc02-61efd40e8324%40sessionmgr4003&hid=4107>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 15].

²² Gutauskas A., Organizuotas nusikalstamumas Lietuvoje: faktinė padėtis ir teisėsaugos institucijų praktika, https://www.google.lt/?gws_rd=ssl#q=organizuotas+nusikalstamumas+lietuvoje, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 16].

²³ Palidauskaitė J., Korupcijos sklaidos formos Lietuvoje: tarp sovietinio palikimo ir rinkos padiktuoto pragmatizmo, http://internet.ktu.lt/lt/mokslas/zurnalai/vpa/z18/Nr18_6_Palidauskaite.pdf, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 18].

²⁴ Dargis D., *Kruvinasis mafijos maršrutas*, Vilnius, 2011.

²⁵ Laurinavičius Č., Sirutavičius V., *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki kovo 11 – osios*, XII t., I dalis, Vilnius, 2008.

Analizuojant naują formuojamą ekonominę – socialinę sistemą Lietuvoje, pagelbėjo Vandos Kašauskienės knyga „Lietuvos Respublikos vyriausybės, 1990–2007: jų kaita ir veiklos bruožai“²⁶, kurioje nagrinėjami visų vyriausybių nuveikti darbai, vykdant strateginę nuostatą pereiti iš Rytų į Vakarus, iš planinės administracinės ekonomikos į rinkos ekonomiką ir demokratiją. Darbas suteikė vertingos informacijos rinkos ekonomikos formavimosi Lietuvoje, privatizacijos politikos bei kitais klausimais.

Siekiant kai kuriuos analizuojamus pokyčius pagrįsti skaičiais, remtasi Sarmitės Mikulionienės sudaryta statistikos knyga „Lietuvos gyventojai, 1990–2000“²⁷. Ji pagelbėjo, aiškinantis Lietuvos gyventojų užimtumo dinamiką ir užimtumo politikos pokyčius nepriklausomybės laikotarpiu. Taip pat būtų galima paminėti Marytės Čekauskienės darbą „Lietuvos ekonominė ir socialinė raida“²⁸, kuriame apžvelgiami pirmųjų ketverių Lietuvos nepriklausomybės metų pagrindiniai pokyčiai, atskleisti statistine išraiška.

Nepriklausomybės laikotarpio Šiaulių istorija iki šiol nėra plačiai tyrinėjama. Šiai tematikai galima priskirti vos keletą darbų. Vienas tokių svarbiausių – Jono Sireikos sudaryta kolektyvinė monografija „Šiaulių miesto istorija, 1940–1995“²⁹. Nepriklausomybės laikotarpiu Šiaulių istorija tyrinėjama tik viename iš penkių knygos skyrių, bet jame pateikta medžiaga suteikė vertingos informacijos visuomeninio gyvenimo, socialinės rūpybos, rinkos ekonomikos kūrimo, pramonės žlugimo, privatizacijos, nusikalstamumo ir kitais klausimais. Nors darbe paliesta dalis mieste vykusių socialinių – ekonominių transformacijų, tačiau jie analizuojami fragmentiškai ir neleidžia susidaryti visuminio vaizdo apie vykusius pokyčių mastus bei tendencijas Antrosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu.

Rašant magistro darbą, puikiai pasitarnavo Šiaulių metraščiai³⁰, kurie pagelbėjo, tyrinėjant Šiaulių visuomenės struktūros kaitą, rinkos ekonomikos formavimosi ypatumus. Šios temos praktiškai paliestos visose Šiaulių metraščių knygose, todėl leido įvertinti socialinių ir ekonominių reiškinių dinamiką mieste. Tačiau reikia pripažinti, kad juose pateikta analogiška medžiaga, kaip ir anksčiau minėtoje monografijoje. Kita vertus, metraščiuose pateikta platesnė ir gausesnė medžiaga. Be to, palyginus, kaip abiejuose darbuose aprašomi tie patys įvykiai ir reiškiniai, pastebėta, kad nesutampa kai kurios detalės (datos, skaičiai ir kt.). Tai pareikalavo patikrinti informaciją, remiantis kitais šaltiniais.

²⁶ Kašauskienė V., *Lietuvos Respublikos vyriausybės, 1990–2007: jų kaita ir veiklos bruožai*, Vilnius, 2007.

²⁷ *Lietuvos gyventojai, 1990–2000*, sudaryt. Mikulionienė S., Vilnius, 2002.

²⁸ Čekauskienė M., *Lietuvos ekonominė ir socialinė raida*, Vilnius, 1994.

²⁹ *Šiaulių miesto istorija, 1940–1995*, sudaryt. Sireika J., Šiauliai, 2007.

³⁰ *Šiaulių metraštis, 1990–1993*, sudaryt. Sireika J., Šiauliai, 1994; *Šiaulių metraštis, 1994–1995*, sudaryt. Sireika J., Šiauliai, 1996; *Šiaulių metraštis, 1996–1998*, sudaryt. Sireika J., Šiauliai, 1999; *Šiaulių metraštis, 1999–2002*, Šiauliai, 2003.

Apibendrinus analizuojamai temai skirtą istoriografiją lietuvių kalba, galima teigti, kad dauguma autorių, tyrinėdami pokomunistines transformacijas, apsiriboja keliais pereinamojo laikotarpio pokyčių aspektais. Tuo tarpu nuodugnaus ir išsamaus tyrimo, apimančio visas valstybės ir visuomenės pokyčių sritis rasti nepavyko. Dar sudėtingesnė situacija su atskirų Lietuvos miestų, taip pat ir Šiaulių, nepriklausomybės laikotarpio tyrinėjimais, atskleidžiančiais esminius pasikeitimus, pereinant iš vienos politinės sistemos į kitą.

Šaltiniai. Pagrindinę tyrinėjamų šaltinių bazę sudaro Šiaulių savivaldybės einamajame archyve³¹ saugomi dokumentai, apimantys 1990–1999 m. laikotarpį. Tai Šiaulių miesto valdybos ir tarybos posėdžių protokolai, potvarkiai, ataskaitos, susirašinėjimai ir kiti dokumentai. Jais naudotasi tyrinėjant ekonominius bei socialinius pokyčius Šiauliuose: privataus sektoriaus formavimąsi, privatizacijos procesus ir rezultatus, privataus verslo kūrimąsi, pramonės problemas ir kt. Socialiniams pokyčiams atskleisti pasitarnavo medžiaga demografinių rodiklių, gyventojų užimtumo, nusikalstamumo, socialinės rūpybos ir kitais klausimais.

Rašant darbą taip pat buvo naudotasi publikuotais šaltiniais – statistikos rinkiniais. Prie pastarųjų būtų galima priskirti „Lietuvos TSR statistikos metraštį, 1988“³², statistikos rinkinį „Lietuvos gyventojai“³³. Statistikos rinkinyje „Šiaulių apskritis: ekonominė ir socialinė raida“³⁴ pateikta medžiaga padėjo nustatyti kelerių metų nusikalstamumo, užimtumo ir kitų reiškinių dinamiką mieste.

Analizuojant specifinius klausimus (organizuotą nusikalstamumą, reketą, prostituciją ir kt. Šiauliuose), gausiai remtasi periodine spauda. Buvo peržiūrėti visi rūpimo laikotarpio dienraščio „Lietuvos rytas“ numeriai, taip pat keletas „Atgimimo“, „Tiesos“, „Lietuvos aidas“ numerių. Jie pagelbėjo, ne tik analizuojant minėtas problemas, bet ir suteikė vertingos informacijos apie 1990 m. ir 1992 m. rinkimus, jų rezultatus, rinkiminę agitaciją, partijų rinkimines programas, taip pat įvairias rinkos ekonomikos kūrimo ir socialines problemas.

Antrajame darbo skyriuje, analizuojant naujos socialinės – ekonomikos sistemos formavimą Lietuvos Respublikos įstatyminėje bazėje, naudotasi Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Seimo 1990–1996 m. priimtais įstatymais. Per šį laikotarpį buvo priimti 1354 įstatymai, iš kurių 392 skirti ekonominiams ir socialiniams klausimams. Įstatymų kokybinė ir kiekybinė analizė leido nagrinėti nepriklausomos Lietuvos socialinės – ekonominės politikos bruožus, kurie gana stipriai prisidėjo prie Šiauliuose vykusių pokyčių.

Tyrimo problemos formulavimas. Lietuvos visuomenė po nepriklausomybės atkūrimo pradėjo žengti liberalios konsoliduotos demokratijos ir rinkos ekonomikos keliu. Išėjimas iš

³¹ *Šiaulių savivaldybės einamasis archyvas* (toliau *ŠSEA*).

³² *Lietuvos TSR statistikos metraštis, 1988*, Vilnius, 1989.

³³ *Lietuvos gyventojai*, Vilnius, 1990.

³⁴ *Šiaulių apskritis: ekonominė ir socialinė raida*, Vilnius, 1997.

komunistinės santvarkos su nusistovėjusia politine, ekonomine bei socialine sistema sukėlė stiprius pokyčius valstybėje ir visuomenėje, kurie neapsiribojo tik politinės santvarkos pasikeitimu. Sudėtingiausi pasirodė esantys socialinės – ekonominės srities pokyčiai, daugiau ar mažiau palietę kiekvieno šalies miesto gyvenimą. Antrosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu socialinė – ekonominė raida visoje šalyje vyko pagal panašų scenarijų. Kita vertus, skirtingose Lietuvos dalyse esančiuose miestuose pokomunistinės transformacijos turėjo specifinių požymių. Todėl darbe iškeliami problema, kaip vyko pokyčiai ne centro Lietuvoje, o vienoje iš jos periferijų – Šiauliuose. Problema nagrinėjama ekonominių ir socialinių pokyčių aspektu. Todėl būtina atskleisti, kaip pasikeitė Šiaulių miesto ekonominis gyvenimas Antrosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu ir kas lėmė šiuos pokyčius. Taip pat reikia ištirti miesto ryškiausius socialinių pokyčių bruožus, atskleisti jų sąsajas su ekonomine transformacija bei parodyti juos visos Lietuvos kontekste.

Temos aktualumas ir naujumas. Nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo jau praėjo ketvirtis amžiaus, tačiau šio laikotarpio Šiaulių miesto istorija fragmentiškai paliesta vos keliuose darbuose. Apskritai Lietuvos socialiniai – ekonominiai pokyčiai susilaukė daugiau dėmesio. Šia tema išleistos kelios monografijos, nepriklausomos Lietuvos raida atskleista įvairiuose statistinio pobūdžio leidiniuose. Pirmieji darbai apie minėtas transformacijas pasirodė, praėjus vos keleriems metams nuo nepriklausomybės atkūrimo. Tuo tarpu kokie pokyčiai, perėjus iš vienos politinės sistemos į kitą, vyko atskiruose Lietuvos miestuose lig šiol netyrinėta. Tiesa, kalbant apie Šiaulių miestą, pirmas žingsnis jau žengtas. Analizuoti kai kurie atskiri mieste vykę šių pokyčių klausimai, tačiau tyrimai fragmentiški, neatskleidžia vykusių transformacijų tendencijų. Todėl šis darbas papildys jau pradėtų analizuoti pokyčių, didžia dalimi nulėmusių mūsų šiandieninį gyvenimą, temą.

Temos chronologinės ribos. Nagrinėjamos temos chronologinės ribos 1989–1999 m. laikotarpis. 1989 m. pasirinkti todėl, kad paskutiniais sovietmečio gyvavimo metais jau pastebimos kai kurių socialinių – ekonominių pokyčių užuomazgos, kaip pavyzdžiui, gimusios ekonominio savarankiškumo idėjos, naujų nusikalstamumo formų atsiradimas ir kt.. Taip pat, siekiant atskleisti pokyčius, vykusius Antrosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu, būtina lyginti du skirtingus laikotarpius, todėl pasirinkti paskutiniai sovietinės okupacijos metai. Chronologinės ribos pasibaigia 1999 m., kai Lietuva gavo oficialų kvietimą pradėti derybas dėl narystės Europos Sąjungoje, kas iš dalies žymi naują nepriklausomos Lietuvos periodą. Dešimtmetis buvo pakankamas laikotarpis, per kurį išryškėjo temoje analizuojami pokyčiai.

Tyrimo objektas. Šio darbo objektas yra socialiniai – ekonominiai pokyčiai Šiauliuose Antrosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu.

Tikslas ir uždaviniai. Šio darbo tikslas – išanalizuoti socialinius – ekonominius pokyčius Šiauliuose, vykusius Antrosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu.

Tyrimo uždaviniai:

1. Išanalizuoti ir palyginti mokslinėje literatūroje pateiktas pokomunistinių transformacijų sampratas.
2. Atskleisti pokomunistinėje erdvėje ir Lietuvoje vykusių socialinių bei ekonominių transformacijų ypatumus.
3. Išanalizuoti 1990–1996 m. Lietuvos Respublikos įstatyminę bazę ir įvertinti jos reikšmę, formuojant nepriklausomos Lietuvos socialinę – ekonominę politiką.
4. Išnagrinėti ekonominio gyvenimo pokyčius Šiauliuose po nepriklausomybės atkūrimo.
5. Atskleisti Šiaulių miesto socialinių reiškinių raidą per pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį.

Tyrimo metodai. Rašant darbą buvo naudoti mokslinės literatūros ir šaltinių analizės, lyginamasis ir statistinis metodai. Mokslinės literatūros ir šaltinių analizės metodas buvo taikomas, siekiant išanalizuoti minėta tema prieinamą istoriografiją, kitą mokslinę literatūrą, spaudą, Lietuvos Respublikos įstatymus, Šiaulių savivaldybės einamojo archyvo medžiagą, padedančią atskleisti pokomunistinėje erdvėje, Lietuvoje bei Šiauliuose vykusias socialines – ekonomines transformacijas. Lyginamasis metodas buvo naudojamas, analizuojant ir lyginant pokomunistinių transformacijų sampratas, pokomunistinių valstybių pokyčių bruožus. Taip pat jis plačiai naudotas, siekiant atskleisti socialinius – ekonominius pokyčius Šiauliuose, kuomet reikėjo lyginti tuos pačius reiškinius, vykusius skirtingais metais ir kt.. Statistinis metodas panaudotas, grupuojant turimus duomenis, sudarant priedus, kuriuose siekiama atskleisti socialinių reiškinių pokyčius Šiauliuose, taip pat pateikiant informaciją procentine išraiška.

Darbo struktūra. Darbą sudaro įvadas, dėstymas, išvados, literatūros sąrašas, santraukos lietuvių ir anglų kalba, priedai. Dėstymą sudaro 4 skyriai bei 10 poskyrių.

Pirmajame skyriuje analizuojama mokslinėje literatūroje skirtingų autorių pateiktos pokomunistinių transformacijų sampratos. Taip pat, remiantis įvairių autorių teorijomis, siekiama atskleisti pokomunistinėje erdvėje, o tuo pačiu ir Lietuvoje vykusių socialinių – ekonominių pokyčių esminius bruožus, kuriais remiantis, analizuojami Šiauliuose Antrosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu vykę pasikeitimai.

Antrajame skyriuje pateikiama Lietuvos Respublikos 1990–1996 m. priimtų įstatymų kiekybinė ir kokybinė analizė, kuria siekiama atskleisti socialinių bei ekonominių klausimų vietą naujoje kuriamoje įstatyminėje bazėje, taip pat įvertinti jos reikšmę, formuojant nepriklausomos Lietuvos socialinę – ekonominę politiką, turėjusią įtakos Šiaulių mieste vykusiems pokyčiams.

Šiaulių miesto ekonominio gyvenimo pokyčiai analizuojami trečiajame darbo skyriuje. Skyrių sudaro du poskyriai, kuriuose nagrinėjami pagrindiniai ekonominiai pasikeitimai – miesto stambiosios pramonės griūtis, privatizacijos procesai bei privataus verslo sektoriaus susiformavimas.

Ketvirtajame skyriuje analizuojami Šiaulių mieste vykę socialiai pokyčiai, apimantys socialinės visuomenės struktūros kaitą, socialines problemas ir socialinės rūpybos politiką.

1. POKOMUNISTINĖS TRANSFORMACIJOS: EKONOMINIAI IR SOCIALINIAI POKYČIAI

1. 1. Pokomunistinių transformacijų samprata mokslinėje literatūroje

Rytų ir Vidurio Europoje, subyrėjus komunistiniam blokui, buvusios jo narės neišvengiamai turėjo išgyventi pereinamąjį laikotarpį, kuriam būdingi ryškūs struktūriniai pokyčiai valstybėje bei visuomenėje. Daugelio mokslininkų (Z. Norkus, L. Balcerowicz, R. Kollmorgen, D. Lipton, A. Iu Melville, M. Potuček ir kt.) šis pereinamasis laikotarpis vadinamas pokomunistinėmis transformacijomis. Tiesa, literatūroje galima aptikti ir kitų šios sąvokos sinonimų: pereinamasis procesas (Vytautas Radžvilas), pokomunistinė revoliucija (M. P. Šaulauskas).

Pokomunistinės transformacijos – gana plati sąvoka. Todėl ji skirtingų autorių aiškinama nevienareikšmiškai. Dažniausiai ši sąvoka suprantama kaip perėjimas iš vienos politinės sistemos į kitą bei planinės ekonomikos pakeitimas rinkos ekonomika. Tačiau būtina pabrėžti, kad politika ir ekonomika nėra vienintelės pokomunistinių transformacijų sritys: „<...>Transformuojasi ir tai, kas paprastai kinta lėčiausiai: socialinė visuomenės struktūra – jos pasiskirstymas į įvairius padalinius pagal ekonominį, politinį, socialinį ir kultūrinį statusą bei giliai įsišakniję kasdienio bendrabūvio santykius nustatantys principai – moralės normos, estetinės nuostatos, įpročiai, įsitikinimai, gyvenimo stiliai ir lūkesčiai<...>“³⁵. Taigi greta dviejų pokomunistinių transformacijų objektų (politikos bei ekonomikos) atsiranda ir trečiasis – socialiniai pokyčiai.

Vienas ryškiausių pokomunistinių transformacijų tyrinėtojas Lietuvoje Z. Norkus pokomunistinę transformaciją įvertina 2 būdais: tai procesas, kuriuo artėjama prie tam tikro tikslo, atliekant tam tikrus pertvarkymus ir procesas, vis labiau nutolinantis nuo tam tikros pradinės būklės (komunizmo). Vadinasi, kuo labiau šalies ekonominė, politinė sistema, jos socialinė struktūra skiriasi nuo komunistinės būklės, tuo transformacija yra gilesnė ir platesnė³⁶. Z. Norkus suformuluoja mintį, kad pokomunistinei transformacijai pakanka permainų vienoje iš trijų sričių: ideologijoje, politinėje ar ekonominėje sistemoje. Kita vertus, jis pabrėžia, kad išėjimas iš komunizmo yra realesnis, kai pokyčiai apima dvi ar net visas tris sritis³⁷. Idealiausias pokomunistinės transformacijos variantas, anot Z. Norkaus, kai pereinama iš komunizmo į liberalųjį demokratinį kapitalizmą. Pastebėtina, kad, kalbėdamas apie pokomunistines transformacijas, autorius neakcentuoja socialinių pokyčių reikšmės.

³⁵ *Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990–1998*, Vilnius, 2000, p. 9.

³⁶ Norkus Z. *Koks kapitalizmas, kokia demokratija? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius, 2008, p. 317.

³⁷ *Ten pat*, p. 325.

Kito Lietuvos mokslininko B. Melniko pokomunistinių transformacijų samprata platesnė nei Z. Norkaus. Be politinio ir ekonominio aspekto ji apima socialinės srities, kultūros bei technologijų transformacijas. Jos apima pokyčius visuomenėje ir pačios visuomenės struktūros dinamiką³⁸. B. Melnikas suformulavo pagrindines transformacijų Rytų ir Vidurio Europos šalyse trajektorijas bei bruožus: visuomenės modernizavimas, politinės organizacijos, rinkos santykiais pagrįsta ekonomika, socialinė infrastruktūra, teisinė sistema plėtojama Vakarų šalių pavyzdžiu. Šalia išskiria transformacijų būdus: evoliucinį (nuoseklus transformacijų procesų plėtojimas), revoliucinį (transformacijų šuoliškumas) bei evoliucinio ir revoliucinio pobūdžio derinimą³⁹.

Kalbėdamas apie pokomunistinių transformacijų trajektorijas, A. Iu Melville pabrėžia vieną pagrindinį aspektą – politinės sistemos pokyčius. Tačiau net ir šios vienintelės srities pokyčiai gali nubrėžti skirtingas trajektorijas, lemiančias skirtingus rezultatus. Anot autoriaus, visos pokomunistinės šalys neišvengiamai praeina tam tikras demokratizacijos fazes: autoritarizmo smukimą, politinės sistemos liberalizaciją, demokratizaciją, nekonsoliduotą demokratiją ir demokratijos konsolidaciją⁴⁰. A. Iu Melville pabrėžia skirtingus pokomunistinės transformacijos rezultatus, kuriuos lemia ikikomunistinio laikotarpio tradicijos bei patirtis, išorinė aplinka, socialinių, ekonominių, kultūrinių transformacijų lygis, politinio ir ekonominio elito kaita, politinių veikėjų taktika⁴¹. Kaip matyti, pokomunistinėje transformacijoje socialinių ir ekonominių pokyčių faktorius nėra atmetamas, bet labiau atlieka antraeilį vaidmenį.

Priešingai nei minėti autoriai, M. P. Šaulauskas pokomunistinėje revoliucijoje akcentuoja socialinės kaitos kategoriją. Tiesa, tai lėčiausiai kintanti, tačiau svarbi pokyčių sritis, žyminti visuomeninių struktūrų – socialinių grupių, elgesio taisyklių, vertybinių orientacijų, kultūrinių simbolių kitėjimo procesą⁴². M. P. Šaulauskas suformuluoja 4 pokomunistinės transformacijos orientacijas, kurias savo darbuose naudoja ir Z. Norkus. Kontinuacinė orientacija svarbiausiu tikslu laiko tam tikrų teigiamų komunistinio laikotarpio laimėjimų išsaugojimą, inovacinei orientacijai būdingas kritiškas požiūris į ikikomunistinį laikotarpį ir Vakarų šalių patirtį, restitucinė orientacija pagrindiniu tikslu laiko ikikomunistinio laikotarpio ekonominės bei politinės sistemos atkūrimą. Tuo tarpu imitacinės orientacijos idealas – išsivysčiusių Vakarų šalių politinės ir ekonominės sistemos kopijavimas⁴³, būdingas daugeliui pokomunistinių valstybių.

³⁸ Melnikas B., *Transformacijos*, Vilnius, 2002, p. 189.

³⁹ *Ten pat.*, p. 202–203.

⁴⁰ Melville A. Iu, On the trajectories of Postcommunist Transformations, <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=5&sid=be29c597-c627-40dd-9ac2-6de2292094a9%40sessionmgr4001&hid=4109>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 02 20].

⁴¹ *Ten pat.*

⁴² *Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990–1998*, Vilnius, 2000, p. 10.

⁴³ Norkus Z. *Koks kapitalizmas, kokia demokratija? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius, 2008, p. 327.

Lenkų mokslininkas L. Balcerowicz, pateikdamas pokomunistinių transformacijų sampratą, pabrėžia didžiulį pokyčių mastą, pasižymintį įvairiais ypatumais. Anot jo, pokomunistinės transformacijos labiausiai paliečia šalies politinę bei ekonominę sistemą, kurių pokyčiai savo ruožtu veikia socialinę struktūrą⁴⁴. Rytų ir Vidurio Europoje vykę pokyčiai, autoriaus teigimu, neturi precedento pasaulio istorijoje, kuomet vienu metu pokomunistinėms valstybėms teko vykdyti politines bei ekonomines transformacijas. Lygindamas pokomunistines transformacijas Rytų Europoje su kitomis, L. Balcerowicz išskiria pagrindinius šių pokyčių bruožus, iš kurių būtų galima išskirti tai, kad perėjimas liečia politinę ir ekonominę sistemą, būdingas spartus perėjimas nuo nedemokratinės prie pliuralistinės politinės tvarkos, perėjimas dažniausiai taikus, tikslas – demokratinio kapitalizmo modelis⁴⁵. Šiuo požiūriu prie L. Balcerowicz pokomunistinės transformacijos sampratos priartėja Z. Norkaus teorija.

R. Kollmorgen, išskirdamas pagrindines pokomunistinės transformacijos savybes, pabrėžia, kad transformacijos tikslas – pakeisti komunistinę tvarką, komandinę ekonomiką ir ideologiją. Taip pat akcentuojamas naujasis politinis elitas, išskylantis iš gyventojų judėjimų bei institucijos, kuriamos, remiantis Vakarų visuomenių pavyzdžiu, ir turėta sava patirtimi. Tik demokratizacija ir naujasis politinis elitas sudaro galimybes tikroms ūkio reformoms⁴⁶. Kitame savo darbe autorius pabrėžia, kad, tyrinėjant pokomunistines transformacijas, svarbu išanalizuoti ir socialinių pokyčių kryptis, kaip pavyzdžiui, specifinę socialinę struktūrą, kurioje dominuoja nedidelė grupė turtingųjų ir inteligentų bei neproporcingai aukštas darbininkų skaičius, negausus vidutinis sluoksnius⁴⁷. Autorius akcentuoja skirtingus transformacijos kelius ir baigtis, kuriuos lemia keletas faktorių: komunistinis palikimas, regioniniai bei nacionaliniai skirtumai ir kt. Tiesa, reikia pridurti, kad daugelis autorių, kalbėdami apie skirtingus pokomunistinių valstybių pasiekimus, pabrėžia turėtas nevienodas pradines sąlygas (komunistinę bei ikikomunistinę paveldą), kurios nurodė transformacijų kryptis ir gana stipriai įtakojo jų rezultatus. Kita vertus, net ir turėdamos panašias startines pozicijas, šalys sugebėjo pasiekti skirtingas transformacijų baigtis, pavyzdžiui, Lietuvos ir Estijos atvejis.

Pokomunistinių šalių pasiekti skirtingi rezultatai buvo analizuojami 2011 m. organizuotame tarptautiniame simpoziume. Nors visos Rytų ir Vidurio Europos valstybės pereinamuoju laikotarpiu susidūrė su panašiomis problemomis – infliacija, didėjančiu nedarbu, korupcija, nusikalstamumo

⁴⁴ Balcerowicz L., *Socializmas, kapitalizmas, transformacija*, Vilnius, 1998, p. 119–120.

⁴⁵ *Ten pat*, p. 121–122.

⁴⁶ Kollmorgen R., Transformation theory and socio – economic change in Central and Eastern Europe. A conceptual framework, http://www.emecon.eu/fileadmin/articles/1_2010/emecon%201_2010%20Kollmorgen.pdf, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 02 20].

⁴⁷ Kollmorgen R., Theories of Postcommunist Transformation. Approaches, Debates, and Problems of Theory Building in the Second Decade of Research, <http://www.tlu.ee/stss/wp-content/uploads/2013/11/kollmorgen.pdf>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 02 22].

augimu, didėjančia socialine nelygybe, vertybių kaita bei tradicinių vertybių nuvertinimu ir kt.⁴⁸, skirtingos priemonės, naudotos šioms problemoms spręsti, lėmė skirtingus šalių pasiekimus. Anders Aslund teigimu, skirtingas transformacijų baigtis iš dalies lėmė tai, kad su transformacijos metu kilusia ekonomikos krize šalys taip pat kovojo skirtingai: Lenkija, Čekija, Vengrija, Rumunija, naudojusios „plaukiojančios“ nacionalinės valiutos kurso politiką, su krize susitvarkė lengviau nei Baltijos šalys, vykdydamos neslankią pinigų politiką⁴⁹. Marek Dąbrowski akcentuoja koreliacinę ryšį tarp politinės ir ekonominės transformacijos: politiškai laisvesnės šalys vykdo laisvesnę ekonominę politiką⁵⁰.

Apibendrinus mokslinėje literatūroje pateiktą medžiagą, galima teigti, kad pokomunistinės transformacijos – tai buvusių komunistinių Rytų ir Vidurio Europos valstybių, kuriose funkcionavo komunistinė santvarka, sudėtingi ir visa apimantys pokyčiai į demokratines, rinkos ūkį plėtojančias valstybes. Transformacijos pokomunistinėms šalims reiškė trigubą perėjimą: formavosi nauja politinė, ekonominė bei socialinė sistema. Tiesa, dalis anksčiau minėtų autorių, pateikdami pokomunistinių transformacijų sampratą, apsiriboja tik politiniais ir ekonominiais pokyčiais.

1. 2. Ekonominė transformacija pokomunistinėje erdvėje

Transformacijų laikotarpis Rytų ir Vidurio Europos šalyse sukėlė didelius ekonominės sistemos pokyčius, kurių pagrindinis tikslas – planinės administracinės ekonomikos pakeitimas laisvąja rinka, kurioje kolektyvinę atsakomybę keičia individuali. Anot ekonomisto D. Lipton, perėjimas prie rinkos ekonomikos Rytų Europos šalyse pasižymi 3 bendrais elementais: ekonomikos stabilizacijos, liberalizacijos ir privatizacijos procesais. Stabilizacija apėmė stabilios finansinės sistemos, skatinančios verslumą, kūrimą, užsienio investicijų bei tarptautinės prekybos vystymąsi, infliacijos pažabojimą. Ekonomikos liberalizacija sudarė sąlygas laisvajam verslui, rinkos kainų atsiradimui, vyriausybės kišimosi į ekonomiką apribojimui, taip pat pradėjo privataus sektoriaus formavimąsi. Pagal trečiąjį ekonominės transformacijos elementą – privatizavimą, didžioji dalis valstybės turto buvo perleista į privačias rankas, kas turėjo lemti efektyvesnį šio turto panaudojimą⁵¹.

Atsižvelgiant į paveldėtas ekonomines sąlygas, pokomunistinės valstybės turėjo pasirinkti atitinkamas priemones ekonomikos pokyčiams įgyvendinti. Literatūroje skiriami du pagrindiniai perėjimo į rinkos ekonomiką būdai, naudoti Rytų ir Vidurio Europos šalyse: evoliucinis

⁴⁸ *Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990–1998*, Vilnius, 2000, p. 80.

⁴⁹ Post – Communist Countries: Similar Problems, Different Solutions, <http://www.hse.ru/en/news/extraordinary/30303873.html>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 02 20].

⁵⁰ *Ten pat.*

⁵¹ Lipton D., Eastern Europe, <http://www.econlib.org/library/Enc1/EasternEurope.html>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 02 22].

(palaipsninis) bei revoliucinis („šoko terapija“). „Šoko terapija“ reiškia radikalų perėjimą į rinkos ekonomiką, kai visi sudedamieji ekonomikos elementai įgyvendinami maksimaliai įmanomu tempu⁵². Šiuo atveju senąją ekonominę sistemą siekiama kuo greičiau ir nuodugniau sugriauti, kad greičiau susiformuotų laisvos rinkos ekonomika. Tuo tarpu evoliucinio išėjimo atveju vykdomos dalinės reformos, nuosekliai, viena po kitos sprendžiamos problemos, mokomasi iš sprendimo metu išryškėjusių problemų⁵³. Kuris išėjimo iš komunizmo būdas konkrečiu atveju tinkamesnis priklauso nuo keleto veiksnių: šalies ekonominio išsivystymo, geografinės padėties, komunistinio paveldo, išorinių sąlygų. Kaip ryškiausi sėkmingos pokomunistinės ekonominės transformacijos atvejai pagal „šoko terapijos“ scenarijų įvardijama Lenkija, Čekija, Estija, palaipsninį perėjimą sėkmingiausiai įvykdė Slovėnija ir Vengrija⁵⁴.

Daugelio pokomunistinių šalių ekonominės transformacijos buvo nukreiptos išsivysčiusių Vakarų Europos valstybių kryptimi. Tai reiškia, kad buvo siekiama sukurti liberalųjį kapitalizmą. Tačiau Lietuvai, kaip ir kitoms pokomunistinėms valstybėms, perėjimą prie rinkos ekonomikos sunkino faktas, kad nuo 1940 m. Lietuva ir jos ūkis buvo sudedamoji SSRS ūkio dalis. Nepriklausomybės atkūrimo išvakarėse visa Lietuvos ekonomika buvo kompleksiškai integruota į SSRS ekonomikos sistemą. Todėl nepriklausomybės įtvirtinimas tiesiogiai siejosi su Lietuvos ūkio atskyrimu nuo SSRS ūkio⁵⁵. Vadinasi, buvo svarbu vykdyti staigias ekonomines reformas, kurios garantuotų negrįžtamumą į SSRS.

Lietuvos ekonominės transformacijos maždaug atitinka „šoko terapijos“ scenarijų. Tačiau jos buvo ypatingos tuo, kad prasidėjo iš kito galo: pirmiausia buvo vykdoma privatizacija, o makroekonominė stabilizacija buvo atidėliojama⁵⁶, kas sukėlė nemenką ekonomikos krizę pirmaisiais nepriklausomybės metais. Remiantis M. P. Šaulausko išėjimo iš komunizmo orientacijų teorija, Lietuvoje, kaip ir kitose Baltijos šalyse, dominavo imitacinė (liberalios ir provakarietiškos) bei restitucinė (nacionalistinės ir konservatyvios) orientacijos⁵⁷. Tačiau, Z. Norkaus teigimu, lyginant Baltijos šalių ekonominę transformaciją, aiškiai išryškėja Lietuvos atotrūkis (atsilikimas), kurį lėmė hiperinfliacijos pažabojimo bei nacionalinės valiutos įsivedimo vėlavimas, kuriuos atlikti pasisekė tik 1993–1994 m. (Estijoje ir Latvijoje 1992 m.)⁵⁸. Delsimą įvesti litą, Kęstučio

⁵² Balcerowicz L., *Socializmas, kapitalizmas, transformacija*, Vilnius, 1998, p. 153.

⁵³ Norkus Z. *Koks kapitalizmas, kokia demokratija? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius, 2008, p. 328.

⁵⁴ *Ten pat*, p. 363, 365.

⁵⁵ Šimėnas A., *Ekonominės reforma Lietuvoje*, Vilnius, 1996, p. 51.

⁵⁶ Norkus Z. *Koks kapitalizmas, kokia demokratija? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius, 2008, p. 363.

⁵⁷ *Ten pat*, p. 387.

⁵⁸ Norkus Z. *Koks kapitalizmas, kokia demokratija? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius, 2008, p. 595.

Jaskelevičiaus manymu, lėmė dvi priežastys: Lietuva tam dar nebuvo tinkamai pasirengusi bei vyriausybė turėjo politinių sumetimų, kažkam buvo patogiu „slėptis“ už rublio⁵⁹.

Apie Lietuvos atsiskyrimą nuo planinės SSRS ekonomikos viešai prabilta dar 1988 m., kuomet sudaryta reformos grupė kritiškai įvertino neefektyvią planinę ekonomikos sistemą ir sudarė Lietuvos SSR ekonominio savarankiškumo koncepciją, kurioje buvo numatytos pagrindinės Lietuvos ekonomikos reformos kryptys. Tiesa, dokumente apie perėjimą prie rinkos ekonomikos nekalbama, jos vietoj įvedama „socialistinės rinkos“ sąvoka⁶⁰. Todėl realūs ekonominės sistemos pokyčiai prasidėjo iškart po nepriklausomybės atkūrimo. Atsižvelgiant į tai, kad visi Lietuvos ekonomikos elementai buvo tiesiogiai integruoti į SSRS ekonomiką, galima teigti, kad, formuojant naują ekonomikos politiką, Lietuvos valdžia turėjo iškart išspręsti daug sudėtingų uždavinių.

Ekonomistas A. Šimėnas, remdamasis politinių jėgų vyravimu valdžios struktūrose aspektu, pradinį Lietuvos ekonomikos raidos laikotarpį suskirsto į tris etapus. Pirmajam etapui (1990-03-11–1991-01-10) būdinga divaldystė, kuomet Aukščiausioje Taryboje vyravo demokratijos šalininkai, o Vyriausybėje lemiamas balsas priklausė buvusios LKP šalininkams. Šiuo laikotarpiu reikšmingų pokyčių ekonomikos srityje neįvyko. Daugiausia rūpintasi ekonomine blokada, bankų bei finansų sistema ir toliau iš esmės priklausė SSRS, toliau buvo naudojamas rublis. Antrajame etape (1991-01-10–1992-10-25) Lietuvos ūkis buvo atskirtas nuo SSRS ūkio, žengti esminiai perėjimo prie rinkos ekonomikos žingsniai: nutraukti administraciniai ūkio subjektų ryšiai su SSRS, įmonėms suteikta savivalda, liberalizuotos prekių bei paslaugų kainos, užmegzti kontaktai su Tarptautiniu valiutos fondu, sparčiai kuriamas privatus sektorius ir kt. Tuo tarpu trečiuoju laikotarpiu (nuo 1992-10-25) didžiausias dėmesys skiriamas valstybinio turto privatizavimui, užsienio kreditų gavimui, eksporto bei importo reguliavimui. Šiuo laikotarpiu ekskomunistų vykdoma ekonomikos politika, anot A. Šimėno, lėmė Lietuvos ekonomikos vystymosi atsilikimą nuo Latvijos ir Estijos⁶¹. Šiai pozicijai dalinai pritaria ir Z. Norkus, aiškindamas Lietuvos ekonominio atsilikimo priežastis. Kita vertus, visos kaltės jis nepriskiria ekskomunistinei partijai, kuri tęsė antikomunistinių vyriausybių pradėtą liberalizacijos politiką ir, vykdant ekonominės politikos pokyčius, apsiribojo tik privatizacijos klausimais⁶².

Kalbant apie naują formuojamą Lietuvos ir kitų pokomunistinių šalių ekonominės sistemos politiką, reikia pripažinti, kad prie sparčios ekonomikos pertvarkos bene daugiausia prisidėjo privataus sektoriaus kūrimas, didžia dalimi vykdomas, privatizuojant valstybės turtą. Dažniausiai privatizacija suprantama kaip valstybinio turto perėjimas į privačias rankas. Tačiau tai – sudėtingas procesas, reikalaujantis atidžios jo priežiūros bei vykdymo. Pokomunistinėje erdvėje privatizacija

⁵⁹ Jaskelevičius K., *Valstybės atėmimas*, Vilnius, 2010, p. 335.

⁶⁰ Šimėnas A., *Ekonomikos reforma Lietuvoje*, Vilnius, 1996, p. 41.

⁶¹ *Ten pat*, p. 45–50.

⁶² Norkus Z. *Koks kapitalizmas, kokia demokratija? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius, 2008, p. 602.

turėjo įgyvendinti šiuos bendrus tikslus: užtikrinti didesnę mikroekonomikos ir makroekonomikos efektyvumą, socialinę teisingumą, gerinti valstybinę finansų sistemą, sukurti pagrindą rinkos reformų palaikymui⁶³. Privatizacijos esmė pokomunistinėse šalyse gerokai skyrėsi nuo Vakarų valstybių, kuriose buvo išplėta rinkos ekonomika, suformuotas privatus sektorius. Šiose šalyse privatizacijos tikslai apsiribojo tik privačios nuosavybės praplėtimu. Tuo tarpu centralizuotose šalyse privatizacijos procesai turėjo įgyvendinti daug platesnius uždavinius – pertvarkyti ekonomiką bei padidinti valdymo efektyvumą⁶⁴.

Privatizacija Lietuvoje atliko išskirtinį vaidmenį ekonominių transformacijų laikotarpiu. Kadangi nepriklausomybės atkūrimas tiesiogiai siejosi su ekonomikos atsiskyrimu nuo SSRS ekonomikos, su privatizavimu buvo siejamos pačios didžiausios ekonomikos reformavimo viltys. Privatizacija atrodė tinkamiausia priemonė atsikūrusios nepriklausomos Lietuvos valstybės legitimumui įtvirtinti⁶⁵. Todėl ji pradėta naudoti dar 1991 m., aplenkiant ekonomikos stabilizacijos procesus. Visą privatizacijos eigą Lietuvoje galima suskirstyti į du pagrindinius etapus: privatizaciją už investicinius čekius ir privatizaciją už grynuosius pinigus. Pirmajame privatizacijos etape, naudojant investicinių čekių sistemą, vyko masinė privatizacija, pagal kurią į valstybės turto perdavimą buvo siekiama įtraukti kuo platesnę visuomenės dalį. Šiame etape (1991-09-01–1995-09-30) buvo privatizuota 5710 valstybinio turto objektų. Tai sudarė 71% viso valstybinio turto⁶⁶. Valstybės vienkartinį išmokų idėja buvo grindžiama vienoda visų piliečių starto galimybe, pereinant į rinkos ekonomiką. Kiekvienam turėjo atitekti dalis valstybės turto⁶⁷. Reikia pripažinti, kad po gražia valdžios idėja slėpėsi visai kitokia realybė, dėl kurios kritikų aistros nerimsta iki šiol. K. Jaskelvičiaus vertinimu, valstybės sukurta investicinių čekių politika veikė netobulai, sukiršino piliečius, sukūrė visuomenėje painiavą, privatizavimas tapo ne priemone siekti efektyvios ekonomikos, o savitiksliu reikalu⁶⁸.

Palyginus Lietuvoje ir kitose pokomunistinėse valstybėse vykdytą privatizacijos politiką, galima įžvelgti nemažai skirtumų, atskleidžiančių Lietuvos privataus sektoriaus formavimo netobulumus. Kaimyninėje Lenkijoje prie spartaus privataus sektoriaus augimo daugiausia prisidėjo radikalus stabilizavimas bei liberalizavimas, priverčiantys valstybines įmones parduoti arba išnuomoti savo aktyvus privačioms įmonėms⁶⁹. Būtina atkreipti dėmesį, kad Lenkijos ekonominės reformos pirmiausia buvo nukreiptos į infliacijos pažabojimą, o ne į privatizavimą, kaip Lietuvoje,

⁶³ Zijlstra K., Privatisation in Hungary, Poland, and the Czech republic, <http://www.nato-pa.int/archivedpub/comrep/1997/ap220ece.pdf>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 02 26].

⁶⁴ Privatization model in Poland: commercial or social?, http://ijbssnet.com/journals/Vol_4_No_14_November_2013/6.pdf, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 02 26].

⁶⁵ Norkus Z. *Koks kapitalizmas, kokia demokratija? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius, 2008, p. 627.

⁶⁶ Šimėnas A., *Ekonomikos reforma Lietuvoje*, Vilnius, 1996, p. 136.

⁶⁷ Jaskelvičius K., *Valstybės atėmimas*, Vilnius, 2010, p. 336.

⁶⁸ *Ten pat*, p. 336, 338.

⁶⁹ Balcerowicz L., *Socializmas, kapitalizmas, transformacija*, Vilnius, 1998, p. 222.

kurioje valstybinis turtas infliacijos sąlygomis buvo išparduotas, neatitinkant realios turto vertės. Pastebėtina ir tai, kad privatizacijos procesui reglamentuoti Lenkijoje buvo parengta gana stipri įstatyminė bazė. Tuo tarpu Lietuvoje šie du procesai vyko kartu, neretai privatizavimas žengdavo pirmas. Būtina pabrėžti Lietuvos įstatymų netobulumą, jų dažną kaitą bei neskaidrias privatizacijos procedūras, kurios sudarė sąlygas nusikalstamumui ir korupcijai.

Pokomunistinėje Čekijoje, kaip ir Lietuvoje, buvo vykdoma masinė „čekinė“ privatizacija, pagal kurią nuosavybės teisių į valstybės turtą išdalijimas piliečiams investicinių čekių pavidalu turėjo padėti išvengti nacionalinio turto išpardavimo pusvelčiui užsienio rinkose⁷⁰. Čekijos pokomunistinės vyriausybės padarė lemtingą klaidą, prioritetą skirdamos privatizacijos tempui, o ne įmonių valdymui. Didelė dalis nedidelių įmonių buvo privatizuota 1990 m., kai tuo tarpu privatizacija už čekius vyko tik 1992–1994 m. Čekams buvo suteikta galimybė nusipirkti kvitus, kuriuos galėjo iškeisti į kompanijų bei investicinių fondų akcijas. Tačiau iš tikrųjų investiciniai privatizacijos fondai supirko iš gyventojų naujai įsigytas akcijas, tapdami galinga jėga valdžios nuosavybės struktūroje⁷¹. Estijoje taip pat buvo išdalyti investiciniai čekiai. Tačiau už juos nebuvo galima įsigyti kontrolinių privatizuojamų įmonių akcijų paketų. Pirmenybę pastaruosius įsigyti turėjo asmenys, mokantys grynuosius pinigus. Dėl šios priežasties Estijai geriau nei kitoms Baltijos šalims sekėsi pritraukti užsienio investuotojus, parduodant stambias įmones⁷².

Vengrijoje ekonominių reformų procesas prasidėjo dar 1989 m. Todėl anksti buvo užmegzti ryšiai su pasaulio finansų bei prekybos rinka. Žlugus komunizmui, Vengrijos vyriausybė žadėjo masinę privatizaciją už čekius. Vėliau šios idėjos buvo atsisakyta. Skirtingai nei Lietuvoje, Vengrijoje į privatizacijos procesą plačiai įsitraukė užsienio investuotojai, kurių įmokos sudarė daugiau nei pusę iš privatizacijos gaunamų pajamų. Tiesa, privatizacija pokomunistinėje Vengrijoje susilaukė neigiamų vertinimų visuomenėje dėl vykdytos decentralizuotos privatizacijos politikos, kuri sukūrė vaizdą, kad vyriausybė kūrė nomenklatūros rinką, o buvusiems komunistams suteikė pozicijas kontroliuoti privatizacijos procesus⁷³.

Panašu, kad daugelyje pokomunistinių valstybių vykdyta privatizacijos politika turi mažiau ar daugiau neigiamų bruožų. Propaguojama staigi masinė privatizacija, turėjusi padėti kuo sparčiau suformuoti privatų sektorių, ne visais atvejais pasiteisino. Ypač tai parodo Lietuvos pavyzdys. Kees

⁷⁰ Norkus Z. *Koks kapitalizmas, kokia demokratija? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius, 2008, p. 343.

⁷¹ Zijlstra K., Privatisation in Hungary, Poland, and the Czech republic, <http://www.nato-pa.int/archivedpub/comrep/1997/ap220ece.pdf>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 02 26].

⁷² Norkus Z. *Koks kapitalizmas, kokia demokratija? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius, 2008, p. 625.

⁷³ Zijlstra K., Privatisation in Hungary, Poland, and the Czech republic, <http://www.nato-pa.int/archivedpub/comrep/1997/ap220ece.pdf>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 02 26].

Zijlstra teigimu, neprotinga pradėti privatizacijos procesą, kol neįvykdyta makroekonomikos stabilizacija, vyrauja didžiulė infliacija bei nėra nustatyta aiškių rinkos taisyklių⁷⁴.

Ekonominių transformacijų sunkumus kai kuriose pokomunistinėse valstybėse sąlygojo ir visuomenės gebėjimas prisitaikyti prie naujų rinkos ekonomikos sąlygų. Ekonominiam visuomenės bei gyventojų vystymuisi įtakos turi vertybių formavimasis, kultūriniai bruožai, gebėjimo prisitaikyti prie pokyčių laipsnis, verslumas, gebėjimas imtis iniciatyvos, kuomet kolektyvinę iniciatyvą turi keisti individuali⁷⁵. Palyginus Lietuvos ir kitų pokomunistinių šalių visuomenės požiūrį į rinkos kapitalizmą, galima teigti, kad ekonominius pokyčius lietuviai palankiau vertina tik už ukrainiečius bei vengrus. Tuo tarpu Slovakijoje, Lenkijoje, Čekijoje rinkos ekonomika vertinama daug palankiau. Iš dalies šiuos vertinimus Lietuvoje paaiškina tai, kad tik 20% vyresnės kartos atstovų gyvenimas po komunizmo žlugimo pagerėjo. Tiesa, Bulgarijoje, Ukrainoje ir Vengrijoje ekonominio pagerėjimo sulaukė dar mažesnė visuomenės dalis⁷⁶. Galima išskirti dviejų Baltijos šalių – Lietuvos ir Estijos – vertybinių nuostatų skirtumus. Estų kultūroje dominavę mentaliniai modeliai, skatinantys interpretuoti negatyvią patirtį, lengvino ir greitino mokymosi bei prisitaikymo prie naujų sąlygų procesus. Tuo tarpu 1–2 metais lėtesnę ekonominių reformų eigą ir vėlesnę ekonomikos atsigavimo pradžią Lietuvoje galima būtų aiškinti lėtesniu mokymosi veikti rinkos aplinkoje tempu, kurį lėmė tradicinės, kaimiškos, katalikiškos aplinkos mentaliniai modeliai, dominuojantys lietuvių kultūroje⁷⁷. Taigi lietuvių ekonomikos vertinimai yra artimesni ukrainiečių, baltarusių ar bulgarų, o ne transformacijų pirmūnų lenkų, slovėnų, estų, čekų vertinimams.

1.3. Socialinės sistemos pokyčiai pokomunistinių transformacijų laikotarpiu

Politinės bei ekonominės transformacijos pokomunistinėje erdvėje sukėlė socialinius pokyčius: keitėsi ir formavosi įvairios sistemos, taip pat socialinės gerovės sistema, gyventojų požiūriai bei nuostatos. Tiesa, šie pokyčiai nebuvo tokie staigūs ir radikalūs, todėl ne taip ryškiai pastebimi. Kalbant apie socialines transformacijas, reikėtų pabrėžti visuomenės struktūros pokyčius, vertybinių orientacijų kismą, susiformavusias naujas elgesio taisykles, gyventojų prisitaikymą prie naujų rinkos sąlygų, išryškėjusias socialines problemas ir kt. Pokomunistinę socialinę transformaciją iš dalies būtų galima apibrėžti ir kaip visuomenės adaptaciją prie sparčiai kintančios

⁷⁴ Zijlstra K., Privatisation in Hungary, Poland, and the Czech republic, <http://www.nato-pa.int/archivedpub/comrep/1997/ap220ece.pdf>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 02 26].

⁷⁵ Tonkūnaitė A., Socialiniai ir ekonominiai pokyčiai Rytų ir Vidurio Europos šalyse: valstybės vaidmuo, <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=59086de5-ce79-47ba-af74-bd64df266eba%40sessionmgr4001&vid=19&hid=4212>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 05].

⁷⁶ The Post – Communist Generation in the Former Eastern Bloc, <http://www.pewglobal.org/2010/01/20/the-post-communist-generation-in-the-former-eastern-bloc/>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 05].

⁷⁷ Norkus Z. *Koks kapitalizmas, kokia demokratija? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius, 2008, p. 616.

institucinės aplinkos. Remiantis šia apibrėžtimi, būtų galima teigti, kad socialinės transformacijos pažanga yra matuojama institucijų bei kultūrų suartėjimo tempais. Šie nevienodi tempai pokomunistinėse valstybėse lemia sukeltas socialines netektis – anomiją, susvetimėjimą, visuomenės marginalizaciją⁷⁸.

R. Kollmorgen socialinę transformaciją apibūdina kaip radikalius, sisteminius ir organizuotus socialinius pokyčius, apimančius visas socialinio gyvenimo sferas bei lygmenis ir vedančius prie esminio tikslo – pavyti pagrindines tautas pasaulinėje visuomenėje. Socialinė transformacija – ilgalaikis procesas, kuriam galutinai įgyvendinti reikia 4–5 dešimtmečių, kad susiformuotų nauja infrastruktūrinė, sociostruktūrinė ir sociokultūrinė tvarka⁷⁹.

Pokomunistinių transformacijų laikotarpiu Rytų ir Vidurio Europos valstybėse vyko struktūriniai visuomenės pokyčiai, kuriems paaiškinti sukurta nemažai skirtingų teorijų. Anot B. Melniko, visuomenės raida yra sudėtingas, sistemiškai vykstantys reiškinys, todėl visuomenę apibūdina kaip „<...>bendromis socialinio pobūdžio charakteristikomis bei požymiais apibūdintų žmonių bei jų grupių visumą, akumuliuojančią ir išreiškiančią tas pačias ar aiškiai panašias vertybes bei orientuotą į bendrų interesų ir tikslų įgyvendinimą<...>“⁸⁰. Visuomenės, kaip socialinės sistemos, transformacija apima kelias prioritėtines sritis: visuomenės politinio gyvenimo formų bei politinės organizacijos pokyčius (politikos transformacija), visuomenei būdingų vertybių ir pačios visuomenės struktūrų pokyčius (socialinės srities transformacija) bei visuomenės ekonominių interesų sistemos ir ekonominio gyvenimo infrastruktūrų pokyčius (ekonomikos transformacija)⁸¹.

Pokomunistinės valstybės išgyveno transformacijas iš pseudosocialistinės visuomenės į postmodernistinę, besiremiančią rinkos dėsniais, visuomenę. Pokomunistinėse visuomenėse įvyko ir dar tebevyksta esminiai struktūriniai pokyčiai visose politinio, ekonominio, kultūrinio gyvenimo srityse, susiformavo nauji socialiniai santykiai, besiremiantys rinkos ekonomika. Daugelyje pokomunistinių valstybių, taip pat ir Lietuvoje, būdinga tai, kad nėra gausaus susiformavusio vidurinio sluoksnio, atliekančio stabilizacinį vaidmenį, kuris ypač svarbus, besitransformuojant visuomenei ir besiformuojant pilietinei visuomenei⁸². Taigi pokomunistinėse valstybėse susiformavo visuomenės, kuriose žemesnysis sluoksnis yra neproporcingai didelis, lyginant su viduriniu. G. M. Pajuodienės bei A. Šileikos teigimu, Lietuvoje didžiausią visuomenės dalį sudaro tarpinis sluoksnis (tarp žemutinio ir vidurinio), į kurį patenka beveik pusė visų gyventojų.

⁷⁸ Buivydas S., Pokomunistinės transformacijos tyrimų problemos, <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2001~1367159018595/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 10].

⁷⁹ Kollmorgen R., Transformation theory and socio – economic change in Central and Eastern Europe. A conceptual framework, http://www.emecon.eu/fileadmin/articles/1_2010/emecon%201_2010%20Kollmorgen.pdf, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 10].

⁸⁰ Melnikas B., *Transformacijos*, Vilnius, 2002, p. 71.

⁸¹ *Ten pat*, p. 76–77.

⁸² Matulionis A. V., Lietuvos visuomenės struktūravimasis, http://www.lmaleidykla.lt/publ/0235-7186/2005/4/Fil_044_052.pdf, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 12].

Aukštutinis socialinis sluoksnis apima dešimtadalį Lietuvos visuomenės. Tuo tarpu negausus (palyginti su Vakarų šalimis) vidurinis sluoksnis nesuteikia visuomenei politinio, ekonominio bei socialinio stabilumo garanto⁸³.

Lietuvos pokomunistinė socialinė transformacija, remiantis M. P. Šaulausko teorija, susideda iš dviejų – revoliucinio ir evoliucinio – laikotarpių, kurie taikytini ir visuomenės transformacijai. Pirmojo – revoliucinio raidos etapo (1988–1992) – skiriamasis bruožas – naujų politinių, ekonominių, kultūrinių bei socialinių nuostatų artikuliacija, tai yra jų formulavimas, vieša aptartis ir teisinio pavidalo suteikimas. Tačiau pagrindinės struktūrinės visuomenės charakteristikos (turtinės, ekonominės, demografinės, organizacinės, šeimos ir kt.) kito menkai. Šiuo laikotarpiu itin sparčiai formavosi struktūriniai pilietinės bei politinės visuomenės pagrindai, valstybinių institucijų karkasas. Antruoju – evoliuciniu – raidos etapu (nuo 1992 m.) vyko revoliucinio laikotarpio artikuliacijų praktinis įgyvendinimas, virtimas visuomeninio gyvenimo normomis (institucionalizacija). Palyginus su pirmuoju laikotarpiu, sparčiai kito ekonominė bei socialinė sankloda, išryškėjo nauji visuomenės sluoksniai, jų tarpusavio santykiai, įsitvirtino viešojo, politinio ir ekonominio gyvenimo normos, pavidalai, institucijos⁸⁴.

Visuomenės struktūros kaitą, anot M. P. Šaulausko, lėmė senųjų, susiklosčiusių iki 1988 m. socialinių sluoksnių bei grupių keitimasis: pramonės darbininkų ir inteligentų sparčiai mažėjo, o žemdirbių bei dirbančių paslaugų sektoriuje daugėjo. Taip pat sparčiai formavosi naujos socialinės grupės, kurios iki 1988 m. neegzistavo arba buvo menkai pastebimos (marginalinės) – tai privačios nuosavybės turėtojai ir privataus verslo, profesionalių vadybininkų bei ekonomiškai savarankiškų intelektualų sluoksniai. Vadinasi, 1992 m. kartu su teisine ir ekonomine valstybės gyvenimo puse pradėjo kisti profesinė, kultūrinė ir moralinė visuomenės dalis⁸⁵.

Aukščiau minėtus pokyčius galima pagrįsti skaičiais, iliustruojančiais dirbančių gyventojų pasiskirstymą įvairiose ūkio šakose. 1988 m. pramonės srityje dirbo 30,7% visų darbuotojų, žemės ūkyje – 17,3%⁸⁶. Tuo tarpu 1996 m. dirbančių asmenų skaičius šiose srityse pasikeitė atitinkamai 20% ir 24%. Privačiame sektoriuje dirbančių gyventojų per šešerius metus padaugėjo daugiau nei du kartus: nuo 30% 1991 m. iki 67% 1996 m.⁸⁷

Prasidėjus Lietuvos visuomenės transformacijoms, ryškius pokyčius patyrė ir šeima, kaip pirminis socialinis institutas. Pradėjo nykti tradicinės šeimos bruožai. Vis labiau įsigalėjo moderni šeima. Kalbant apie šeimos pokyčius, reikėtų įvardyti šeimos ekonominio funkcionavimo pagrindų, vidinių šeimos narių saitų, vertybinių orientacijų, prokreacinių nuostatų pokyčius. Šeimos pokyčiai

⁸³ Pajuodienė G. M., Šileika A., Lietuvos gyventojų socialiniai sluoksniai (vidurinėsios klasės beišskant), <http://www.lb.lt/pajuodiene>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 12].

⁸⁴ *Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990–1998*, Vilnius, 2000, p. 20, 35.

⁸⁵ *Ten pat*, p. 21.

⁸⁶ *Lietuvos TRS statistikos metraštis, 1988*, Vilnius, 1989, p. 20.

⁸⁷ *Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990–1998*, Vilnius, 2000, p. 54.

pokomunistiniu laikotarpiu Lietuvoje pasireiškė sumažėjusiomis vedybomis bei gimstamumu, vyresniu santuokos amžiumi, gyvenimu poroje, neįregistruvus santuokos, vaikų gimdymo atidėjimu vyresniam amžiui, gausėjančiu nesantuokinių vaikų skaičiumi⁸⁸. 1988 m. duomenimis, Lietuvoje įregistruota 34,9 tūkst. santuokų. Tai reiškia, kad 1000–iui gyventojų tenka 9,5 įregistruotos santuokos⁸⁹. 1995 m. santuokų sumažėjo iki 6,1, o 2000 m. iki 4,8 santuokos 1000–iui gyventojų⁹⁰. Postūmį šeimos transformacijai suteikė nepriklausomybės laikotarpiu vykstantys socialiniai, ekonominiai pokyčiai, socialinių garantijų netektys, ekonominio nuosmukio sunkumai, gilėjantys individualizacijos reiškiniai rinkos ekonomikoje, taip pat liberalėjantis visuomenės požiūris į modernius šeimos bruožus⁹¹.

Vykstantys socialiniai pokyčiai į Lietuvą, taip pat į kai kurias kitas pokomunistines valstybes, atnešė nemažai naujų problemų arba išryškino senąsias. Didžiausios visuomenės problemos buvo susijusios su gyventojų užimtumo pokyčiais, ryškėjančia socialine atskirtimi, organizuotu nusikalstamumu, korupcija, nusikaltėlių nebaudžiamumu. Ekonominio mechanizmo pokyčiai pereinamuoju laikotarpiu tiesiogiai ar netiesiogiai sukėlė užimtumo pokyčius: sumažėjo bendras gyventojų užimtumas, smarkiai padidėjo užimtumas privačiame sektoriuje bei žemės ūkyje, augantis nedarbas, sumažėjęs valstybės vaidmuo užimtumo ir darbo aplinkos reguliavimo srityje bei kt.⁹² Užimtumo pokyčiai išryškino vieną iš opiausių atsikūrusios nepriklausomos Lietuvos problemų – nedarbą, kuri sovietmečiu lyg ir neegzistavo: visi turėjo darbą, o nedirbantys asmenys buvo įdarbinami prievarta.

Remiantis nedarbo rodikliais Lietuvoje, galima teigti, kad pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį nedarbo lygis augo. 1991 m. bedarbiai sudarė tik 0,3 % darbingo amžiaus žmonių, o 1991 m. – 1,3 %. Nuo 1993 m. bedarbių skaičius pradėjo sparčiai didėti (4,4 %). 1999 m. oficialių bedarbių Lietuvoje jau buvo 8,3 %⁹³. Šiuos skaičius būtų galima paaiškinti tuo, kad 1992 m. Lietuvos ūkis buvo atskirtas nuo SSRS ūkio, o tai lėmė stambiosios pramonės, kurioje dirbo didelė dalis gyventojų, griūtį, perėjimą prie rinkos ekonomikos, prie kurios daugeliui sunkiai sekėsi prisitaikyti.

Pereinamuoju laikotarpiu kartu su prasidėjusiais politiniais, ekonominiais bei socialiniais pokyčiais, pradėjo kisti ir kriminogeninė šalies būklė. Nusikalstamumas – dinamiškas socialinis teisinis reiškinys, tapęs ryškia pokomunistinių valstybių problema, yra tiesiogiai susijęs su visais

⁸⁸ Stankūnienė V., Jonkarytė A., Mitrikas A., Šeimos transformacija Lietuvoje: požymiai ir veiksniai, <http://elibrary.lt/resursai/LMA/Filosofija/F-51.pdf>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 12].

⁸⁹ *Lietuvos TRS statistikos metraštis, 1988*, Vilnius, 1989, p. 11.

⁹⁰ Stankūnienė V., Jonkarytė A., Mitrikas A., Šeimos transformacija Lietuvoje: požymiai ir veiksniai, <http://elibrary.lt/resursai/LMA/Filosofija/F-51.pdf>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 12].

⁹¹ *Ten pat.*

⁹² *Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990–1998*, Vilnius, 2000, p. 52.

⁹³ *Lietuvos gyventojai: 1990–2000*, Vilnius, 2002, p. 97.

valstybėje vykstančiais procesais bei pasižymi permanentiškumu⁹⁴. Nors nusikalstamumas nėra naujas reiškinys, neegzistavęs sovietmečiu, pereinamuoju laikotarpiu kito jo formos ir apimtys. G. Babichinaitės bei A. Petkaus teigimu, nusikalstamumas pradėjo kisti dėl Michailo Gorbačiovo „perestroikos“ visuomenėje ir ekonomikoje. Todėl nusikalstamumo pokyčių Lietuvoje atsirado jau 1989 m. M. Gorbačiovo laikais susikūręs organizuotas nusikalstamumas Lietuvoje, dar prieš atkuriant nepriklausomybę, turėjo gana stiprias struktūras. Šiuo laikotarpiu prasidėjęs naujas nusikalstamumo etapas tęsėsi ir atkūrus nepriklausomybę, maždaug iki 1995–1996 m. Per šį laikotarpį registruotas nusikalstamumas Lietuvoje padidėjo apie 3 kartus⁹⁵.

Minėtą teiginį galima pagrįsti užregistruotų nusikaltimų suvestinių duomenimis. 1988 m. iš viso buvo užregistruota 21337 nusikaltimai⁹⁶. Tuo tarpu 1996 m. duomenimis užregistruotų nusikaltimų buvo apie 64000⁹⁷. Pereinamuoju laikotarpiu Lietuvą kankinusios socialinės problemos (infliacija, nedarbas, skurdas, vertybių kaita) smarkiai pakeitė kai kurių žmonių socialinio teisingumo sampratą bei pagreitino jų apsisprendimą siekti socialinės sėkmės kitais, neteisėtais būdais. Nepriklausomybės laikotarpiu pastebimos kelios nusikaltimų tendencijos: nusikalstamumas glaudžiai susisiejo su šešėline ekonomika, paplito grupiniai, organizuoti nusikaltimai, pradėjo vyrėti ekonominiai nusikaltimai (turto grobimai, turto prievartavimas, kontrabanda, kyšininkavimas, pajamų slėpimas, netikrų pinigų gaminimas ir kt.)⁹⁸.

Pirmieji nepriklausomybės metai Lietuvoje buvo palanki terpė plisti organizuotam nusikalstamumui. Kiekviename didesniame Lietuvos mieste susikūrė nusikalstamų susivienijimų (mafijos gaujų), kai kur net po kelias ar keliolika. „Tulpiniai“, „princai“, „gaidjurginiai“, „daktarai“, „daškiniai“, „brigadininkai“, „centurioniai“ – didžiausios ir garsiausios organizuotos nusikalstamos grupuotės. Tačiau be jų veikė daugybė kitų, mažesnių nusikalstamų grupių, kurių 1993 m. Lietuvoje priskaičiuota per 100, o 2000 m. šis skaičius sumažėjo iki 43⁹⁹. Kaip anksčiau minėta, organizuotas nusikalstamumas Lietuvoje susiformavo dar M. Gorbačiovo valdymo laikotarpiu, tačiau, atkūrus nepriklausomybę ir besiformuojant rinkos santykiams Lietuvoje, vis labiau stiprėjant legaliai ekonomikai, organizuotas nusikalstamumas įgavo šių struktūrų veikimui daugelyje valstybių būdingų bruožų, užimdamas nelegalias rinkas, tenkindamas bei kurdamas draudžiamų prekių bei paslaugų paklausą. Organizuotų nusikalstamų grupuočių veiklos sritys apėmė privatizacijos

⁹⁴ Babichinaitė G., Petkus A., Kai kurios kriminologinės problemos dvidešimtmečio socialinių pokyčių Lietuvoje kontekste, <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=4&sid=842c83c2-9c78-4923-bc02-61efd40e8324%40sessionmgr4003&hid=4107>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 15].

⁹⁵ *Ten pat.*

⁹⁶ *Lietuvos TRS statistikos metraštis, 1988*, Vilnius, 1989, p. 83.

⁹⁷ *Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990–1998*, Vilnius, 2000, p. 78.

⁹⁸ *Ten pat.*, p. 80, 95.

⁹⁹ Organizuoto nusikalstamumo būklės apžvalga ir jo raidos prognozės bei tendencijos, https://www.google.lt/?gws_rd=ssl#q=ORGANIZUOTO+NUSIKALSTAMUMO+B%C5%AAKL%C3%B6S+AP%C5%BDVALGA+IR+JO+RAIDOS+PROGNOZ%C3%B6S+BEI+TENDENCIJOS, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 16].

procesus ir privačių įmonių kūrimą, užsienio prekybą bei kontrabandą, pinigų plovimą, pareigūnų papirkinėjimą, bankinio sektoriaus kūrimą ir kitus nusikaltimus¹⁰⁰.

Organizuotų nusikalstamųjų grupuočių viešpatavimą, gaujų karus liudija straipsnių gausa to meto spaudoje. Pastebima tendencija, kad viena populiariausių nusikaltimo formų pirmaisiais nepriklausomybės metais buvo reketas – tam tikros sumos pinigų reikalavimas (turto prievartavimas), naudojant fizinį ar psichologinį smurtą. Galima išskirti keletą dienraščio „Lietuvos rytas“ straipsnių, kurie patvirtina faktą, kad reketas buvo plačiai paplitęs visoje Lietuvoje: „Klaipėdoje po gaudynių sulaikyti reketininkai“¹⁰¹, „Gariūnų kasdienybė: prekeivius apvaginėja ir reketuoja, bet jie nerėkia“¹⁰², „Reketininkai sako, kad Šiauliai jau visiškai nualinti“¹⁰³. Iš jų matyti, kad reketininkų aukomis tapdavo turgaus prekeiviai, verslininkai, įmonių savininkai. Reikalaujama pinigų suma labai įvairi: nuo kelių šimtų rublių turgaus prekeiviui, prekiaujančiam prie prekystalio, iki milijono įmonėms ar bendrovėms.

Kaip neatsiejamą pokomunistinės valstybės socialinę problemą būtų galima įvardyti ir korupciją. Korumpuotos visuomenės etiketė labai dažnai klijuojama Rytų ir Vidurio Europos demokratijoms. Korupcijai tarpti palankias sąlygas sudaro šios visuomeninės problemos: visuomenės moralinių pagrindų nebuvimas, nesugebanti funkcionuoti ir neišplėtota demokratiškos institucijų visuma, politinių tradicijų bei kultūros stoka¹⁰⁴. Būtina pabrėžti, kad korupcija nėra naujas pereinamojo laikotarpio reiškinys, labiau tai – sovietinės praeities palikimas. „Blato“, kyšių davimo, piktnaudžiavimo padėtimi ar kitos socialiai neteisėtos praktikos transformavosi, prisitaikė prie naujos aplinkos bei įgavo naujų formų. Korupcijos išplitimą paskatino ir laisvosios rinkos faktorius: neaiškus bei neapibrėžtas privataus sektoriaus formavimas, neskaidrus valstybinio turto privatizavimas, teisinis neapibrėžtumas buvo pretekstas naujoms korupcijos apraiškoms¹⁰⁵. Prie korupcijos taip pat stipriai prisideda ir visuomenės mentalitetas, kaip sovietinio palikimo dalis.

Rytų ir Vidurio Europos valstybės, vykstant ekonominėms bei socialinėms transformacijoms, susidūrė su iššūkiu iš naujo suformuoti socialinės politikos gaires ir sukurti socialinės gerovės sistemas. Socialinė politika – valstybės instrumentas, padedantis kurti visuomenės gerovę, atsižvelgiant į žmogaus teises bei visuomenės poreikius¹⁰⁶. Komunizmo laikotarpiu socialinė politika, kaip ir kitos politikos sritys, buvo centralizuota, valstybė atliko dominuojantį vaidmenį.

¹⁰⁰ Gutauskas A., Organizuotas nusikalstamumas Lietuvoje: faktinė padėtis ir teisėsaugos institucijų praktika, https://www.google.lt/?gws_rd=ssl#q=organizuotas+nusikalstamumas+lietuvoje, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 16].

¹⁰¹ Klaipėdoje po gaudynių sulaikyti reketininkai, *Lietuvos rytas*, 1992 2 27, Nr. 40.

¹⁰² Gariūnų kasdienybė: prekeivius apvaginėja ir reketuoja, bet jie nerėkia, *Lietuvos rytas*, 1992 06 25, Nr. 123.

¹⁰³ Reketininkai sako, kad Šiauliai jau visiškai nualinti, *Lietuvos rytas*, 1993 01 23, Nr. 14.

¹⁰⁴ Palidaukaitė J., Korupcijos sklaidos formos Lietuvoje: tarp sovietinio palikimo ir rinkos padiktuoto pragmatizmo, http://internet.ktu.lt/lt/mokslas/zurnalai/vpa/z18/Nr18_6_Palidaukaite.pdf, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 18].

¹⁰⁵ *Ten pat.*

¹⁰⁶ Tonkūnaitė A., Socialiniai ir ekonominiai pokyčiai Rytų ir Vidurio Europos šalyse: valstybės vaidmuo, <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=59086de5-ce79-47ba-af74-bd64df266eba%40sessionmgr4001&vid=19&hid=4212>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 19].

Socialinis aprūpinimas buvo naudojamas, siekiant gauti visuomenės palaikymą politiniam režimui. Todėl žmonėms buvo plačiai garantuojamas užimtumas, socialinė senatvės apsauga, ligos ir nedarbingumo atvejais, laisvai prieinama sveikatos priežiūra ir išsimokslinimas. Tačiau po 1989 m. prasidėjusios transformacijos sukėlė rimtų socialinių pokyčių (nedarbą, skurdą, didėjančią socialinę nelygybę, emigraciją ir kt.), kurie pareikalavo performuoti socialinę politiką, pagrindinį vaidmenį perkeltiant nuo valstybės prie individo¹⁰⁷.

Greitas valstybės atsakomybės atitraukimas transformacijos laikotarpiu reiškė didelį valstybės išlaidų sumažėjimą visose socialinėse srityse, valstybės įstaigų socialinių funkcijų sumažinimą, socialinių paslaugų privatizavimą. Naujos socialinės politikos, apimančios socialines garantijas, solidarumo principu pagrįstą socialinį draudimą, pensijų reformas ir kt., formavimas neišvengiamai sukėlė visuomenės nepasitenkinimą. Komunizmo laikotarpio asmeninės iniciatyvos nuslopinimas bei atsakomybės perdavimas valstybei visais socialinio gyvenimo atvejais negalėjo nepalikti pėdsakų gyventojų sąmonėje¹⁰⁸.

Vykstant įvairiems pokyčiams pokomunistinėse šalyse, pradėjo keistis žmonių mąstymas, vertybinės nuostatos, socialinio teisingumo samprata. Tiesa, būtina pabrėžti, kad tai lėčiausiai kintanti socialinių pokyčių sritis. Beveik 50 metų praleistų komunistinėje santvarkoje neišvengiamai paveikė daugumos gyventojų mąstyseną, kuri lėmė sudėtingą prisitaikymą prie staigiai pasikeitusių politinių bei ekonominių sąlygų. Individualios atsakomybės jausmas ir pasitenkinimas nepriklausoma demokratine valstybe pokomunistinėse šalyse reiškiasi skirtingai: didžiausias gyventojų pasitenkinimas esama padėtimi (2009 m. duomenimis) egzistuoja Lenkijoje, Slovakijoje bei Čekijoje, žemiausias – Bulgarijoje, Ukrainoje ir Vengrijoje. Tuo tarpu Lietuva užima tarpinę vietą¹⁰⁹. Taigi, kalbant apie socialinius pokyčius, būtų galima pritaikyti Ralfo Dahrendorfo mintį, kad per 6 mėnesius įmanoma pakeisti politinę sistemą, per 6 metus ekonominę sistemą, bet revoliucija žmonių protuose bei širdyje užtrunka 60 metų¹¹⁰.

¹⁰⁷ Potuček M., Welfare State Transformations in Central and Eastern Europe, https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no21_ses/05potucek.pdf, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 19].

¹⁰⁸ Tonkūnaitė A., Socialiniai ir ekonominiai pokyčiai Rytų ir Vidurio Europos šalyse: valstybės vaidmuo, <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=59086de5-ce79-47ba-af74-bd64df266eba%40sessionmgr4001&vid=19&hid=4212>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 19].

¹⁰⁹ The Post – Communist Generation in the Former Eastern Bloc, <http://www.pewglobal.org/2010/01/20/the-post-communist-generation-in-the-former-eastern-bloc/>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 19].

¹¹⁰ Palidauskaitė J., Korupcijos sklaidos formos Lietuvoje: tarp sovietinio palikimo ir rinkos padiktuoto pragmatizmo, http://internet.ktu.lt/lt/mokslas/zurnalai/vpa/z18/Nr18_6_Palidauskaite.pdf, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 19].

2. SOCIALINĖS – EKONOMINĖS POLITIKOS FORMAVIMAS LIETUVOS RESPUBLIKOS 1990–1996 M. ĮSTATYMINĖJE BAZĖJE

2. 1. Socialinių ir ekonominių klausimų vieta Aukščiausiosios Tarybos priimtuose įstatymuose

Po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, pereinant iš vienos politinės sistemos į kitą, buvo formuojama nauja socialinė – ekonominė sistema. Šiam procesui didelę įtaką darė įstatyminė bazė, kurią formavo Seimas bei kitos aukščiausios valdžios institucijos. Lemiamas vaidmuo pokomunistinių transformacijų laikotarpiu, vedant šalį prie kapitalizmo ir liberalios demokratijos, teko Aukščiausiajai Tarybai – Atkuriamajam Seimui ir 1992–1996 m. veikusiam Seimui. Šiame skyriuje pateikiama šių Seimų priimtų įstatymų kiekybinė ir kokybinė analizė, atskleidžianti ekonominių ir socialinių klausimų vietą kuriamoje Lietuvos Respublikos įstatyminėje bazėje.

Prieš analizuojant socialinius ir ekonominius klausimus, atsispindinčius priimtuose įstatymuose, būtų tikslinga apžvelgti, kokios politinės jėgos, nuo kurių priklausė formuojama nepriklausomos Lietuvos socialinė ir ekonominė politika, 1990 m. ir 1992 m. pateko į aukščiausiasias valdžios institucijas. 1990 m. vasario mėnesio rinkimuose į Aukščiausiąją Tarybą didžiausia kova vyko tarp Lietuvos Sąjūdžio, vadovaujamo Vytauto Landsbergio, ir Lietuvos komunistų partijos (LKP), vadovaujamos Algirdo Mykolo Brazausko. Pirmieji vasario 24 d. rinkimų rezultatai skelbė Sąjūdžio pergalę. Laimėję 72 vietas iš 141 Sąjūdžio deputatai jau kontroliavo daugiau kaip pusę būsimosios Aukščiausios Tarybos, tuo tarpu LKP gauti balsai sudarė 16,31 %¹¹¹. Kovo 11 d. rytą buvo išrinkti 133 deputatai. „<...>Iš jų absoliuti dauguma buvo iš Sąjūdžio, bet pagal formalią partinę priklausomybę – 40 komunistų, 9 socdemai, 5 SSKP nariai, 4 Lietuvos Žalieji, 3 Lietuvos demokratai, 2 Lietuvos krikščionys demokratai, 70 nepartinių<...>“¹¹².

1990–1992 m. laikotarpis Lietuvai buvo sudėtingas dėl vidaus ir išorės politinių bei ekonominių veiksnių. Nepriklausomybės atkūrimo išvakarėse Lietuva neturėjo nepriklausomai valstybei būdingos ekonomikos struktūros, funkcionavo kaip sudėtinė SSRS ūkio dalis, buvo visiškai priklausoma nuo SSRS žaliavų¹¹³. Šiuo atsakingu valstybei momentu vyko kova dėl nepriklausomybės išsaugojimo. Be to, vienu metu buvo vykdomos politinės bei ekonominės reformos, turėjusios užtikrinti negrižtamumą į SSRS sudėtį, kuriama teisinė bazė. Dar prieš rinkimus pateiktoje rinkiminėje programoje Sąjūdis išsikėlė pagrindinį tikslą – atkurti nepriklausomą, demokratiškai tvarkomą Lietuvos valstybę, užtikrinti žmonišką gyvenimą. Ekonomikos srityje įsipareigota sparčiai vykdyti denacionalizacijos ir reprivatizacijos politiką, ryžtingai formuoti rinkos santykiais pagrįstą ekonomiką. Numatyta įstatymais garantuoti įvairių

¹¹¹ Kelio rinkimasis: pirmasis turas, *Atgimimas*, 1990 02 28–03 07, Nr. 9.

¹¹² Laurinavičius Č., Sirutavičius V., *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki kovo 11 – osios*, XII t., I dalis, Vilnius, 2008, p. 507.

¹¹³ Nepriklausomos Lietuvos ekonomikos kūrimo problemos, *Lietuvos rytas*, 1990 03 06, Nr. 45.

nuosavybės formų lygias teises. Formuojant socialinės rūpybos politiką, pagrindiniai numatyti uždaviniai buvo pragyvenimo minimumo garantavimas visiems piliečiams, daugiavaikių šeimų rėmimas, invalidų ir pensininkų pilnaverčių gyvenimo sąlygų garantavimas, aprūpinimas gyvenamaisiais būstais¹¹⁴. Tuo tarpu pagrindinio Sąjūdžio konkurento LKP rinkimų programoje numatyta siekti laisvos, teisinės, demokratinės, humanistinio socializmo valstybės. Lietuvos valstybės vientisumo įtvirtinimas numatomas sutartimis su kitomis valstybėmis. Ekonominėje srityje partija taip pat pasisakė už rinkos mechanizmo įgyvendinimą, įvairių nuosavybės formų derinimą ir lygiateisiškumą, privačios iniciatyvos skatinimą. Programoje numatoma vystyti ekonominius ryšius su kitomis sovietinėmis respublikomis. Socialinėje srityje akcentuojamas Lietuvos gyventojų lygiateisiškumas ir socialinis teisingumas¹¹⁵.

Kiekybinė Aukščiausiosios Tarybos priimtų įstatymų analizė atskleidė, kaip pasiskirstė valdžios dėmesys, sprendžiant įvairias atsikūrusios valstybės ir visuomenės gyvenimo problemas. Per beveik dvejus metus buvo priimta 334 įstatymai, iš kurių didžiausią dalį – 37,7 % apėmė valstybės valdymo ir administravimo sritis. Ekonominėje srityje priimti įstatymai sudarė 24,9 %, teisės – 15,6 %. Tuo tarpu socialinėje srityje priimti įstatymai tesudarė 6,9 % (žr. 1 priedą).

Vykdamas politinę reformą, priimtais įstatymais buvo įtvirtinama atkurtos valstybės atributika, formuojamos valstybės valdžios institucijos. Lietuvos Respublikos Vyriausybės įstatymas¹¹⁶ numatė šios valdžios institucijos pagrindines veiklos kryptis ir principus, kompetenciją, santykius su kitomis valstybinėmis institucijomis. Lietuvos Respublikos politinių partijų įstatymas¹¹⁷ įtvirtino daugpartinę sistemą kaip demokratijos garantą. 1992 m. vasarį priimtas Lietuvos Respublikos teismų įstatymas¹¹⁸ padėjo teisminės valdžios pagrindus Lietuvoje, reglamentavo teismų sistemą ir kompetenciją. Demokratinė Seimo narių rinkimų tvarka buvo įteisinta Seimo rinkimų įstatyme¹¹⁹. Valdžios rūpinimasi valstybės apsauga ir nepriklausomybės išsaugojimu liudija priimti 7 įstatymai, reglamentuojantys krašto apsaugos privalomą ir savanorišką tarnybą, valstybės sienų apsaugą.

Pokomunistinėse valstybėse, kuriose pirmuosius demokratinius rinkimus laimėjo antikomunistinės jėgos, vykdamas ekonomines reformas, buvo taikoma neoliberali šoko terapijos politika (revoliucinė politika), apimanti makroekonominę stabilizaciją, ekonomikos liberalizavimą ir jos institucinę restruktūrizaciją¹²⁰. Lietuva, kaip ir kitos Baltijos šalys, svarbiausias ekonomikos

¹¹⁴ Sąjūdžio rinkiminė programa, *Atgimimas*, 1990 02 09, Nr. 5.

¹¹⁵ Mūsų tikslai ir darbai, *Tiesa*, 1990 01 24, Nr. 19.

¹¹⁶ Lietuvos Respublikos Vyriausybės įstatymas, *Valstybės žinios*, 1990 04 20, Nr. 11–330.

¹¹⁷ Lietuvos Respublikos politinių partijų įstatymas, *Valstybės žinios*, 1990 10 20, Nr. 29–692.

¹¹⁸ Lietuvos Respublikos teismų įstatymas, *Valstybės žinios*, 1992 03 20, Nr. 8–208.

¹¹⁹ Seimo rinkimų įstatymas, *Valstybės žinios*, 1992 08 10, Nr. 22–635.

¹²⁰ Norkus Z. *Koks kapitalizmas, kokia demokratija? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius, 2008, p. 595.

liberalizavimo priemonės įgyvendino 1991 m. pabaigoje – 1992 m. pradžioje¹²¹. Tuo įsitikinti galima, išanalizavus ekonominėje srityje priimtus įstatymus, rodančius prasidėjusį ekonomikos liberalizavimo procesą, kurį garantavo naujos mokesčių sistemos formavimasis, privataus sektoriaus kūrimas, komercinių bankų steigimas. Gana sparčiai buvo griauinama sovietinė planinė ekonomika, draudusi privačią nuosavybę ir pereinama prie kapitalistinės rinkos ekonomikos.

Mokesčių sistemos reforma Lietuvoje buvo pradėta 1990 birželio 26 d., priėmus Lietuvos Respublikos valstybinės mokesčių inspekcijos įstatymą¹²². Įstatymas numatė valstybinės mokesčių inspekcijos funkcijas, teises ir atsakomybes. Inspekcijų darbui vadovauti paskirta Finansų ministerija. Vykstančią mokesčių sistemos reformą liudija Seimo priimti 7 mokesčių įstatymai: Juridinių asmenų pelno mokesčio¹²³, Fizinių asmenų pajamų mokesčio¹²⁴, Lietuvos Respublikos žemės mokesčio¹²⁵, Mokesčių už valstybinius gamtos išteklius¹²⁶, Lietuvos Respublikos mokesčių už aplinkos teršimą¹²⁷, Žemės mokesčio¹²⁸, Naftos ir dujų išteklių mokesčio¹²⁹. Šie mokesčių įstatymai nustatė jų mokėtojus, mokesčių tarifus ir lengvatas, mokesčių apskaičiavimo bei mokėjimo tvarką.

Pereinant nuo planinės prie rinkos ekonomikos, Lietuvos Respublikos valdžia turėjo išspręsti kainų klausimą, t. y. pereiti prie rinkos kainų. Šį klausimą buvo bandoma išspręsti, priėmus Lietuvos Respublikos kainų įstatymą¹³⁰. Įstatymas numatė kainų sistemos, jų reguliavimo ir kontrolės pagrindus Lietuvos Respublikoje. Įstatyme taip pat buvo apibrėžta, kad Lietuvos Respublikoje veikia valstybės valdžios institucijų reguliuojamos kainos ir rinkos kainos.

Rinkos ekonomikos kūrimas Lietuvoje pareikalavo bankų ir pinigų reformos, kurios pagrindiniais uždaviniais tapo Lietuvos bankų atsiskyrimas nuo SSRS bankų sistemos, komercinių bankų veiklos stabilumo užtikrinimas, nacionalinės valiutos įvedimas. Tačiau tai buvo labiausiai komplikotas ekonomikos reformos aspektas. Šios reformos eiga buvo suinteresuoti įvairūs politiniai sluoksniai, kurie savo ruožtu veikė jos eigą¹³¹. 1992 m. liepos 2 d. buvo priimtas Komercinių bankų įstatymas¹³², reglamentuojantis komercinių bankų steigimą, jų veiklą, reorganizavimą ir likvidavimą. Tačiau svarbu pabrėžti, kad dar iki šio įstatymo priėmimo Lietuvoje buvo steigiami beveik nekontroliuojami komerciniai bankai, kurie nebuvo reiklūs kreditus

¹²¹ Norkus Z. *Koks kapitalizmas, kokia demokratija? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius, 2008, p. 595.

¹²² Valstybinės mokesčių inspekcijos įstatymas, *Valstybės žinios*, 1990 07 10, Nr. 19–493.

¹²³ Juridinių asmenų pelno mokesčio įstatymas, *Valstybės žinios*, 1990 08 31, Nr. 24–601.

¹²⁴ Fizinių asmenų pajamų mokesčio laikinasis įstatymas, *Valstybės žinios*, 1990 11 10, Nr. 31–742.

¹²⁵ Lietuvos Respublikos žemės mokesčio įstatymas, *Valstybės žinios*, 1990 11 20, Nr. 32–764.

¹²⁶ Mokesčių už valstybinius gamtos išteklius įstatymas, *Valstybės žinios*, 1991 04 20, Nr. 11–274.

¹²⁷ Lietuvos Respublikos mokesčių už aplinkos teršimą įstatymas, *Valstybės žinios*, 1991 04 30, Nr. 12–309.

¹²⁸ Žemės mokesčio įstatymas, *Valstybės žinios*, 1992 07 31, Nr. 21–612.

¹²⁹ Naftos ir dujų išteklių mokesčio įstatymas, *Valstybės žinios*, 1992 10 31, Nr. 30–929.

¹³⁰ Lietuvos Respublikos kainų įstatymas, *Valstybės žinios*, 1990 08 10, Nr. 22–542.

¹³¹ Šimėnas A., *Ekonomikos reforma Lietuvoje*, Vilnius, 1996, p. 88.

¹³² Lietuvos Respublikos komercinių (akcinių) bankų įstatymas, *Valstybės žinios*, 1992 08 31, Nr. 24–696.

gaunantiems gyventojams ar įstaigoms¹³³. Komercinių bankų spartų kūrimąsi iliustruoja reklaminiai skelbimai to meto spaudoje. Vienas tokių: „<...>Naujais kuriamas Kauno komercijos ir kredito bankas – Jūsų bankas. Įsigykite banko akcijų ir susikurkite jį tokį, kokį norite<...>“¹³⁴.

Pastebėtina, kad pirmieji bankai viliojo indėlininkus siūlydami didžiules palūkanas, toleruojamas valdžios institucijų. Štai, pavyzdžiui, 1992 m. spalio 1 d. „Lietuvos ryto“ skelbime pranešama, kad „<...>Vilniaus bankas didina palūkanas. Už indėlius 1,5 metams ir ilgiau bankas siūlo 15–18 procentų palūkanų<...>“¹³⁵. Įpratę pasitikėti oficialiomis įstaigomis ir susižavėję mintimi žaibiškai praturtėti, žmonės į bankus sunešė paskutines santaupas. Tačiau laukinės bankininkystės sąlygomis kai kurie bankai „praplovė“ milijonines gyventojų sumas. Iki 1995 m. smulkūs komerciniai bankai ir kreditine veikla besiverčiančios įmonės bankrutavo, padarydamos didžiulius nuostolius indėlininkams. Per lėtai rengiami įstatymai bankininkystės srityje, bloga veikiančių įstatymų priežiūra sąlygojo kapitalo tarp atskirų gyventojų sluoksnių perpaskirstymą. Tai nuskurdino nemažai gyventojų, dar turėjusių santaupų, bei dar labiau pagilino socialinę, o kartu ir ekonomikos krizę¹³⁶.

Svarbią vietą perėjime į rinkos ekonomiką užėmė privataus sektoriaus formavimasis. 1990 m. kovo 11 d. priimto Lietuvos Respublikos Laikinojo pagrindinio įstatymo¹³⁷ 44 straipsnyje skelbiama, kad Lietuvos ekonominės sistemos pagrindas yra Lietuvos Respublikos nuosavybė, kurią sudaro privati piliečių nuosavybė, kolektyvinė nuosavybė ir valstybės nuosavybė. Siekiant negrįžtamai atsiskirti nuo SSRS planinės ekonomikos, Lietuvoje buvo svarbu sparčiai formuoti privatų sektorių. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba 1991 m. birželio 18 d. priėmė įstatymą Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamą turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų¹³⁸, kuris garantavo vieną iš privataus sektoriaus formavimo formų – išlikusio nekilnojamojo turto grąžinimą buvusiems jo savininkams. Įstatymas reglamentavo nuosavybės teisės atstatymą į žemę, miškus, ūkinės komercinės paskirties pastatus ir gyvenamuosius namus, kurie buvo nacionalizuoti pagal SSRS įstatymus ar kitaip neteisėtai suvisuomeninti. Tačiau šio įstatymo priėmimas supriešino dalį visuomenės, nes kompensavimo šaltiniu tapo valstybės lėšos, renkamos iš visų gyventojų, o jų gavėjais – tik dalis visuomenės – „nuskriaustieji“¹³⁹.

Vis dėlto, kuriant privatų sektorių, lemiamą vaidmenį suvaidino valstybinio turto privatizavimas, iki šiol sulaukiantis prieštarų vertinimų. Šiam procesui startą davė 1991 m.

¹³³ Šimėnas A., *Ekonomikos reforma Lietuvoje*, Vilnius, 1996, p. 93-94.

¹³⁴ Naujai kuriamas Kauno komercijos ir kredito bankas – Jūsų bankas, *Lietuvos rytas*. 1992 02 27, Nr. 40.

¹³⁵ „Vilniaus bankas“ nuo š. m. spalio 1 d. didina palūkanas, parduoda akcijas!, *Lietuvos rytas*, 1992 10 01, Nr. 192.

¹³⁶ Šimėnas A., *Ekonomikos reforma Lietuvoje*, Vilnius, 1996, p. 93-94.

¹³⁷ Lietuvos Respublikos Laikinis pagrindinis įstatymas, *Valstybės žinios*, 1992 07 07, Nr. I-14.

¹³⁸ Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamą turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų, *Valstybės žinios*, 1991 07 31, Nr. 21-545.

¹³⁹ Kašauskienė V., *Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Jų kaita ir veiklos bruožai*, Vilnius, 2007, p. 133.

vasario 28 d. priimtas Lietuvos Respublikos valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatymas¹⁴⁰. Įstatymas reglamentavo pramonės, statybos, transporto, energetikos, prekybos, buitinio gyventojų aptarnavimo, visuomeninio maitinimo įmonių, taip pat komercinių kultūros, švietimo, farmacijos, gydymo bei reabilitacijos įstaigų bei kito valstybinio turto pirminį privatizavimą. Įstatymas taip pat nustatė privatizavimo objektus ir subjektus, privatizavimo institucijas, atsiskaitymus už perkamą privatizavimo objektą. Priimtas įstatymas pradėjo pirmąjį privatizacijos etapą už investicinius čekius. Investiciniai čekiai buvo išduoti 1991 m. pradžioje visiems Lietuvos Respublikos piliečiams pagal jų amžių nuo 1 iki 5 tūkst. čekių vienam asmeniui. Buvo leidžiama šias sąskaitas papildyti rubliais, kurių suma negalėjo viršyti piliečiui skirtų investicinių čekių sumos¹⁴¹. Valstybinio turto privatizavimą praktikoje pirmajai teko įgyvendinti Gedimino Vagnoriaus vadovaujamai Vyriausybei. Ji turėjo sutvarkyti visus organizacinius privatizavimo reikalus. Pirmuoju etapu užsimota privatizuoti valstybės turto už 20 milijardų rublių¹⁴².

Be Lietuvos Respublikos valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatymo, Aukščiausioji Taryba priėmė dar 5 įstatymus, reglamentuojančius privatizacijos eigą Lietuvoje. Valstybinio ir visuomeninio butų fondo privatizavimo tvarką numatė 1991 m. priimtas Butų privatizavimo įstatymas¹⁴³, skirtas gyventojams, nuomojantiems valstybinius butus. Įstatymas sudarė sąlygas įsigyti nuomojamą butą visiems pageidaujantiems gyventojams. Reikia pripažinti, kad šiems butams išsipirkti tikslingiausiai buvo panaudoti valstybės skirti investiciniai čekiai. Žemės reformos įstatymas¹⁴⁴ apibrėžė žemės privatizavimą, numatydamas du žemės įsigijimo privačion nuosavybės būdus: nuosavybės teisės atstatymą (grąžinimą) ir pirkimą. Žemės ūkio įmonių turtas buvo privatizuojamas pagal atskirą Lietuvos Respublikos žemės ūkio įmonių turto privatizavimo įstatymą¹⁴⁵.

Priimti privatizacijos įstatymai leidžia susidaryti pirminį vaizdą, kad pradiniame privatizacijos etape visiems piliečiams buvo sudarytos vienodos galimybės įsigyti privatizuojamą valstybės turtą. Tačiau šia galimybe pasinaudojo tik nedidelė dalis gyventojų, nes visuomenei prastai buvo išaiškinti dalyvavimo privatizavime ypatumai, galimybės įsigyti privatizuojamą valstybės turtą arba gauti atitinkamas pajamas už parduotus investicinius čekius¹⁴⁶. Todėl šioje srityje įgudę asmenys supirkdavo iš gyventojų investicinius čekius, tokiu būdu kelis kartus įsigydami valstybės privatizuojamo turto ir apeidami įstatymo draudimus įsigyti privatizuojamus objektus už grynus pinigus. Prekybą investiciniais čekiais liudija skelbimai to meto spaudoje: „<...>Brangiai

¹⁴⁰ Lietuvos Respublikos valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatymas, *Valstybės žinios*, 1991 04 10, Nr. 10–261.

¹⁴¹ Šimėnas A., *Ekonomikos reforma Lietuvoje*, Vilnius, 1996, p. 107.

¹⁴² Kašauskienė V., *Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Jų kaita ir veiklos bruožai*, Vilnius, 2007, p. 132.

¹⁴³ Butų privatizavimo įstatymas, *Valstybės žinios*, 1991 06 20, Nr. 17–449.

¹⁴⁴ Žemės reformos įstatymas, *Valstybės žinios*, 1991 08 31, Nr. 24–635.

¹⁴⁵ Lietuvos Respublikos žemės ūkio įmonių turto privatizavimo įstatymas, *Valstybės žinios*, 1991 08 31, Nr. 24–637.

¹⁴⁶ Šimėnas A., *Ekonomikos reforma Lietuvoje*, Vilnius, 1996, p. 111.

superkame investicinius čekius. Atsiskaitome talonais arba valiuta tą pačią dieną<...>¹⁴⁷. Taigi akivaizdu, kad investicinių čekių rinka veikė netobulai, neįgyvendino socialinio teisingumo, todėl piniginės lėšos visuomenėje buvo menkai perpaskirstytos. Tuometis finansų ministras Romualdas Sikorskis čekių naudojimą privatizavime apibūdino kaip didžiausią nesusipratimą, velnio pramaną¹⁴⁸.

Vykstanti ekonomikos reforma neišvengiamai palietė valstybės socialinį gyvenimą ir pareikalavo keisti socialinių garantijų sistemą. Planinės sistemos deklaruojama visuotinė socialinė lygybė ir teisingumas tebuvo tik neišsipildžiusi realybė. „<...> Tikrasis šios sistemos veidas – privilegijuoti socialiniai sluoksniai ir labai žemas absoliučios gyventojų daugumos gyvenimo lygis<...>¹⁴⁹. Žemiausiam socialiniam sluoksniui priklausantys socialiai remtini asmenys, pensininkai, daugiavaikės šeimos, žmonės su negalia susilaukė daugiausiai Aukščiausiosios Tarybos dėmesio, priimant įstatymus socialinėje srityje. Valdžia numatė svarbiausius socialinių garantijų reformos uždavinius: sukurti socialinio draudimo sistemą, pertvarkyti valstybinį socialinį draudimą, panaudojant biudžeto lėšas, įteisinti būtiniausias valstybės socialines garantijas, reglamentuoti darbo santykius, pakeisti gyventojų apsirūpinimo butais tvarką¹⁵⁰.

Didžioji dalis socialinėje srityje priimtų įstatymų buvo orientuota į materialinės paramos suteikimą mažiausias pajamas gaunantiems asmenims. Teisinė socialinių garantijų reforma pradėta 1990 m. liepos 28 d., kai buvo priimtas Lietuvos Respublikos gyventojų pensinio aprūpinimo gerinimo įstatymas¹⁵¹. Jis reglamentavo visų rūšių pensijų padidinimo, skyrimo ir mokėjimo tvarką, taip pat nustatė socialines pensijas nedarbingiems asmenims, neturintiems teisės gauti kitų rūšių pensijas. Vėliau buvo priimtos dar trys įstatymų pataisos, pakeičiančios ir papildančios Lietuvos Respublikos gyventojų pensinio aprūpinimo gerinimo įstatymą.

Gyventojų pajamų rėmimo principus, atsižvelgiant į minimalų gyvenimo lygį, nustatė Gyventojų pajamų garantijų įstatymas¹⁵². Jis numatė socialinių pašalpų mokėjimo tvarką šeimoms, kurių pajamos vienam asmeniui mažesnės už valstybės remiamas pajamas. Valstybinio socialinio aprūpinimo sistema buvo įteisinta Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatyme¹⁵³. Įstatymas numatė, kad kartu su valstybine gali veikti visuomeninės ir privačios socialinio aprūpinimo institucijos. Valstybinio socialinio aprūpinimo sistemą sudarė privalomas valstybinis socialinis draudimas ir socialinis aprūpinimas iš valstybės biudžeto lėšų¹⁵⁴.

¹⁴⁷ Brangiai superkame investicinius čekius, *Lietuvos rytas*, 1993 05 21, Nr. 96.

¹⁴⁸ Kašauskienė V., *Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Jų kaita ir veiklos bruožai*, Vilnius, 2007, p. 133.

¹⁴⁹ Šimėnas A., *Ekonomikos reforma Lietuvoje*, Vilnius, 1996, p. 22.

¹⁵⁰ *Ten pat*, p. 114-115.

¹⁵¹ Gyventojų pensinio aprūpinimo gerinimo įstatymas, *Valstybės žinios*, 1990 08 31, Nr. 24-592.

¹⁵² Gyventojų pajamų garantijų įstatymas, *Valstybės žinios*, 1990 10 30, Nr. 30-711.

¹⁵³ Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas, *Valstybės žinios*, 1990 11 20, Nr. 32-761.

¹⁵⁴ Šimėnas A., *Ekonomikos reforma Lietuvoje*, Vilnius, 1996, p. 116.

Šiai sistemai įgyvendinti 1991 m. gegužės 21 d. buvo priimtas Valstybinio socialinio draudimo įstatymas¹⁵⁵, įtvirtinantis socialinio draudimo rūšis, finansus bei valdymą. Įstatyme buvo apibrėžta, kad socialinis draudimas – socialinių ekonominių priemonių sistema, teikianti asmenims, negalintiems patiems apsirūpinti, reikalingų lėšų ir paslaugų. Buvo nustatytos socialinio draudimo išmokų rūšys, asmenys, draudžiami privalomuoju valstybiniu socialiniu draudimu. Taigi priimti įstatymai atskleidė, kad Lietuvoje formavosi nauja socialinė privalomojo ir savanoriško draudimo sistema, pagrįsta solidarumo principu. Žmogus tapo socialiai atsakingas pats už save.

Po nepriklausomybės atkūrimo išryškėjo viena skaudžiausių ir sudėtingiausių nepriklausomos Lietuvos problemų – nedarbas. 1990 m. gruodį priimtas Lietuvos Respublikos gyventojų užimtumo įstatymas¹⁵⁶ nustatė piliečių konstitucinės teisės į darbą ir užsiėmimo pasirinkimo valstybines garantijas. Šias garantijas darbo rinkoje pavesta įgyvendinti 1991 m. kovo 1 d. įkurtai Lietuvos darbo biržai. Įstatymas piliečiams garantavo nemokamas profesinio orientavimo, konsultavimo paslaugas, nemokamą mokymą ar perkvalifikavimą. „<...>Įstatymo priėmimo metu jo aktualumą visuomenė dar sunkiai suvokė, nes iki tol darbo vietų problemos nebuvo<...>“¹⁵⁷. Situacija pasikeitė 1993 m., kai Lietuvos bedarbių skaičius šoktelėjo virš 100 tūkstančių. Gegužės 1 d. darbo biržoje įregistruota 100764 darbo neturinčių asmenų, tarp kurių daugiausia buvusių pramonės įmonių, žemės ūkio, statybos, prekybos darbuotojų. Ypač aukštas bedarbystės lygis buvo rajonuose¹⁵⁸.

Aukščiausiosios Tarybos dėmesį šeimai patvirtina 1991 m. priimtas Paramos šeimai valstybinių pašalpų įstatymas¹⁵⁹, reglamentuojantis valstybinių pašalpų moterims ir vaikus auginančioms šeimoms mokėjimą iš savivaldybių biudžeto lėšų. Įstatyme nustatytos nėštumo ir gimdymo, vaiko priežiūros, našlaičių ir kitos pašalpos susietos su minimaliu gyvenimo lygiu. Taip pat buvo priimti du įstatymai, kuriais siekta išspręsti žmonių su negalia problemas. Invalidų socialinės integracijos įstatymo¹⁶⁰ pagalba norėta integruoti žmones su negalia į visuomenę, panaikinti jų izoliaciją ir diskriminaciją, įgyvendinti tarptautiniuose teisės aktuose įtvirtintas invalidų teises.

Siekiant teisiškai reglamentuoti darbo santykius, buvo priimti 4 įstatymai: Darbo apmokėjimo¹⁶¹, Atostogų¹⁶², Kolektyvinių sutarčių¹⁶³ ir Darbo sutarties¹⁶⁴ įstatymai. Jie nustatė apmokėjimo už darbą tvarką, įteisino darbo užmokesčio minimumą, nustatė kolektyvinių sutarčių

¹⁵⁵ Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas, *Valstybės žinios*, 1991 06 20, Nr. 17–447.

¹⁵⁶ Gyventojų užimtumo įstatymas, *Valstybės žinios*, 1991 01 20, Nr. 2–25.

¹⁵⁷ Šimėnas A., *Ekonomikos reforma Lietuvoje*, Vilnius, 1996, p. 120.

¹⁵⁸ Darbo Lietuvoje neturi daugiau kaip šimtas tūkstančių žmonių, *Lietuvos rytas*, 1993 05 07, Nr. 86.

¹⁵⁹ Paramos šeimai valstybinių pašalpų įstatymas, *Valstybės žinios*, 1991 07 10, Nr. 19–494.

¹⁶⁰ Invalidų socialinės integracijos įstatymas, *Valstybės žinios*, 1991 12 31, Nr. 36–969.

¹⁶¹ Darbo apmokėjimo įstatymas, *Valstybės žinios*, 1991 02 01, Nr. 4–104.

¹⁶² Atostogų įstatymas, *Valstybės žinios*, 1992 01 20, Nr. 2–18.

¹⁶³ Kolektyvinių sutarčių įstatymas, *Valstybės žinios*, 1991 04 30, Nr. 12–312.

¹⁶⁴ Darbo sutarties įstatymas, *Valstybės žinios*, 1991 12 31, Nr. 36–973.

sudarymo ir vykdymo teisinius pagrindus, reglamentavo darbuotojų ir darbdavių teises, pareigas ir atsakomybę, nustatė atostogų rūšis, jų trukmę, apmokėjimo už jas tvarką.

Igyvendindama vieną iš socialinių garantijų reformos uždavinių – pakeisti gyventojų apsirūpinimo butais tvarką, Aukščiausioji Taryba priėmė Gyventojų apsirūpinimo gyvenamosiomis patalpomis įstatymą¹⁶⁵. Pagal jį „<...>gyventojai lengvatinėmis sąlygomis galėjo įsigyti privačion nuosavybėn iš valstybės ar valstybinės įmonės, organizacijos nuomojamą butą. Šia teise pasinaudojo absoliuti gyventojų dauguma. Tai turėjo ypač didelę socialinę reikšmę, nes gilios krizės sąlygomis įsigiję nuosavybėn butus gyventojai galėjo juos parduoti rinkos kainomis ir po to įsigyti kuklesnį butą<...>“¹⁶⁶.

Išanalizavus socialinėje srityje priimtus įstatymus, galima teigti, kad 1992 m. Lietuvoje jau buvo suformuoti socialinių garantijų sistemos teisiniai pagrindai. Todėl atrodytų, kad socialinių problemų sprendimas neliko Aukščiausios Tarybos paskutiniuose planuose. Kita vertus, atsižvelgus į šioje srityje priimtų įstatymų skaičių, aiškiai matyti, kad kiti valstybės klausimai sulaukė didesnio dėmesio. Nors 23 priimti įstatymai iš esmės palietė visas visuomenės socialines grupes, tačiau akivaizdu, kad socialinės rizikos grupes jie palietė labiau. Nepaisant to, socialinė atskirtis ir toliau išliko didelė, besiplečiantis privatus sektorius dar labiau išryškino gyventojų turinius skirtumus, rodančius socialinio solidarumo stoką.

2. 2. Socialinės ir ekonominės politikos įtvirtinimas, atsispindintis 1992–1996 m. Lietuvos Respublikos įstatymuose

1992 m. spalio 25 d. Lietuvoje vyko antri laisvi rinkimai, atnešę kiek netikėtų balsavimo rezultatų. Jau pirmajame rinkimų ture kaip pagrindinė lyderė iškilo Lietuvos demokratinė darbo partija (LDDP), daugiamandatėje apygardoje surinkusi 44,70 % rinkėjų balsų. Tuo tarpu Aukščiausiosios Tarybos šeiminkams – sąjūdininkams teko 19,80 %. Vienmandatėse rinkimų apygardose išrinkta 10 LDDP atstovų, 40 pateko į antrąjį rinkimų turą¹⁶⁷. Kas gi lėmė LDDP pergalę ir Sąjūdžio pralaimėjimą? Rimvydas Valatka kaip Sąjūdžio pralaimėjo priežastis įvardija ekonomikos neišmanymą, priešų savo tarpe ieškojimą, LDDP kaip Lietuvos priešo vaizdavimą, rimtų ir protingų politikų pasitraukimą iš Sąjūdžio¹⁶⁸. Aloyzas Sakalas Sąjūdžio pralaimėjimą apibūdino teiginiu „<...>kad tai jau buvo nebe tas Sąjūdis, kurio dalyviai susikibę rankomis stovėjo Baltijos kelyje, o visiškai kitas Sąjūdis, kurio politika buvo nepatenkinti Lietuvos žmonės ir kurią

¹⁶⁵ Gyventojų apsirūpinimo gyvenamosiomis patalpomis įstatymas, *Valstybės žinios*, 1992 05 20, Nr. 14–378.

¹⁶⁶ Šimėnas A., *Ekonomikos reforma Lietuvoje*, Vilnius, 1996, p. 121.

¹⁶⁷ Rinkimai po pustrėčių nepriklausomybės metų: Lietuva vėl nepripažįsta pustoniu, *Lietuvos rytas*, 1992 10 27, Nr. 210.

¹⁶⁸ Trečiojo Sąjūdžio politika reanimavo LDDP. *Lietuvos rytas*, 1992 10 27, Nr. 210.

jis pradėjo vykdyti tuoj po nepriklausomybės įtvirtinimo<...>¹⁶⁹. Kalbėdamas apie Sąjūdžio trūkumus, jis įvardijo privatizacijos klaidas, žemės dalijimo netobulumus, tautos suskaldymą.

Taigi po antrųjų nepriklausomos Lietuvos rinkimų valdžia ketveriems metams atiteko ekskomunistinei partijai, pasisakančiai už palaipsnį reformų politiką. Šiai partijai teko valdyti šalį atsakingiausiais rinkos ekonomikos reformų metais. Atsižvelgus į tai, kad palaipsnininkai pasisako už socialinę rinkos ekonomiką arba socialinį kapitalizmą, dėl santykinio ekonominio Lietuvos atsilikimo būtų galima iš dalies kaltinti LDDP vyriausybę, sulėtinusią šalies raidą¹⁷⁰. Partijos polinkį į socialinį kapitalizmą liudija po pirmojo rinkimų turo išplatintas pareiškimas, kuriame pasisakoma už ūkio reformas, kiek įmanoma švelnesnes jų socialines pasekmes, socialreformistinę politiką¹⁷¹.

1992–1996 m. veikęs Lietuvos Respublikos Seimas priėmė 1020 įstatymų, iš kurių 24 Lietuvos Respublikos Prezidento buvo vetuoti arba gražinti Seimui svarstyti. Pasitelkus statistinę analizę, priimtus įstatymus pagal sritis galima suskirstyti taip: valstybės valdymo ir administravimo sričiai tenka 29,2 %, ekonomikos – 23,4 %, teisinė bazės kūrimui – 8,3 %, socialinei sričiai – tik 4,6 % (žr. 2 priedą). Palyginus Aukščiausiosios Tarybos ir 1992–1996 m. Seimo priimtus įstatymus, galima teigti, kad prioritetinės sritys, kurioms buvo skiriamas didžiausias valdžios dėmesys, sutapo. Abiejų Seimų priimti įstatymai, reglamentuojantys ekonominės politikos formavimą, sudaro 23,8 %, tuo tarpu socialinei politikai tenka tik 5,2 % (žr. 3 priedą). Akivaizdu, kad tendencingai nepakankamas valdžios dėmesys socialiniams klausimams neleido išspręsti besitransformuojančios visuomenės susikaupusių socialinių problemų.

Analizuojant priimtus įstatymus, priskiriamus ekonominei sričiai, galima teigti, kad šalyje toliau buvo formuojami rinkos ekonomikos pagrindai, pasireiškę stipria liberalizacijos įtaka. Naujosios valdžios dėmesio centru tapo privatizacijos klausimai. Tai įrodo 13 naujų Seimo priimtų privatizacijos įstatymų ir jų pataisų, paspartinusių privataus sektoriaus formavimąsi. Dar būdama opozicijoje Aukščiausiosios Tarybos metais LDDP pasisakė už privatizacijos proceso liberalizavimą, prieš asmens pinigų sumos nekilnojamojo turto akcijoms įsigyti limitavimą. Partija siūlė atsisakyti susiaurinto požiūrio į privatizavimą, sudaryti sąlygas išpirkti neefektyvias įmones darbo kolektyvams ar atskiriems asmenims¹⁷².

Naujai išrinkto Seimo jau pirmuose posėdžiuose vyko privatizavimo proceso analizė, privatizavimo klaidų aiškinimas. Aukščiausiosios Tarybos vykdyta privatizacijos politika už investicinius čekius susilaukė daug kritikos. Įvairių politikų privatizacija buvo įvardyta kaip tam

¹⁶⁹ A. Sakalas. Kodėl Sąjūdis pralaimėjo 1992 m. rinkimus, <http://www.delfi.lt/news/ringas/politics/asakalas-kodel-sajudis-pralaimėjo-1992-m-rinkimus.d?id=43896409>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014 10 12].

¹⁷⁰ Norkus Z. *Koks kapitalizmas, kokia demokratija? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius, 2008, p. 600.

¹⁷¹ Kašauskienė V., *Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Jų kaita ir veiklos bruožai*, Vilnius, 2007, p. 177.

¹⁷² *Ten pat*, p. 132.

tikrų žmonių grupių praturtėjimo, mafijos iškilimo priemonė, turto perdavimas labiausiai korumpuotiems elementams, Lietuvos žmonių turto perdavimas į juodojo biznio rankas, valstybinio turto iššvaistymas¹⁷³. Ekonomistų vertinimu, privatizacija buvo pradėta ne nuo to galo, nepakankamai įgyvendino individų teisę į privačią nuosavybę¹⁷⁴. Netobuli privatizacijos įstatymai buvo įvardyti kaip visų šių problemų pagrindinė priežastis. Tačiau reikia atkreipti dėmesį į tai, kad negailėjęs didelės kritikos privatizacijai už investicinius čekius, LDDP vadovaujamas Seimas iki 1995 m. nesiryžo keisti 1991 m. priimto Lietuvos Respublikos valstybinio turto privatizavimo įstatymo, pradėjusio pirmąjį privatizacijos etapą Lietuvoje. Naujo įstatymo priėmimo delsimas buvo aiškinamas tuo, kad didelė dalis valstybės turto jau privatizuota pagal investicinių čekių politiką. Per šį laikotarpį Seimas priimtais įstatymais tik suteikė pirmumo teisę lengvatinėmis sąlygomis už investicinius čekius darbuotojams įsigyti įmonių akcijų. Tačiau šis privatizacijos metodas teikė mažai naudos Lietuvos ekonomikai, nes privatizuotų įmonių valdymas likdavo senųjų vadovų rankose, negaunant naujų investicijų ir technologijų¹⁷⁵.

Naujas privatizavimo etapas Lietuvoje prasidėjo 1995 m. liepą, kai buvo priimtas Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymas¹⁷⁶, kuris numatė, kad valstybei ar savivaldybėms priklausantis turtas fiziniams ir juridiniams asmenims perleidžiamas tik už grynuosius pinigus rinkos kainomis. Šiame privatizavimo etape buvo atsisakyta investicinių čekių sistemos, lyginant su pirminiu privatizacijos įstatymu, išplėsti privatizacijos būdai, šalia aukcionų ir akcijų pasirašymo, naujame įstatyme įteisinamas viešas konkursas, turto pardavimas tiesioginėse derybose, nuoma su išpirkimu. Teoriškai įstatymas numatė vienodas galimybes visiems Lietuvos ir užsienio piliečiams bei kompanijoms įsigyti valstybės turtą. Tačiau neretai pasitaikydavo atveju, kad „<...>įsigyjant valstybės objektą arba jo akcijas „ne tiems, kuriems reikia“, būdavo „išaiškinami“ privatizavimo tvarkos „pažeidimai“, privatizavimo rezultatai būdavo anuliuojami ir skelbiamas naujas privatizavimo etapas<...>“¹⁷⁷. Būtina atkreipti dėmesį, kad abiejuose privatizacijos įstatymuose, kurie įteisino privatizaciją už investicinius čekius ir privatizaciją už grynuosius pinigus, pasigendama apribojimų tiems patiems asmenims įsigyti valstybės turto. Realiai įstatymai nebuvo suinteresuoti, kad į privatizaciją būtų įtraukta kuo didesnė visuomenės dalis, todėl dažniausiai privatizacijos procesuose dalyvaudavo tie patys asmenys. Taigi privatizacijos būdu besiformuojantis privatus sektorius, leido atsirasti organizuotam

¹⁷³ Kašauskienė V., *Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Jų kaita ir veiklos bruožai*, Vilnius, 2007, p. 183–184.

¹⁷⁴ *Ten pat*, p. 257.

¹⁷⁵ Norkus Z., *Koks kapitalizmas, kokia demokratija? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius, 2008, p. 602.

¹⁷⁶ Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymas, *Valstybės žinios*, 1995 07 26, Nr. 61–1530.

¹⁷⁷ Šimėnas A., *Ekonomikos reforma Lietuvoje*, p. 112.

nusikalstamumui, iškilti mafijos gaujoms, kurios privatizavo ne mažą dalį valstybinio turto, išsigrynino kapitalą ir tapo pavyzdiniais verslininkais.

Ekonominėje srityje priimti įstatymai taip pat apibrėžė laisvųjų ekonominių zonų kūrimą Lietuvoje. Seimas priėmė Šiaulių¹⁷⁸, Klaipėdos¹⁷⁹ ir Kauno¹⁸⁰ laisvųjų ekonominių zonų įstatymus, kuriuose buvo numatyti ekonominės zonos įsteigimo tikslai, terminai, teritorijos, veiklos rūšys ir kiti klausimai. Aukščiausiosios Tarybos pradėtos mokesčių sistemos formavimąsi tęsė priimti 6 nauji mokesčių įstatymai: Prekyviečių¹⁸¹, Pridėtinės vertės¹⁸², Lietuvos Respublikos žyminio¹⁸³, Konsulinio¹⁸⁴, Įmonių ir organizacijų nekilnojamo turto¹⁸⁵, Paveldimo ir dovanojamo turto mokesčių¹⁸⁶ įstatymai. LDDP vykdomą ekonomikos liberalizavimą iliustruoja ir mažai kontroliuojamų komercinių bankų bei kredito įmonių veikla. Jų viešpatavimą palaimino šalies Vyriausybė ir Lietuvos bankas, pritardami neribotoms bankų palūkanoms¹⁸⁷.

Išanalizavus Seimo priimtus įstatymus paaiškėjo, kad į socialinių problemų sprendimą LDDP vadovaujama aukščiausioji šalies valdžia per daug nesigilino. Šioje srityje priimti įstatymai buvo labiau orientuoti į socialinės apsaugos, garantuojančios pajamas, atsiradus socialinei rizikai, užtikrinimą. 19 ir 47 priimtų įstatymų reglamentavo socialinę apsaugą, paramą ir labdarą. Šiais įstatymais valdžia siekė suteikti finansinę paramą su įvairiomis problemomis susidūrusiems žmonėms, o ne ieškoti būdų šioms problemoms spręsti. 1993 m. Lietuvą kankino sudėtinga demografinė padėtis, kartu lemianti sunkią šalies socialinę būklę. Dėl mažo gimstamumo daugiau kaip pusė šeimų augino tik po vieną vaiką, tuo tarpu per milijoną gyventojų sudarė pensininkai ir invalidai¹⁸⁸. Tačiau, atsižvelgiant į šią situaciją, akivaizdžiai pasigendama įstatymų, padedančių spręsti šias problemas, skatinančių ir remiančių šeimą.

Per ketverius metus Seimas tobulino Aukščiausios Tarybos suformuotą valstybinio socialinio draudimo sistemą, priimdamas 15 įstatymų pataisų ir pakeitimų. 1994–1995 m. priimti 3 skirtingų pensijų įstatymai paspartino pensijų reformą Lietuvoje. 1994 m. liepos 18 d. priimtas Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas¹⁸⁹, pakeitęs iki tol galiojusį dar 1956 m. priimtą sovietinį pensijų skyrimo ir mokėjimo įstatymą. Teisę gauti valstybinio socialinio draudimo išmokas įgijo žmonės, tik tam tikrą laikotarpį dirbę ir mokėję valstybinio socialinio draudimo įmokas. Įstatyme

¹⁷⁸ Šiaulių laisvosios ekonominės zonos įstatymas, *Valstybės žinios*, 1996 07 17, Nr. 67–1596.

¹⁷⁹ Klaipėdos ekonominės zonos įstatymas, *Valstybės žinios*, 1996 10 02, Nr. 92–2143.

¹⁸⁰ Kauno laisvosios ekonominės zonos įstatymas, *Valstybės žinios*, 1996 11 13, Nr. 109–2474.

¹⁸¹ Prekyviečių mokesčio įstatymas, *Valstybės žinios*, 1993 12 03, Nr. 66–1246.

¹⁸² Pridėtinės vertės mokesčių įstatymas, *Valstybės žinios*, 1994 07 20, I–345.

¹⁸³ Lietuvos Respublikos žyminio mokesčio įstatymas, *Valstybės žinios*, 1994 07 08, Nr. 51–950.

¹⁸⁴ Konsulinio mokesčio įstatymas, *Valstybės žinios*, 1994 07 08, Nr. 51–951.

¹⁸⁵ Įmonių ir organizacijų nekilnojamojo turto mokesčio įstatymas, *Valstybės žinios*, 1994 08 03, Nr. 59–1156.

¹⁸⁶ Paveldimo ir dovanojamo turto mokesčių įstatymas, *Valstybės žinios*, 1995 06 23, Nr. 52–1277.

¹⁸⁷ Nutarta neriboti bankų kreditų palūkanų, *Lietuvos rytas*, 1993 09 11, Nr. 177.

¹⁸⁸ Demografinė krizė Lietuvoje: milijonas pensininkų ir invalidų, daugiau kaip pusė šeimų augina vieną vaiką, *Lietuvos rytas*, 1993 05 20, Nr. 95.

¹⁸⁹ Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas, *Valstybės žinios*, 1994 08 03, Nr. 59–1153.

buvo numatyti asmenys, draudžiami valstybiniu socialiniu pensijų draudimu, pensijų rūšys, stažas, nuo kurio priklausys pensijos dydis. Šalpos (socialinių) pensijų įstatymas¹⁹⁰, įsigaliojęs 1994 m. lapkritį, reglamentavo šalpos pensiją asmenims, sulaukusiems senatvės pensijos amžiaus ir negaunantiems valstybinio socialinio draudimo pensijos, taip pat tėvams, namuose slaugantiems invalidą vaiką, motinoms, pagimdžiusioms ir užauginusioms 5 ir daugiau vaikų bei sulaukusioms pensinio amžiaus. Valstybinių pensijų įstatymas¹⁹¹ apibrėžė Lietuvos Respublikos Prezidento, pareigūnų, karių, nukentėjusiųjų asmenų valstybines pensijas.

Apibendrinant 1990–1996 m. priimtus įstatymus ekonomikos srityje galima teigti, kad tiek Aukščiausioji Taryba, tiek pirmasis Seimas didelį dėmesį skyrė ekonomikos reformai Lietuvoje įgyvendinti. Tai liudija didelis priimtų įstatymų skaičius šioje srityje. Rinkos principais pagrįstą ekonomiką padėjo formuoti priimti teisės aktai, reglamentuojantys mokesčių sistemos formavimąsi, privatizacijos procesą, komercinių bankų steigimą bei kitus procesus. Tačiau reikia pastebėti, kad įstatyminėje bazėje aptinkama spragų, leidusių įsigalėti šešėlinei ekonomikai. Pirmiausia į akis krenta priimtų įstatymų eiliškumas. Valdžia pirmiau ėmėsi ekonomikos liberalizacijos politikos, privatizacijos proceso įteisinimo, į šalį nustumdama kainų stabilumo garantavimą, nacionalinės valiutos įvedimą, infliacijos pažabojimą. Kuriama laisva rinka virto laukiniu kapitalizmu, „kai kontraktų vykdymo priežiūrą užtikrina verslininkus reketuojančių bei tarpusavyje kariaujančių nusikalstamų grupuočių stogai“¹⁹².

Siekdama panaikinti sovietmečiu egzistavusį socialinį neteisingumą ir priimdama socialinius klausimus reglamentuojančius įstatymus, valdžia savo dėmesį nukreipė tik į labiausiai pažeidžiamas visuomenės grupes: žmones su negalia, ligonius, našlaičius, bedarbius, pensininkus, daugiavaikes ir mažai aprūpintas šeimas. Tuo tarpu nauja kuriama socialine politika valdžia neužtikrino lygių galimybių suteikimo, socialinio solidarumo užtikrinimo, dėmesio šeimai ir žmonių tarpusavio santykiams puoselėti. Galima teigti, kad socialinė sistema nesiorientavo į visuomenės ateitį. Mažas socialinėje srityje priimtų įstatymų skaičius, taip pat nesirūpinimas efektyviu jų realizavimu atskleidė tendencingai nepakankamą valdžios požiūrį į žmogų, kuris išliko iki šių dienų.

¹⁹⁰ Šalpos (socialinių) pensijų įstatymas, *Valstybės žinios*, 1994 12 14, Nr. 96–1873.

¹⁹¹ Valstybinių pensijų įstatymas, *Valstybės žinios*, 1994 12 30, Nr. 101–2018.

¹⁹² Norkus Z., *Koks kapitalizmas, kokia demokratija? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius, 2008, p. 626.

3. EKONOMINIO GYVENIMO POKYČIAI ŠIAULIUOSE PO 1990 M.

3.1. Šiaulių miesto pramonės nuosmukis pirmaisiais nepriklausomybės metais

Šiauliai – Šiaurės Lietuvos miestas, po nepriklausomybės atkūrimo užėmęs trečią vietą pagal užimamą teritoriją ir ketvirtą vietą pagal gyventojų skaičių. 1990 m. duomenimis mieste gyveno 147,6 tūkstančiai gyventojų, 1989 m. jų priskaičiuota 145,1 tūkstančiai¹⁹³. Nuo XIX a. II pusės Šiauliai buvo tituluojami kaip krašto pramonės ir prekybos centras, darbininkų miestas. Šis statusas buvo išsaugotas ir sovietmečiu, per kurį dėl vykdomos industrializacijos politikos kai kurios pramonės įmonės labai išaugo, tapdamos savotiškais pramonės gigantais. Atsiskyrus nuo SSRS ir atkūrus nepriklausomybę, Šiaulių, kaip ir visos Lietuvos, pramonė patyrė didžiulį nuosmukį. Todėl didžiausi Šiaulių ekonominiai pokyčiai susiję su pramoninio miesto statuso praradimu, privatizacija ir privataus sektoriaus susikūrimu, kurie bus analizuojami šiame skyriuje.

Kaip minėta, pagrindinė ūkio šaka, turinti ilgąmetes tradicijas Šiauliuose, prieš atkuriant nepriklausomybę, buvo pramonė. Mieste plėtota elektronikos, mašinų gamybos, statybinių medžiagų, lengvoji, maisto, odos apdirbimo pramonė. Didžiausios pramonės įmonės priskirtinos televizorių gamykla „Taurus“, elektronikos gamykla „Nuklonas“, odos ir avalynės susivienijimas „Elnias“, dviračių ir variklių gamykla „Vairas“, trikotažo fabrikas „Verpstas“. Didžioji dalis šių įmonių produkcijos buvo realizuojama SSRS¹⁹⁴. Pradėjus irti planinei ekonomikai SSRS, paskutiniaisiais sovietų valdymo metais Lietuvoje pramonė, gaminusi produkciją SSRS rinkai, patyrė nemažai sunkumų.

Pirmaisiais nepriklausomybės metais, siekiant Lietuvos ekonomiką galutinai atskirti nuo SSRS ūkio, šalį ištiko ekonomikos krizė, labiausiai pakenkusi šalies stambiajai pramonei. Tai lėmė sudėtingas perėjimas nuo planinės prie rinkos ekonomikos, sudėtinga Lietuvos tarptautinė padėtis, SSRS paskelbta ekonominė blokada Lietuvai, iš pradžių nutrauktas, o vėliau pabrangęs kuro ir žaliavų tiekimas, sutrikę tarpvalstybiniai atsiskaitymai. Padėtis Šiauliuose buvo blogesnė nei apskritai Lietuvoje, nes čia pramonės gigantų, kuriuos krizė apėmė anksčiausiai, buvo žymiai daugiau nei kituose didžiuosiuose Lietuvos miestuose¹⁹⁵.

Pramonės krizę Šiauliuose liudijo tai, kad didžiosios įmonės pradėjo dirbti neritmingai, ne visu pajėgumu. Iš 1990 m. miesto valdybos darbo ataskaitos matyti, kad kai kurios įmonės neįvykdė 9 mėnesių pajamų plano: Naftos produktų įmonė neįvykdė 248 tūkst. rublių, Grūdų produktų kombinatas – 65 tūkst. rublių, „Gubernijos“ kombinatas – 45 tūkst. rublių, „Vairo“ gamykla – 36

¹⁹³ Lietuvos gyventojai, Vilnius, 1990, p. 9.

¹⁹⁴ Šiaulių metraštis, 1994–1995, Šiauliai, 1996, p. 138.

¹⁹⁵ Šiaulių miesto istorija, 1940–1995, sudaryt. Sireika J., Šiauliai, 2007, p. 348.

tūkst. rublių¹⁹⁶. 1992 m. 50 % pajėgumu dirbo net 16 pramonės įmonių, didesniu nei 80 % pajėgumu – tik kelios lengvosios pramonės ir maisto įmonės. Pirmaisiais nepriklausomybės metais gamyba sparčiai mažėjo. Antai 1992 m. miesto pramonės įmonėse produkcijos pagaminta 64,2 % mažiau nei 1989 m.¹⁹⁷ Pagrindinių ūkio šakų situacija buvo sudėtinga ir 1993 m.: pramonės gamyba ir produkcijos pardavimas mieste sumažėjo 40 %, lyginant su 1992 m. Vis mažėjantį įmonių gamybinį pajėgumą lėmė šios priežastys: žaliavų bei medžiagų pabrangimas ir trūkumas, realizavimo rinkos neturėjimas, tarpvalstybinių atsiskaitymų sutrikimai. Didžiausia dalis (57,6 %) 1993 m. pagamintos produkcijos buvo parduota vidaus rinkai, NVS šalyse, Latvijoje ir Estijoje parduota 32,7 % produkcijos, eksportas į kitas pasaulio šalis sudarė 9,7 %, tai yra 3 kartus daugiau nei 1992 m.¹⁹⁸

Mažėjant gamybai, vyko pramonės įmonių reorganizacija, buvo bandoma modernizuoti gamybą, keičiamas produkcijos asortimentas, ieškoma naujų rinkų. Pavyzdžiui, 1993 m. dviračių ir variklių gamykla „Vairas“ buvo reorganizuota į dvi gamyklas – valstybinę įmonę „Šiaulių vairas“ ir bendrą Lietuvos ir Vokietijos įmonę „Baltik vairas“. 1994 m. nustojo veikti elektronikos gigantai „Nuklonas“ ir „Tauras“. Panašaus likimo sulaukė lengvosios pramonės įmonės „Verpstas“, „Elnias“ ir kt. Tais pačiais metais įvykdyta reforma gamykloje „Tauras“: įkurta AB „Tauras“ ir 22 dukterinės firmos¹⁹⁹. Tačiau reforma neišsprendė įmonės problemų. 1994 m. spalio 13 d. Šiaulių miesto tarybos kreipimesi į Lietuvos Respublikos Prezidentą, Seimą ir Vyriausybę akcentuojama AB „Šiaulių tauras“ sudėtinga situacija, įmonė, kurioje dirba ketvirtadalis pramonės darbininkų, valstybei skolinga 57314,5 tūkst. litų. Atsižvelgdama į šios ir kitų įmonių panašią situaciją, miesto taryba centrinei valdžiai siūlo priimti šiuos įstatymus ir nutarimus: jei įmonės skolos viršija 2/3 nuosavo kapitalo, be kreditorių sutikimo neleisti joms perkelti savo turto į kitas įmones, taip pat įmonė savo įsiskolinimą valstybės ir savivaldybės biudžetui gali kompensuoti turtu, pirmiausia negamybinės paskirties objektais, jei įmonė perves savo turtą į kitas įmones, į kurias pereis dirbti pagrindinė dalis darbuotojų, jiems turi būti išsaugotos socialinės ir teisinės dirbančiųjų garantijos²⁰⁰. Vadinas, pranešimo turinys patvirtina, kad Šiaulių miesto valdžia ieškojo būdų, kaip pagerinti pramonės situaciją mieste, užtikrinti garantijas darbininkams.

Per pirmuosius penkerius nepriklausomybės metus stambioji Šiaulių pramonė buvo beveik sužlugdyta. Elektronikos, mašinų gamybos ir metalo apdirbimo pramonės šakos, kurios buvo susijusios su SSRS gynybos ministerija, taip pat įmonės, pastatytos tenkinti SSRS interesus, savo veiklą sumažino iki minimumo arba visai nutraukė. Nepriklausomos Lietuvos sąlygomis šios

¹⁹⁶ ŠSEA, b. Lietuvos Respublika, 1 – ojo šaukimo Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, t. 3, 1990 11 12–1990 11 16, l. 80.

¹⁹⁷ Šiaulių miesto istorija, 1940–1995, sudaryt. Sireika J., Šiauliai, 2007, p. 348.

¹⁹⁸ ŠSEA, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijos protokolai su priedais, 1994 01 27–1994 12 28, l. 41.

¹⁹⁹ Šiaulių miesto istorija, 1940–1995, sudaryt. Sireika J., Šiauliai, 2007, p. 348.

²⁰⁰ ŠSEA, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, 1994 01 27–1994 12 28, l. 186.

įmonės neturėjo perspektyvų²⁰¹. Prie sudėtingų pereinamojo laikotarpio sąlygų pakankamai sėkmingai prisitaikė ir veikė tik keletas miesto lengvosios ir maisto pramonės įmonių – „Naujoji rūta“, „Šiaulių pienas“, „Šiaulių maistas“, AB „Gliukozė“, AB „Rėkyva“, AB „Neaustinės medžiagos“ ir kt.²⁰² 1997 m. pramonėje dominavo maisto, odų, medienos, neaustinių medžiagų, plastmasinės taros, baldų, durpių, trikotažo gamybos ir perdirbimo įmonės²⁰³. Vis dar sudėtingą pramonės būklę sąlygojo sunki bendra miesto ekonominė situacija ir atsilikusi gamybos technologija.

Šiaulių miesto pramonės smukimą liudija ir miesto pramonės mastas visos Lietuvos kontekste. 1992 m. Šiauliuose pagamintos pramonės produkcijos apimtis sudarė 5,8 % visos Lietuvos pramonės produkcijos²⁰⁴, 1997 m. šis skaičius sumažėjo iki 3 %, 1998 m. – siekė tik 2 %²⁰⁵.

Stambiosios pramonės žlugimas Šiauliuose iš esmės atitiko pokomunistinių ekonominių transformacijų scenarijų. Pokomunistines šalis, kurių ekonomika buvo tiesiogiai integruota į SSRS sudėtį ir kurios priklausė nuo SSRS žaliavų, nepriklausomybės laikotarpiu užgriuvo panašios problemos. Įmonės, nesugebėjusios prisitaikyti prie naujų rinkos ekonomikos sąlygų, gaminti tarptautinius standartus atitinkančią produkciją ir ją realizuoti Vakaruose, nustojo veikti. Dalis jų buvo reorganizuotos, kai kurios bankrutavo. Šiauliuose, kaip ir didžiojoje pokomunistinės erdvės dalyje, stambiašias pramonės įmones keitė labiau vartotojų poreikius atitinkančios įmonės, besisteigiančios privataus kapitalo pagrindu²⁰⁶.

Pramonės griūtis koregavo ir šioje ūkio šakoje dirbančių darbininkų skaičių bei sukėlė bene opiausią socialinę problemą – nedarbą. Prieš atkuriant nepriklausomybę, 1989 m. Šiauliuose pramonės darbininkų buvo 30573, o 1995 m. – 19769²⁰⁷. Tuo tarpu 1998 m. pramonės įmonėse dirbo tik 6793 asmenys²⁰⁸. Vadinasi, per 8 nepriklausomybės metus pramonės darbininkų skaičius sumažėjo 4,5 karto. Dėl lėtai besikuriančių kitų ūkio ir paslaugų sferų, netekę darbo darbininkai negalėjo įsidarbinti. Tik 1998 m. paslaugų sferoje dirbo 59,3 %, tai yra daugiau nei pusė dirbančių šiauliečių, pramonėje – 26,5 %, statyboje – 8,6 % visų dirbančiųjų²⁰⁹. Taigi XX a. paskutiniame

²⁰¹ *Šiaulių miesto istorija, 1940–1995*, sudaryt. Sireika J., Šiauliai, 2007, p. 348–349.

²⁰² *Šiaulių metraštis, 1994–1995*, sudaryt. Sireika J., Šiauliai, 1996, p. 142–143.

²⁰³ *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto taryba, Tarybos posėdžių protokolai ir sprendimai, t. 1, 1998 01 22–1998 04 30, Nr. 788, l. 176.

²⁰⁴ *Šiaulių metraštis, 1990–1993*, sudaryt. Sireika J., Šiauliai, 1994, p. 41.

²⁰⁵ *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto savivaldybė, Valdybos posėdžių protokolai su priedais, 1999 05 03–1999 05 17, Nr. 917, l. 177.

²⁰⁶ *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto taryba, Tarybos posėdžių protokolai ir sprendimai, t. 1, 1998 01 22–1998 04 30, Nr. 788, l. 156.

²⁰⁷ *Šiaulių miesto istorija, 1940–1995*, sudaryt. Sireika J., Šiauliai, 2007, p. 349.

²⁰⁸ *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto savivaldybė, Valdybos posėdžių protokolai su priedais, 1999 05 03–1999 05 17, Nr. 917, l. 177.

²⁰⁹ *Ten pat.*

dešimtmetyje Šiauliai nebeteko pramoninio miesto vardo. Čia plėtojama lengvoji ir maisto pramonė nebesuteikė Šiauliams išskirtinumo kitų Lietuvos miestų tarpe.

3.2. Privatizacija ir privataus verslo sektoriaus susikūrimas Šiauliuose

Pereinant prie rinkos ekonomikos Šiauliuose, taip pat ir visoje Lietuvoje, svarbų vaidmenį atliko valstybinio turto privatizacija. Šiam procesui visoje Lietuvoje pradžią davė Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. priimtas Lietuvos Respublikos valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatymas²¹⁰, pradėjęs pirmąjį privatizacijos etapą už investicinius čekius. Įstatyme buvo numatyta, kad „<...>valstybinio turto privatizavimą įgyvendina Centrinė privatizavimo komisija bei jai pavaldžios miestų ir rajonų privatizavimo komisijos<...>“²¹¹. Vykdydama šį įstatymą, Lietuvos Respublikos Vyriausybė 1991 m. balandį patvirtino Šiaulių miesto privatizavimo komisiją, kurią sudarė J. Masėnas, I. Račkauskas, K. Alminas, L. Guzevičius ir A. Salda²¹². Įstatymas numatė šias miestų (rajonų) privatizavimo komisijos funkcijas: „<...>suderinus su Centrine privatizavimo komisija, sudaryti vietiniam ūkiui priskirtų objektų privatizavimo programas ir su vietos savivaldybių tarybomis prižiūrėti jų įgyvendinimą, išduoti nuosavybės teisės dokumentus asmenims, įsigijusiems privatizavimo objektus (akcijas) ir kt.<...>“²¹³

Minėtame įstatyme taip pat numatyta, kad „<...>aukštesniosios pakopos savivaldybėse steigiamos privatizavimo tarnybos, kurios kaupia informaciją apie privatizavimo objektus mieste (rajone) ir Respublikoje, organizuoja aukcionus ir akcijų pasirašymus, tvarko privatizavimo dokumentus<...>“²¹⁴. 1991 m. gegužės 3 d. miesto valdybos nutarimu buvo įsteigta Šiaulių miesto privatizavimo tarnyba. Jai vadovauti paskirta Vida Stasiūnaitė²¹⁵. 1991 m. gegužės 27 d. buvo patvirtintas pilnas tarnybos etatų sąrašas. Be minėtos V. Stasiūnaitės, tarnybai priklausė pavaduotojas Justinas Sartauskas bei specialistės Kristina Trinkienė, Laima Bimbienė, Lida Jucevičienė²¹⁶.

1991 m. rugpjūtį Šiaulių miesto Privatizavimo komisija paskelbė pirmą privatizavimo programą, kuri tų pačių metų rudenį pradėjo privatizacijos už investicinius čekius etapą. Dar prieš sudarant objektų privatizavimo programas, šiauliečiams buvo išduotos valstybės vienkartinė išmokų skyrimo pažymos, bankuose atidarytos investicinės sąskaitos. 1991 m. buvo atidaryta 96,5

²¹⁰ Lietuvos Respublikos valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatymas, *Valstybės žinios*, 1991 04 10, Nr. 10–261.

²¹¹ *Ten pat.*

²¹² *Šiaulių miesto istorija, 1940–1995*, sudaryt. Sireika J., Šiauliai, 2007, p. 343.

²¹³ Lietuvos Respublikos valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatymas, *Valstybės žinios*, 1991 04 10, Nr. 10–261.

²¹⁴ *Ten pat.*

²¹⁵ *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto valdyba, Valdybos posėdžio protokolas su priedais, t. 19, 1991 05 03, l. 2.

²¹⁶ *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto valdyba, Valdybos posėdžio protokolas su priedais, t. 24, 1991 05 27, l. 8.

% investicinių sąskaitų²¹⁷, kurias numatė Lietuvos Respublikos valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatymas. Remiantis Šiaulių miesto savivaldybės dokumentais, galima teigti, kad pagrindinės privatizavimo formos Šiauliuose 1991–1995 m. buvo objektų pardavimas aukcionuose ir viešasis akcijų pasirašymas.

Pirmieji aukcionuose parduoti Šiaulių objektai – „Paslaugų kompleksas“, parduotuvė Nr. 25, paviljonas²¹⁸. 1991–1995 m. iš viso Šiauliuose surengtuose aukcionuose parduoti 198 objektai, daugiausia prekybos ir paslaugų įmonės: parduotuvės, paviljonai, kavinės, pirtys²¹⁹. Viešai pasirašant akcijas, pirmiausia buvo privatizuotos įmonės „Colis“, „1 – oji statybos valdyba“, „Baldai“, Šiaulių valstybinė universalinė parduotuvė, kino teatras „Palydovas“. Iki 1995 m. kovo 15 d. per viešą akcijų pasirašymą privatizuotos 144 įmonės²²⁰. Šiuo būdu pirmiausia privatizuota prekybos, buities paslaugų, statybos įmonės, o pramonės gigantai laikytos didžiosios maisto, lengvosios, mašinų gamybos, metalo apdirbimo įmonės privatizuotos vėliau. Pirmasis iš didžiausių pramonės įmonių privatizuotas valstybinis trikotažo fabrikas „Verpstas“ 1992 birželio 5 d. Tais pačiais metais, viešai pasirašant akcijas, privatizuota odos ir avalynės įmonė „Elnias“. 1994 m. balandį privatizuota odos gamykla „Stumbras“, gegužę – sovietmečio gigantas „Nuklonas“. Iki 1995 m. pavasario į privačias rankas buvo perleista didžioji dalis Šiaulių pramonės galiūnų²²¹.

Šiauliečiai, kaip ir kitų Lietuvos miestų gyventojai, investicinius čekius 1991–1993 m. daugiausia panaudojo butams bei kambariams bendrabučiuose išsipirkti, kitam būstui įsigyti. 1993 m. duomenimis, privačiai nuosavybei buvo perleisti 1745 butai (kambariai bendrabučiuose)²²². 1994 m. tęsėsi gyvenamųjų patalpų privatizacija: buvo parduoti 1001 butas, 20 butų miesto valdybos potvarkiais pripažinti asmeninės nuosavybės teise. 1994 m. pradžioje investicinių čekių likutis Šiauliuose siekė 150 mln. Kadangi visų investicinių čekių panaudoti Šiaulių mieste nebuvo įmanoma, nes trūko privatizuojamų objektų, per 1994 m. buvo surengti 45 investicinių čekių aukcionai, kuriuose parduota 17,3 mln. investicinių čekių. Gyventojams taip pat buvo siūloma investicinius čekius panaudoti kitų miestų privatizuojamų įmonių akcijoms išsipirkti arba parduoti investicinius čekius aukcionuose²²³.

1995 m. liepą Seimo priimtas naujas Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymas²²⁴ nutraukė investicinių čekių naudojimą, privatizuojant valstybei

²¹⁷ *Šiaulių metraštis, 1990–1993*, sudaryt. Sireika J., Šiauliai, 1994, p. 182.

²¹⁸ *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos posėdžių protokolai su priedais, t. 1, 1995 04 06–1995 05 18, Nr. 516, l. 106.

²¹⁹ *Šiaulių miesto istorija, 1940–1995*, sudaryt. Sireika J., Šiauliai, 2007, p. 343.

²²⁰ *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos posėdžių protokolai su priedais, t. 1, 1995 04 06–1995 05 18, Nr. 516, l. 113–119.

²²¹ *Ten pat.*

²²² *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, 1994 01 27–1994 12 08, l. 44.

²²³ *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, 1995 01 05–1995 03 23, l. 57.

²²⁴ Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymas, *Valstybės žinios*, 1995 07 26, Nr. 61–1530.

priklausančius objektus, bei pradėjo antrąją privatizacijos etapą už grynuosius pinigus. Įsiteisėjus naujam įstatymui, privatizacija Šiauliuose buvo įsigalėjusi, didžioji dalis valstybei priklausančio turto jau buvo perleista privatiems asmenims. Panaši situacija susidarė ir visoje Lietuvoje: iki 1994 m. balandžio 1 d. privatizuota 4517 įmonių, o tai sudarė 69 % visų privatizuotinių įmonių. Tarp stambių ir vidutinių privatizuotų įmonių didžiausią dalį sudarė pramonės, statybos, prekybos, buitinio aptarnavimo, komunalinio ūkio įmonės²²⁵.

Naujo privatizavimo įstatymo įsigaliojimas pareikalavo keisti ir privatizavimo institucijas savivaldybėse. Vadovaudamasi Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. rugsėjo 1 d. nutarimu „Dėl miestų privatizavimo tarnybų veiklos nutraukimo“, Šiaulių miesto taryba spalio 26 d. posėdyje nusprendė „<...>įsteigti Šiaulių miesto savivaldybės Privatizavimo komisiją ir pavesti jai toliau vykdyti Privatizavimo tarnybos funkcijas bei įsipareigojimus<...>“²²⁶. Komisijos pirmininku paskirtas J. Sartauskas. Privatizavimo komisijos nuostatuose numatytas komisijos uždavinys – privatizuoti savivaldybei priklausantį turtą. Galima išskirti kelias svarbiausias nuostatuose patvirtintas komisijos funkcijas: „<...>parengti metinį privatizavimo objektų sąrašo projektą, kas ketvirtį parengti ir tikslinti privatizavimo programas, leisti informacinį privatizavimo biuletinį, pasirašyti privatizavimo sandorius ir juos tvirtinti, tvarkyti privatizavimo darbų apskaitą ir kt.<...>“²²⁷

Privatizavimo komisija parengė 1996 m. privatizavimo objektų sąrašą, į kurį įtraukta 11 objektų. Jų įstatyminis kapitalas sudarė 2,3 mln. litų. Pirmoji komercinio privatizavimo programa patvirtinta tų pačių metų rugsėjį, pirmasis viešas aukcionas surengtas lapkričio 14 d. Remiantis 1996 m. savivaldybės darbo apžvalga, galima teigti, kad privatizacija vis dar vyko investiciniais čekiais, kuriuos leista naudoti, tik įsigyjant gyvenamąjį plotą: „<...>už privatizuotą gyvenamąjį plotą sumokėta 17,2 tūkst. investicinių litų ir 67,4 tūkst. litų pinigais<...>“²²⁸. 1997 m. sausio 30 d. Taryba patvirtino privatizuojamų 1997 m. savivaldybės objektų sąrašą, į kurį buvo įtraukti 1996 m. nebaigti privatizuoti objektai, taip pat numatyta privatizuoti 13 akcinių bendrovių bei 12 ilgalaikio materialiojo turto objektų²²⁹.

Per 1997 m. buvo nupirkti 17 objektų, iš jų 4 vaistinės, pastatai bei patalpos, atrakcionų kompleksas, irklavimo baseinas, AB „Šiaulių viešbutis“ ir kt. Taip pat tęstas butų privatizavimas, nors, palyginus su 1996 m., jis sumažėjo: per 1997 m. privatizuoti 122 butai ir 32 bendrabučių kambariai, tuo tarpu 1996 m. – 174 butai bei 122 bendrabučių kambariai. Kadangi investiciniai čekiai tiko tik gyvenamųjų patalpų privatizavimui, gyventojų vis dar nepanaudotus čekius buvo

²²⁵ Čeikauskienė M., *Lietuvos ekonominė ir socialinė raida*, Vilnius, 1994, p. 32.

²²⁶ *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto taryba, Tarybos sprendimų dokumentai, t. 3, 1995 07 05–1995 12 14, l. 72.

²²⁷ *Ten pat*, l. 74–75.

²²⁸ *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto taryba, Tarybos posėdžių protokolai su priedais, t. 1, 1997 01 30–1997 03 13, Nr. 693, l. 90.

²²⁹ *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto taryba, Tarybos posėdžių protokolai ir sprendimai, t. 1, 1998 01 22–1998 04 30, Nr. 788, l. 42.

galima parduoti Privatizavimo komisijos rengiamuose aukcionuose. 1997 m. surengti 8 tokie aukcionai, kuriuose parduota 92557,84 investiciniai litai. Vieno investicinio lito kaina siekė 12 centų²³⁰.

Privatizavimo procesas Šiauliuose 1998 m. prasidėjo tik balandį, nes šalyje kūrėsi valstybinė privatizavimo institucija – Valstybės turto fondas. Tais metais 9 privatizavimo programose buvo numatyta privatizuoti 31 objektą, iš kurių privatizuota buvo tik 23. Miesto mero ir valdybos 1998 m. veiklos ataskaitoje matyti, kad buvo tęsiama butų privatizacija. Kita vertus, pastebima tendencija, kad gyvenamųjų patalpų privatizavimo bumus vyko 1991–1995, vėliau kiekvienais metais privatizuotų butų skaičius mažėjo. Palyginus 1993 m. ir 1998 m., butų privatizacija sumažėjo 29 kartus. Pagrindinės privatizacijos problemos Šiaulių mieste minėtais metais buvo neparuoštas „raudonųjų linijų“ žymėjimas, pastatų techninės apskaitos bylų nebuvimas, vykstanti patalpų rekonstrukcija, turto vertinimas, privatizavimo būdo parinkimas, privatizavimo objektų reklama²³¹.

J. Sireikos teigimu, privatizacija Šiauliuose vyko gana sklandžiai, išvengta kituose Lietuvos miestuose pasitaikiusių socialinių ir ekonominių nesklandumų²³². Tačiau reikia pabrėžti, kad, privatizuojant savivaldybės turtą, problemų buvo, ypač susijusių su neskaidriomis privatizavimo procedūromis, kriminalinių grupuočių dalyvavimu privatizavime. Tai liudija Privatizavimo tarnybos pirmininko J. Sartausko ir vicemerės V. Stasiūnaitės interviu dienraščiui „Lietuvos rytas“ 1992 m.. Kaip vienas iš problematiškiausių privatizavimo būdų Šiauliuose įvardijamas aukcionas. Užsiregistravę aukciono dalyviai būdavo iš anksto „apdorojami“, t. y. iš anksto perspėjami, kad nepirktų parduodamo objekto, priešingu atveju grasinama susidorojimu. Nepaklususieji buvo baudžiami – susprogdinamas nupirktas objektas. Dar viena aukcionų blogybė – išankstiniai susitarimai dėl kainos nekėlimo arba dirbtinio iškėlimo, taip pat atviras reketas ir spaudimas Privatizavimo tarnybos darbuotojams²³³. Tiesa, tai nebuvo išskirtinės Šiaulių miesto privatizavimo problemos. Panašios situacijos susidarydavo ir kituose didesniuose Lietuvos miestuose, kuomet į privatizacijos tinklą įsisukdavo organizuoti nusikalstami susivienijimai, į kurių rankas perleista nemaža dalis valstybinio turto.

1992–1994 m. Šiauliuose vykusį intensyvi privatizacija tapo svarbia prielaida privačiam verslui plėtotis. Tiesa, privataus verslo užuomazgų aptikti galima jau M. Gorbačiovo pertvarkos laikotarpiu, kuomet, siekiant pagyvinti SSRS ekonomiką, leista individuali darbinė veikla, Šiauliuose išplitusi nuo 1985 m. 1988 m. Šiauliuose įkurti pirmieji paslaugų teikimo kooperatyvai.

²³⁰ ŠSEA, b. Šiaulių miesto taryba, Tarybos posėdžių protokolai ir sprendimai, t. 1, 1998 01 22–1998 04 30, Nr. 788, l. 42.

²³¹ ŠSEA, b. Šiaulių miesto savivaldybė, Valdybos posėdžių protokolai su priedais, 1999 01 04–1999 02 13, Nr. 911, l. 174, 181.

²³² Šiaulių metraštis, 1990–1993, sudaryt. Sireika J., Šiauliai, 1994, p. 189.

²³³ Po sprogimų privatizuotose objektuose šiauliečiai atsisakė aukcionų, *Lietuvos rytas*, 1992 10 15, Nr. 202.

1989 m. jų buvo įregistruota 288, kur dirbo 2046 žmonės. Individualia darbine veikla užsiimantys šiauliečiai sukaupė pradinį kapitalą privačiam verslui kurti²³⁴.

1990 m. gegužės 8 d. Aukščiausiosios Tarybos priimtas Lietuvos Respublikos įmonių įstatymas²³⁵ įteisino 5 įmonių rūšis, iš kurių būtų galima išskirti tikrąsias ūkines bendrijas, į kurias buvo perregistruoti kooperatyvai. Įstatymas taip pat numatė, kad individualia darbine veikla besiverčiantys asmenys registruojami kaip individualių (personalinių) įmonių savininkai.

Priimti nauji teisės aktai, prasidėjusi privatizacija paspartino privačių įmonių kūrimąsi Lietuvoje, taip pat ir Šiauliuose. 1992 m. mieste įregistruota 5351 įmonė, iš kurių didžioji dalis (83,6 %) personalinių įmonių²³⁶. Per 1993 m. naujai įregistruotos 943 įmonės, iš jų personalinės – 733, tikrosios ūkinės bendrijos – 4. 1994 m. sausio 1 d. Šiauliuose veikė 4471 įmonė: 106 valstybinės, 673 akcinės bendrovės, 44 tikrosios ūkinės bendrijos, 3648 personalinės įmonės²³⁷. Tad minėtu laikotarpiu privačios įmonės Šiauliuose sudarė 97,6 % visų įmonių. Pirmaisiais nepriklausomybės metais taip pat išpopuliarėjo smulkios privačios veiklos – prekyba miesto gatvėse, kioskuose, keleivių pervežimas. Vien per 1993 m. išduoti 578 laikinieji leidimai smulkiai mažmeninei prekybai miesto gatvėse bei kitose vietose, prekybai kioskuose priimti 86 pareiškimai. 682 šiauliečiai gavo licencijas užsiimti keleivių pervežimu, dalis gyventojų pragyvenimui užsidirbdavo pardavinėdami prekes turguje²³⁸. 1993 m. birželio 17 d. miesto tarybos sprendimu nustatyta rinkliava už prekybą Šiaulių gatvėse: leidimas prekiauti miesto centrinėje dalyje ar prie prekybos centrų mėnesiui kainavo 2000 talonų, prekiaujantys kitose miesto vietose turėjo mokėti dvigubai mažiau – 1000 talonų²³⁹.

Privatus verslas pirmaisiais nepriklausomybės metais Šiauliuose pirmiausia susiformavo prekybos, buities paslaugų teikimo, statybos sferose. Privataus sektoriaus dominavimą mieste 1993 m. patvirtina prekių apyvarta: privačiose įmonėse ji sudarė 57,1 %, tuo tarpu valstybinėse – 38,4 %²⁴⁰. Remiantis Šiaulių miesto tarybos dokumentais, galima teigti, kad privataus verslo formavimąsi dalinai skatino ir miesto valdžia, vykdydama vyriausybės nutarimus bei suteikdama įvairias lengvatas. Pavyzdžiui, 1992 m. sausio 16 d. sprendimu, Taryba nusprendė „<...>Atleisti nuo 1991 m. ketvirto ketvirčio pajamų mokesčio dalies, tenkančios vietos biudžetui, fizinio asmens teises turinčias privataus kapitalo įmones bei ūkines bendrijas, deklaruojančias savo pajamas, kurios iš gamybinės veiklos sudaro ne mažiau kaip 80 procentų visų pajamų<...>“²⁴¹. Siekdama didinti šiauliečių užimtumą, prisidėti prie socialinių problemų sprendimo ir spartesnio miesto ūkio

²³⁴ *Šiaulių metraštis, 1990–1993*, sudaryt. Sireika J., Šiauliai, 1994, p. 189.

²³⁵ Lietuvos Respublikos įmonių įstatymas, *Valstybės žinios*, 1990 05 20, Nr. 14–395.

²³⁶ *Šiaulių miesto istorija, 1940–1995*, sudaryt. Sireika J., Šiauliai, 2007, p. 344.

²³⁷ *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, 1994 01 27–1994 12 08, 1. 42.

²³⁸ *Ten pat.*

²³⁹ *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, 1993 01 27–1993 12 16, 1. 140.

²⁴⁰ *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, 1994 01 27–1994 12 08, 1. 42.

²⁴¹ *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, t. 1, 1992 01 16–1992 04 13, 1. 28.

vystymo, Šiaulių miesto savivaldybė su Šiaulių regiono privataus kapitalo aljansu 1993 m. pasirašė bendradarbiavimo deklaraciją²⁴². 1996 m. miesto taryba patvirtino smulkaus ir vidutinio verslo rėmimo komisijos nuostatus, suorganizuotas konkursas kredito suteikimui pradedantiems verslininkams. 10 asmenų gavo lengvatinius kreditus gamybos bei paslaugų verslui plėtoti²⁴³.

Vietinės valdžios parama verslo plėtojimui pastebima ir vėlesniais metais. Šiauliuose viename iš pirmųjų šalies miestų įsteigta vadinamoji „ciklo“ smulkiojo bei vidutinio verslo skatinimo ir rėmimo programa. 1998 m. lapkritį miesto taryba įkūrė viešąją įstaigą „Šiaulių verslo inkubatorius“, kuri teikė pagalbą smulkiems ir vidutiniams verslininkams, pradedantiems ūkinę veiklą, konkuruojant rinkoje bei mažinant įmonių veiklos riziką. Smulkaus ir vidutinio verslo rėmimo fondas teikė lengvatines paskolas. Verslo konsultacinis centras vykdė mokymus pradedantiems verslininkams. Taigi praėjus pirmajam nepriklausomybės dešimtmečiui, privatus sektorius Šiauliuose buvo pakankamai plačiai suformuotas: 1999 m. sausio 1 d. mieste įregistruotos 6795 įmonės, iš jų AB ir UAB – 1487, IĮ (individualios personalinės įmonės) – 4968, kitos – 340²⁴⁴. Kita vertus, praėjus dešimtmečiui Šiauliuose ir toliau buvo jaučiamas ekonominis nuosmukis, kurį sąlygojo keletas priežasčių: Azijos šalių bei Rusijos krizė, atsilikusios gamybos technologijos, regioninės plėtros programos nebuvimas, įstatymų ir nutarimų netobulumas bei nepastovumas, kai kurių mokesčių nepagrįstumas ir kt.²⁴⁵

Prie ekonominių transformacijų Šiauliuose nepriklausomybės laikotarpiu būtų galima priskirti ir laisvosios ekonominės zonos (toliau LEZ), padėjusios plėtoti privatų sektorių, įkūrimą. LEZ – tai ūkinei – komercinei veiklai skirta teritorija, kurioje įstatymu numatytos ekonominės ir teisinės ūkio subjektų funkcionavimo sąlygos²⁴⁶. Lietuvos Respublikos Seimas, vadovaujamas LDDP, kadencijos pabaigoje (1996 m.) priėmė 3 įstatymus, reglamentuojančius Šiaulių, Klaipėdos ir Kauno LEZ įsteigimą. Dar 1993 m. kovo 12 d. Vyriausybė priėmė nutarimą „Dėl laisvųjų ekonominių zonų steigimo“. Šiuo dokumentu buvo siekiama pritraukti į Lietuvos Respubliką užsienio kapitalą ir technologijas, steigti naujas darbo vietas, aktyvinti Lietuvos regionų socialinę – ekonominę raidą²⁴⁷. Remiantis šiuo nutarimu, Šiaulių miesto taryba tų pačių metų birželio 17 d. nusprendė steigti LEZ Šiaulių (Zoknių) aerouosto teritorijoje. Taip pat Taryba nutarė kreiptis į Seimą ir Vyriausybę dėl Šiaulių LEZ įstatymo svarstymo²⁴⁸.

²⁴² ŠSEA, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, t. 1, 1992 01 16–1992 04 13, l. 197.

²⁴³ ŠSEA, b. Šiaulių miesto taryba, Tarybos posėdžių protokolai su priedais, t. 1, 1997 01 30–1997 03 13, Nr. 693, l. 87.

²⁴⁴ ŠSEA, b. Šiaulių miesto savivaldybė, Valdybos posėdžių protokolai su priedais, 1999 05 03–1999 05 17, Nr. 917, l. 176, 186.

²⁴⁵ *Ten pat*, l. 182.

²⁴⁶ Lietuvos Respublikos laisvųjų ekonominių zonų pagrindų įstatymas, *Valstybės žinios*, 1995 07 19, Nr. 59–1462.

²⁴⁷ Dėl laisvųjų ekonominių zonų steigimo, *Valstybės žinios*, 1993 04 10, Nr. 10–249.

²⁴⁸ ŠSEA, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, 1993 01 07–1993 12 16, l. 127.

Šiauliai tapo pirmuoju Lietuvos Respublikos miestu, kuriame 1996 m. liepos 2 d. įsteigta LEZ. Lietuvos Respublikos Šiaulių laisvosios ekonominės zonos įstatyme²⁴⁹ numatytas zonos tikslas – efektyviai panaudoti buvusios Zoknių karinės bazės išlikusią infrastruktūrą, skatinti užsienio investicijas, kurti naujas darbo vietas. Dokumente numatytos zonos veiklos rūšys apėmė prekybos, gamybos, importo ir eksporto, verslo veiklas. Šiaulių miesto savivaldybė, remiantis įstatymu, organizavo tarptautinį konkursą geriausiam zonos planui parengti. Šiaulių LEZ terminas nustatytas dokumente – 49 metai. Tačiau 2002 m. priimtu įstatymu²⁵⁰ Šiaulių LEZ buvo likviduota. Naujas Šiaulių LEZ įstatymas²⁵¹ priimtas 2011 m. gruodžio 23 d. Juo buvo siekiama padidinti Šiaulių rajono pramoninį patrauklumą.

Taigi per pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį Šiaulių ekonominis gyvenimas pasikeitė iš esmės. Nustoję veikti pramonės gigantai liudijo apie pramoninės gamybos eros pabaigą mieste. Įmonės, sugebėjusios persiorganizuoti ir pritraukti privačius savininkus, prisitaikė prie gyventojų poreikius atitinkančių reikalavimų. Tačiau jų egzistavimas negarantavo pramonės, kaip pagrindinės ūkio šakos, viešpatavimo. Pirmaisiais nepriklausomybės metais Šiauliuose, kaip ir didžiojoje Lietuvos dalyje, vykusį spartų privatizaciją atskleidė šiauliečių verslumą bei iniciatyvą imtis individualios veiklos ir atsakomybės. Kita vertus, šia galimybe pasinaudojo tik dalis miestiečių. Todėl piniginių lėšų perskirstymas žlugus SSRS, kaip ir visoje šalyje, nebuvo didelis. Spartus privatizavimo procesas, verslui palankūs miesto tarybos ir valdybos sprendimai, lengvatos pradedantiems, Šiaulių LEZ įsteigimas prisidėjo prie spartaus privataus sektoriaus susiformavimo mieste. Kita vertus, jo susikūrimas negarantavo ekonominės gerovės miesto gyventojams: miestas vadavosi iš nuolatinių ekonominių problemų. Sunkią rinkos ekonomikos situaciją mieste atskleidė kitame skyriuje analizuojamos socialinės problemos – nedarbas ir nusikalstamumas.

²⁴⁹ Šiaulių laisvosios ekonominės zonos įstatymas, *Valstybės žinios*, 1996 07 17, Nr. 67–1596.

²⁵⁰ Šiaulių laisvosios ekonominės zonos likvidavimo įstatymas, *Valstybės žinios*, 2002 06 07, Nr. 56–2227.

²⁵¹ Šiaulių laisvosios ekonominės zonos įstatymas, *Valstybės žinios*, 2011 12 31, Nr. 164–7802.

4. SOCIALINIAI POKYČIAI ŠIAULIUOSE NEPRIKLAUSOMYBĖS LAIKOTARPIU

4.1. Visuomenės socialinės struktūros kaita Šiauliuose atkūrus nepriklausomybę

Kiekviena visuomenė yra susiskirsčiusi į tam tikras socialines stratas – klases, grupes, sluoksnius ir kt., kurios sudaro tos visuomenės socialinę struktūrą. Kaip buvo minėta pirmajame skyriuje, egzistuojančios skirtingos mokslininkų teorijos neleidžia pateikti vienpusiškos socialinės struktūros sampratos, o tai apsunkina visuomenės kaitos tyrimus. M. P. Šaulauskas visuomenės socialinę struktūrą apibūdina kaip jos pasiskirstymą į įvairius padalinius pagal ekonominį, politinį, socialinį ir kultūrinį statusą²⁵². B. Melniko teigimu, visuomenė, kaip sistema, pasižymi daugiapakopiškumu ir daugialypiškumu. Todėl jos kaita apima kelias prioritėtines sritis: politikos, socialinės srities, ekonomikos, technologijos transformacijas. Pagal šią teoriją visuomenės socialinės struktūros kaita apima tik dalį socialinės srities transformacijų²⁵³.

Analizuojant visuomenės socialinės struktūros kaitą Šiauliuose po nepriklausomybės atkūrimo, pirmiausia būtų tikslinga panagrinėti pagrindinių demografinių rodiklių pokyčius. Prieš atkuriant nepriklausomybę, 1989 m. Šiauliuose buvo 145629 gyventojai. Pagal jų skaičių miestas užėmė ketvirtą vietą respublikoje. Kaip ir didžiojoje Lietuvos dalyje, moterų Šiauliuose gyveno daugiau nei vyrų. Šimtui vyrų teko 115 moterų. Paanalizavus gyventojų tautinę sudėtį, galima teigti, kad Šiauliai buvo gana lietuviškas miestas. Lietuviai sudarė 85 % visų miesto gyventojų, kai tuo tarpu Vilniuje lietuvių buvo tik 50,5 %, Klaipėdoje – 63 %. Tarp kitų tautybių gyventojų Šiauliuose išsiskyrė rusai, sudarydami 10,5 % visų miesto gyventojų, lenkai, baltarusiai ir žydai nesudarė nei po 1 % visų šiauliečių²⁵⁴.

Pastebima tendencija, kad sovietmečiu Šiaulių miesto gyventojų skaičius nuolat augo: pavyzdžiui, nuo 1976 m. iki 1989 m. gyventojų padaugėjo 34,8 tūkstančiais²⁵⁵. Gyventojų skaičiaus augimą tuo metu lėmė tai, kad Šiauliuose telkėsi ekonominiai objektai, kultūriniai ištekliai, formavosi politinis gyvenimas²⁵⁶. Tačiau atkūrus nepriklausomybę ir stipriai pasikeitus politinio ir ekonominio gyvenimo sąlygoms, gyventojų skaičius nustojo augęs, netgi pradėjo mažėti. Didžiausias jis buvo 1991 m. ir 1992 m.. Tuomet šiauliečių priskaičiuota daugiau kaip 149 tūkst.²⁵⁷

Išanalizavus gyventojų skaičiaus dinamiką Šiauliuose 1992–1999 m., galima teigti, kad gyventojų skaičius mažėjo. Tačiau šis mažėjimas nebuvo labai ryškus. Mažiausias skaičius

²⁵² *Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990–1998*, Vilnius, 2000, p. 9.

²⁵³ Melnikas B., *Transformacijos*, Vilnius, 2002, p. 71, 76, 77.

²⁵⁴ *Lietuvos gyventojai*, Vilnius, 1990, p. 10, 14.

²⁵⁵ *Lietuvos TSR statistikos metraštis, 1988*, Vilnius, 1989, p. 8.

²⁵⁶ *Šiaulių metraštis, 1999–2002*, Šiauliai, 2003, p. 7.

²⁵⁷ *Lietuvos statistikos metraštis, 1991*, Vilnius, 1992, p. 11.

fiksuojamas 1996 m., po kurių sekė nežymus padidėjimas²⁵⁸. Mažiausią gyventojų skaičių minėtais metais būtų galima paaiškinti sunkia miesto ekonomine padėtimi, didžiule infliacija. Palyginus gyventojų skaičių Šiauliuose 1989 m. ir 1999 m., galima daryti išvadą, kad gyventojų mieste nesumažėjo, o priešingai – padidėjo daugiau nei 1000. Kita vertus, atsižvelgus į 1991 m. ir 1992 m. statistiką, kuomet šiauliečių buvo daugiausia, galima teigti, kad per 7 nepriklausomybės metus mieste gyventojų sumažėjo maždaug 2800²⁵⁹.

Paanalizavus gyventojų skaičiaus kitimą kituose didžiuosiuose Lietuvos miestuose, pastebima panaši gyventojų skaičiaus mažėjimo tendencija kaip ir Šiauliuose. Labai ryškus gyventojų skaičiaus sumažėjimas visoje Lietuvoje fiksuojamas po 2001 m. visuotinio gyventojų surašymo. Šiauliuose 2001 m. surašyti 135,8 gyventojai, t. y. 11 tūkst. mažiau nei 1999 m. Šie duomenys verčia abejoti jų tikslumu: „<...> Galima daryti prielaidą, kad statistinį gyventojų mažėjimą lėmė tai, kad daug gyventojų išvyko iš miesto ieškoti darbo kituose miestuose ir šalyse. Kita vertus, staigus gyventojų statistinis sumažėjimas gali rodyti, kad gyventojų migracijos duomenys nėra labai tikslūs<...>“²⁶⁰.

Gyventojų skaičiaus mažėjimą įprasta aiškinti pasitelkiant šias priežastis: migraciją ir demografinį gyventojų pasyvumą. Migracija nėra tik pokomunistinei visuomenei būdingas reiškinys. Jos pradžia būtų galima laikyti žmonijos atsiradimą. Tačiau labiausiai ji išryškėjo industrializacijos ir urbanizacijos laikotarpiu. Įvairios mokslinės teorijos skirtingai aiškina migracijos priežastis. Tačiau daugelis jų kaip svarbiausias priežastis išskiria ekonominius veiksnius. Pavyzdžiui, remiantis neoklasikine migracijos teorija, naująja ekonomine migracijos teorija ir pasaulio sistemų teorija, galima teigti, kad pokomunistinėje erdvėje migraciją nulėmė pagrindinis makroekonomikos veiksnys – darbo jėgos paklausos bei pasiūlos skirtumai tarptautinėse rinkose, skirtingas darbo užmokestis. Šiame regione vyko darbo jėgos judėjimas iš periferijos į centrą (iš besivystančių šalių į kapitalistines), kuomet buvo siekiama kompensuoti kai kurių tipų rinkų nebuvimą besivystančiose Rytų Europos šalyse²⁶¹.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, atsivėrusios sienos suteikė didesnę impulsą migracijai, kurios pamatu tapo Vidurio ir Rytų Europos šalyse vykstanti politinė, ekonominė ir socialinė raida. Nuo 1990 m. Lietuvoje prasidėjo naujos – ekonominės migracijos laikotarpis: „<...>Kadangi Lietuva yra kryžkelėje tarp migrantų kilmės valstybių ir daugelio migrantų tikslo valstybių, tai dėl šios ir kitų priežasčių, tokių kaip teisinės bazės nebuvimas bei prastos sienos apsaugos, migracijos

²⁵⁸ *Šiaulių metraštis, 1999–2002*, Šiauliai, 2003, p. 12.

²⁵⁹ *Ten pat.*

²⁶⁰ *Ten pat.*

²⁶¹ Vainauskaitė L., Emigracijos iš Lietuvos priežastys ir pasekmės, magistro baigiamasis darbas, http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2011~D_20110705_132401-68037/DS.005.0.01.ETD, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 05 12].

procesų intensyvumas Lietuvoje, ypač pirmaisiais po nepriklausomybės atkūrimo metais, buvo didelis<...>²⁶². Statistiniai duomenys rodo, kad didžiausia imigracija į Lietuvą buvo 1990–1991 m., o didžiuliai emigracijos srautai iš Lietuvos vyko visą pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį. Didžiausias emigrantų skaičius (31172) užfiksuotas 1992 m.²⁶³ Kalbant apie atsikūrusios Lietuvos migracijos procesus, reikėtų pabrėžti ne tik ekonominius motyvus, kaip pagrindinę emigracijos priežastį, bet ir atsižvelgti į faktą, kad didelė dalis imigrantų iš buvusių SSRS respublikų reemigravo į rytines valstybes.

Atsižvelgus į Šiaulių miesto 1993–1994 m. ir 1997–1998 m. migracijos duomenis, pastebima tendencija, jog išvykusiųjų iš miesto daugiau buvo pirmaisiais nepriklausomybės metais: 1993 m. išvyko 5347 asmenys, 1994 m. – 5079 asmenys. Tuo tarpu 1997–1998 m. išvykusiųjų skaičius sumažėjo iki 3568 ir 3048. Atvykusiųjų į Šiaulius daugiausia buvo 1997 m. – 3394 asmenys. Palyginus į miestą atvykusiųjų ir išvykusiųjų žmonių skaičiaus santykį, matyti, kad didžiausi migracijos srautai mieste buvo minėtais 1993–1994 m.. Šiuo laikotarpiu neigiamas migracijos saldo taip pat buvo didžiausias (žr. 4 priedą)²⁶⁴. Pirmaisiais nepriklausomybės metais iš Šiaulių, kaip ir visos Lietuvos, tarp išvykusiųjų daugiausia buvo nelietuviai, kurių migraciją labiausiai lėmė pasikeitusios šalies politinės ir ekonominės sąlygos.

Kartu su nepriklausomybės atkūrimu pradėjo kisti visuomenės požiūris į tradicinius šeimos bruožus. Be to, keitėsi pati šeimos socialinė struktūra. Kaip ryškiausios šeimos transformacijos pokomunistiniu laikotarpiu įvardijamos sumažėjusios vedybos ir gimstamumas, prokreacinių nuostatų pokyčiai²⁶⁵. Šie pokyčiai, stipriai prisidėję prie mažėjančio miesto gyventojų skaičiaus, ryškiai pastebimi ir nepriklausomybės laikotarpiu Šiauliuose. Palyginus sudarytų santuokų skaičių Šiauliuose 1992–1999 m., pastebima ryški užregistruotų santuokų mažėjimo tendencija paskutinio XX a. dešimtmečio pabaigoje. 1992 m. mieste susituokė 1463 poros, tuo tarpu 1998 m. – 801, 1999 m. – 714. Tai yra beveik dvigubai mažiau nei pirmaisiais nepriklausomybės metais. Šiauliečių demografinį pasyvumą patvirtina ir mažėjantis gimstamumo rodiklis. Per šešerius metus (1992–1998 m.) mieste jis sumažėjo 907, t. y. nuo 2271 gimimo atvejų 1992 m. iki 1364 1998 m.. 1994 m. tūkstančiui šiauliečių teko 11,5 gimimų, tuo tarpu 1999 m. – tik 8,7 (žr. 5 priedą)²⁶⁶.

²⁶² Vainauskaitė L., Emigracijos iš Lietuvos priežastys ir pasekmės, magistro baigiamasis darbas, http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2011~D_20110705_132401-68037/DS.005.0.01.ETD, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 05 12].

²⁶³ *Ten pat.*

²⁶⁴ *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, 1994 01 27–1994 12 08, l. 40; *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, 1995 01 05–1995 03 23, l. 51; *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto savivaldybė, Valdybos posėdžių protokolai su priedais, 1999 05 03–1999 05 17, Nr. 917, l. 184.

²⁶⁵ Stankūnienė V., Jonkarytė A., Mitrikas A., Šeimos transformacija Lietuvoje: požymiai ir veiksniai, <http://elibrary.lt/resursai/LMA/Filosofija/F-51.pdf>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 12].

²⁶⁶ *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, 1994 01 27–1994 12 08, l. 40; *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, 1995 01 05–1995 03 23, l. 51; *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto savivaldybė, Valdybos posėdžių protokolai su priedais, 1999 05 03–1999 05 17, Nr. 917, l. 184; *Šiaulių metraštis, 1994–1995*, sudaryt. Sireika J., Šiauliai, 1996, p. 7; *Šiaulių metraštis, 1999–2002*, Šiauliai 2003, p. 13, 15.

Pokomunistinėje erdvėje demografinis gyventojų pasyvumas aiškinamas ekonominių transformacijų sukeltu ekonominiu nuosmikiu, socialinių garantijų netekimu, visuomenės sąmonėje vis labiau įsitvirtinusiais modernios šeimos bruožais.

1993 m. miesto valdybos veiklos ataskaitoje teigiama, kad oficialaus Šiaulių miesto gyventojų skaičiaus kitimą be migracijos ir sumažėjusio gimstamumo lėmė dar viena priežastis – fiktyvus išsiregistravimas iš miesto arba gyvenimas neprisiregistravus, kad sumažėtų mokesčiai už komunalines paslaugas. Šie reiškiniai ypač buvo populiarūs pirmaisiais nepriklausomybės metais²⁶⁷.

Kaip minėta pirmame skyriuje, pagal M. P. Šaulausko teoriją, pokomunistinė socialinė transformacija Lietuvoje vyko dviem etapais. Tačiau pirmuoju etapu (1988–1992 m.) socialinė visuomenės struktūra kito menkai. Šie pokyčiai pastebimi nuo 1992 m., tai yra antruoju transformacijos laikotarpiu. Pakitusi ekonominė bei socialinė sankloda išryškino naujus visuomenės sluoksnius, jų tarpusavio santykius²⁶⁸.

Visuomenės socialinės struktūros kaitą pereinamuoju laikotarpiu tiek Šiauliuose, tiek visoje Lietuvoje lėmė socialinių sluoksnių bei grupių keitimasis, naujų atsiradimas. Po stambiosios pramonės nuosmukio ir žlugimo Šiauliuose darbininkų per 1989–1998 m. laikotarpį sumažėjo 4,5 karto. Prieš atkuriant nepriklausomybę, pramonės darbininkai mieste sudarė didžiausią dirbančiųjų dalį. Tuo tarpu 1998 m. jie tesudarė 26,5 %. Kaip ir visoje šalyje, per pirmąjį Antrosios Lietuvos Respublikos dešimtmetį mieste stipriai išaugo asmenų dirbančiųjų paslaugų sferoje. 1998 m. jie sudarė 59,3 % visų dirbančiųjų²⁶⁹. Šiauliuose vykdyta sparti valstybės ir savivaldybės turto privatizacija suformavo naują, sovietmečiu neegzistavusią privačios nuosavybės turėtojų arba verslininkų sluoksnį. Privatizavimas mieste taip pat išryškino socialinės atskirties problemą: nesugebėję prisitaikyti prie stipriai pasikeitusių socialinių ir ekonominių sąlygų, prisiimti individualios atsakomybės už savo gyvenimą bei gerovę asmenys suformavo naują marginalinę benamių grupę. Remiantis 2001 m. Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis, Šiauliuose priskaičiuoti 86 benamiai: 69 vyrai ir 17 moterų²⁷⁰.

Analizuojant Šiaulių miesto visuomenės susiskirstymą pagal lytį, didelių pokyčių XX a. paskutinio dešimtmečio laikotarpiu nepastebėta. Tiek prieš atkuriant nepriklausomybę, tiek praėjus daugiau nei dešimtmečiui, moterų mieste gyveno daugiau nei vyrų. 1989 m. moterys sudarė 53,48 % visų gyventojų²⁷¹, 2001 m. – 55,08 %²⁷². Nestipriai pakito ir tautinė gyventojų sudėtis. Kaip minėta anksčiau, prieš atkuriant nepriklausomybę Šiauliai buvo vienas lietuviškiausių miestų

²⁶⁷ ŠSEA, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, 1994 01 27–1994 12 08, l. 40.

²⁶⁸ *Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990–1998*, Vilnius, 2000, p. 20, 35.

²⁶⁹ ŠSEA, b. Šiaulių miesto savivaldybė, Valdybos posėdžių protokolai su priedais, 1999 05 03–1999 05 17, Nr. 917, l. 177.

²⁷⁰ *Šiaulių metraštis, 1999–2002*, Šiauliai 2003, p. 20.

²⁷¹ *Lietuvos gyventojai*, Vilnius, 1990, p. 10.

²⁷² *Šiaulių metraštis, 1999–2002*, Šiauliai 2003, p. 18.

(lietuviai gyventojai sudarė 85 % visų gyventojų). Tuo tarpu 1993 m., iš miesto išvykus rusų tautybės asmenims, lietuvių šiauliečių padaugėjo iki 85,5 %²⁷³, o 2001 m. – 92,8 %²⁷⁴. Kita vertus, aiškiai pastebimas mieste gyvenusių rusų tautybės žmonių skaičiaus susitraukimas: lyginant 1989 m. ir 2001 m. šios grupės asmenų sumažėjo daugiau nei perpus, nuo 10,5 % iki 4,8 %²⁷⁵.

Pokomunistiniu laikotarpiu kito Lietuvos gyventojų, taip pat ir šiauliečių, išsilavinimo lygis. Prieš atkuriant nepriklausomybę, 1989 m. aukštąjį išsilavinimą Lietuvoje buvo įgiję tik 8,17 % gyventojų²⁷⁶. Tuo tarpu 2001 m. šis skaičius padidėjo iki 17,59 %. Atitinkamai mažėjo gyventojų, turinčių vidurinį ir pradinį išsilavinimą. Kita vertus, šiauliečių išsilavinimas, palyginus su kitų didžiųjų Lietuvos miestų – Vilniaus ir Kauno – gyventojų, nėra didelis. Tik 14,31 % šiauliečių buvo įgiję aukštąjį išsilavinimą, tuo tarpu Kaune – 22,36 %, Vilniuje – 24,96 %²⁷⁷.

Atkūrus nepriklausomybę visoje Lietuvoje išryškėjo viena aktualiausių socialinių problemų – nedarbas. Išanalizavus šiauliečių darbingų asmenų skaičiaus ir užimtumo kaitą, galima teigti, kad per 4 pirmuosius nepriklausomybės metus (1992–1995 m.) dirbančiųjų skaičius sumažėjo 3900, tai yra nuo 100,4 iki 96,5 tūkst.²⁷⁸. Atitinkamai bedarbių skaičius 1993–1995 m. mieste išaugo nuo 4,6 % iki 6,4 %²⁷⁹. 1999 m. nedirbančių skaičius visuomenėje jau buvo išaugęs iki 10,6 %. Būtina pažymėti, jog tuo metu šalyje bedarbių buvo gerokai mažiau – 6,9 %²⁸⁰.

Perėjimas iš vienos sistemos į kitą pokomunistinėse visuomenėse neišvengiamai palietė ir individualią bei visuomeninę sąmonę, žmonių mąstymą, gyvenimo būdą. Kaip ir didžiojoje pokomunistinėje erdvėje, taip ir Šiauliuose pradėjo nykti tradicinės socialinės bei moralės normos, keistis žmonių elgesys, formuotis nauji, netradiciniai socialiniai santykiai. Anot Jono Ruškaus, staigiai besikeičianti ir mažai organizuota aplinka nesuteikė žmonėms aiškių prasmingo elgesio orientyrų, o tai lėmė aukštą socialinės dezintegracijos bei anomijos laipsnį, kuri liudija ne tik santuokų retėjimas, skyrybų gausėjimas, išaugęs individualumo jausmas, bet ir ženkliai padidėjęs nusikalstamumas mieste²⁸¹.

4.2. Socialinės Šiaulių miesto problemos: nedarbas ir nusikalstamumas

Pereinamuoju laikotarpiu vykstančios socialinės transformacijos pokomunistinėse visuomenėse sukėlė nemažai socialinių problemų, kurios sovietmečiu neegzistavo, arba išryškino

²⁷³ ŠSEA, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, 1994 01 27–1994 12 08, l. 40.

²⁷⁴ Šiaulių metraštis, 1999–2002, Šiauliai 2003, p. 20.

²⁷⁵ Lietuvos gyventojai, Vilnius, 1990, p. 14; Šiaulių metraštis, 1999–2002, Šiauliai 2003, p. 20.

²⁷⁶ Ten pat, p. 12.

²⁷⁷ Šiaulių metraštis, 1999–2002, Šiauliai 2003, p. 17.

²⁷⁸ Šiaulių apskritis: ekonominė ir socialinė raida, Vilnius, 1997, p. 17.

²⁷⁹ Ten pat, p. 18.

²⁸⁰ ŠSEA, b. Šiaulių miesto savivaldybė, Valdybos posėdžių protokolai su priedais, 1999 05 03–1999 05 17, Nr. 917, l. 184.

²⁸¹ Šiaulių metraštis, 1999–2002, Šiauliai 2003, p. 14.

naujasias. Kaip buvo minėta pirmajame skyriuje, didžiausios Lietuvos visuomenės problemos buvo susijusios su gyventojų užimtumo pokyčiais, ryškėjančia socialine atskirtimi, organizuotu nusikalstamumu, korupcija, nusikaltėlių nebaudžiamumu²⁸². Nepriklausomybės laikotarpiu Šiauliai specifinėmis socialinėmis problemomis nepasižymėjo. Miestą kankino panašios negerovės kaip ir kituose didžiuosiuose Lietuvos miestuose. Vis dėlto, per pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį mieste išryškėjo dvi opiausios problemos – užimtumo pokyčių sukeltas nedarbas bei nusikalstamumas.

Planinės ekonomikos pakeitimas laisvąja rinka pokomunistinėse šalyse sąlygojo stambiosios pramonės, integruotos į SSRS ūkį, griūtį. Kadangi sovietmečiu Šiauliai buvo tituluojami kaip pramonės darbininkų miestas, jos griūtis mieste sukėlė bene didžiausius užimtumo pokyčius visoje Lietuvoje. Prieš atkuriant nepriklausomybę, didžioji dalis šiauliečių dirbo mieste vyraujančioje ūkio šakoje – pramonėje. 1989 m. pramonės darbininkų buvo 30573²⁸³, tuo tarpu 1998 m. šioje srityje tebedirbo tik 6793 asmenys²⁸⁴, t. y. 4,5 karto mažiau nei prieš nepriklausomybės atkūrimą. Todėl pramonės įmonėse darbo netekę darbininkai sudarė didžiausią bedarbių dalį Šiauliuose.

Spręsdama vieną opiausių socialinių problemų valstybėje, Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba 1990 m. gruodžio 13 d. priėmė šalies gyventojų užimtumo įstatymą²⁸⁵, kuris nustatė piliečių konstitucinę teisę į darbą ir užsiėmimo pasirinkimo valstybines garantijas. Dokumente numatyta, kad šias garantijas įgyvendinti privalo Lietuvos darbo birža. Pastarąją instituciją sudarė Respublikinė bei teritorinės darbo biržos. Numatytos darbo biržos funkcijos apėmė: darbo pasiūlos ir paklausos analizę, laisvų darbo vietų bei bedarbių registravimą, tarpininkavimą piliečiams įsidarbinant, gyventojų užimtumo programų rengimą, viešųjų darbų organizavimą, bedarbio pašalpos skyrimą ir kt.²⁸⁶

Remiantis minėtu įstatymu, bedarbystės problemai spręsti 1991 m. birželio 1 d. buvo įsteigta Šiaulių darbo birža. Jos direktore paskirta Genovaitė Kuprevičienė²⁸⁷. Šiaulių darbo biržą sudarė 4 skyriai: Darbo rinkos, Užimtumo fondo apskaitos, Personalo, Informatikos. 1995 m. pagrindiniai darbo biržos uždaviniai buvo: nedarbo trukmės mažinimas ir laisvų darbo vietų užėmimo spartinimas. Šiuos tikslus operatyviau įgyvendinti padėjo 1995 m. Darbo biržoje įkurtas Darbo centras, antroji tokia institucija Lietuvoje²⁸⁸.

Išanalizavus šiauliečių užimtumo kaitą per pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį, galima teigti, kad nedarbas mieste žymiai išaugo. Tai patvirtina nuolatinis bedarbių skaičiaus didėjimas:

²⁸² *Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990–1998*, Vilnius, 2000, p. 52.

²⁸³ *Šiaulių miesto istorija, 1940–1995*, sudaryt. Sireika J., Šiauliai, 2007, p. 349.

²⁸⁴ *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto savivaldybė, Valdybos posėdžių protokolai su priedais, 1999 05 03–1999 05 17, Nr. 917, l. 177.

²⁸⁵ Lietuvos Respublikos gyventojų užimtumo įstatymas, *Valstybės žinios*, 1991 01 20, Nr. 2–25.

²⁸⁶ *Ten pat.*

²⁸⁷ *Šiaulių miesto istorija, 1940–1995*, sudaryt. Sireika J., Šiauliai, 2007, p. 349.

²⁸⁸ *Šiaulių metraštis, 1994–1995*, sudaryt. Sireika J., Šiauliai, 1996, p. 127–128.

1991 m. vidutinis nedarbo lygis buvo 1 %²⁸⁹, 1993 m. jis pakilo iki 4,6 %, 1995 m. – 6,4 %. Kaip matyti, jau per pirmuosius 5 nepriklausomybės metus nedarbo lygis mieste gerokai šoktelėjo, šiek tiek viršydamas bendrą šalies nedarbo lygį, siekiantį 6,1 %²⁹⁰. 1992 m. Šiaulių darbo biržos veiklos ataskaitoje teigiama, kad didėja atleidžiamų žmonių pagal etatų mažinimą. Pavyzdžiui, dėl šios priežasties 1992 m. buvo atleista 1100 darbininkų ir specialistų, iš kurių 97 % buvo įgiję aukštąjį ar specialųjį vidurinį išsilavinimą²⁹¹. Laisvų darbo vietų mieste per metus (1991–1992 m.) sumažėjo nuo 1500 iki 114. Ataskaitoje užsimenama, kad mieste taip pat vyrauja ir taip vadinamasis paslėptas nedarbas, kuomet žmonės neturi darbo, tačiau dar nėra atleisti iš darbo įmonėje. Tokia situacija 1992 m. buvo susiklosčiusi gamyklose „Tauras“ ir „Nuklonas“, taip pat Mėsos fabrike, Pieno kombinate, viešojoje įmonėje „Talša“²⁹². Taip vadinamų paslėptų bedarbių 1993 m. vien pramonės įmonėse buvo apie 13 tūkst.: „<...>Pagal socialinę padėtį iš ieškančių darbo šiauliečių darbininkų buvo 79,3 proc., tarnautojų – 20,7 proc.<...>“²⁹³.

1996 m. bedarbio statusą įgijo 12148 asmenys. Per pastaruosius metus sumažėjo bedarbių, turinčių profesinį pasirengimą bei išaugo nekvalifikuotų bedarbių skaičius, iš kurių didesnę dalį sudarė moterys. Minėtu laikotarpiu sustiprėjo bedarbių amžiaus jaunėjimo tendencija, kurią iš dalies lėmė tai, jog dalis abiturientų, baigusią vidurinę mokyklą ir neįstojusią toliau mokytis, tapdavo bedarbiais. 1996 m. vidutinis bedarbių amžius buvo 30–49 metai. Tai reiškia, kad dauguma šiauliečių bedarbiais tapdavo būdami darbingiausio ir produktyviausio amžiaus²⁹⁴. 1997 m. daugiausiai galimybių įsidarbinti turėjo kvalifikuoti darbininkai. Vienai darbo vietai teko 1,1 bedarbio. Tuo tarpu tokios galimybės nekvalifikuotiems darbininkams labai sumažėdavo (1 darbo vietai tekdavo 5 bedarbiai). Jaunimo bedarbystės problemą liudija tai, kad 1997 m. vienas svarbiausių Šiaulių darbo biržos uždavinių buvo: „<...>jaunimo integracija į darbo rinką ir užtikrinimas, jog tarp kiekvienos užimtumo politikos priemonės dalyvių ne mažiau kaip 20 proc. sudarytų jaunimas iki 25 metų<...>. Tokie jaunuoliai 1997 m. sudarė 26,4 % visų nedirbančiųjų šiauliečių<...>“²⁹⁵.

1998 m. nedarbo lygio rodiklis Šiauliuose buvo aukščiausias tarp didžiųjų Lietuvos miestų. Tų metų pabaigoje jis siekė 10,6 %²⁹⁶. Tuo tarpu visoje šalyje šis rodiklis siekė 8,3 %²⁹⁷. Minėtais metais į Šiaulių darbo biržą kreipėsi daugiausia darbo ieškančių asmenų per visą Darbo biržos

²⁸⁹ *Šiaulių miesto istorija, 1940–1995*, sudaryt. Sireika J., Šiauliai, 2007, p. 349.

²⁹⁰ *Šiaulių apskritis: ekonominė ir socialinė raida*, Vilnius, 1997, p. 18.

²⁹¹ *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto valdyba, Valdybos posėdžių protokolai su priedais Nr. 1–13, t. 1, 1992 01 06–1992 02 28, l. 213.

²⁹² *Ten pat.*

²⁹³ *Šiaulių metraštis, 1990–1993*, sudaryt. Sireika J., Šiauliai, 1996, p. 176.

²⁹⁴ *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto taryba, Tarybos posėdžių protokolai su priedais, t. 1, 1997 01 30–1997 03 13, Nr. 693, l. 87.

²⁹⁵ *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto taryba, Tarybos posėdžių protokolai ir sprendimai, t. 1, 1998 01 22–1998 04 30, Nr. 788, l. 137.

²⁹⁶ *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto savivaldybė, Valdybos posėdžių protokolai su priedais, 1999 05 03–1999 05 17, Nr. 917, l. 171.

²⁹⁷ *Lietuvos gyventojai: 1990–2000*, Vilnius, 2002, p. 97.

gyvavimo laikotarpį – 17840 bedarbių, iš kurių 12,3 % buvo atleisti dėl darbo vietų likvidavimo. Dešimtmečio pabaigoje padaugėjo bedarbių, kurie kreipėsi po ilgesnės nei 1 metų pertraukos, sumažėjo bedarbių be profesinio parengimo, taip pat nežymiai sumažėjo moterų bedarbių. Jaunimo nedarbo lygis vis dar išliko aukštas. Jį sudarė 7,7 % darbingo amžiaus šiauliečių. 80 % bedarbių buvo nepasirengę darbo rinkai (neturėjo profesinio parengimo, ilgą laiką nedirbo ar turėjo rinkoje nepaklausią profesiją). Tuo tarpu $\frac{3}{4}$ darbo jėgos paklausos sudarė specialistai ir kvalifikuoti darbininkai²⁹⁸. Viena iš pagrindinių nedarbo priežasčių išliko stambiosios pramonės griūtis. Tą liudija be darbo likę tūkstančiai specialistų – mezgėjų, siuvėjų, metalo apdirbimo staklininkų, radijo aparatūros montuotojų ir derintojų²⁹⁹.

1999 m. nedarbo lygis Šiauliuose išaugo iki 13,5 %: moterų nedarbo lygis siekė 9,8 %, vyrų – 7,0 %, jaunimo – 7,7 %. Pramonėje dirbantys šiauliečiai sudarė 20–22 % visų dirbančiųjų, didžiausią dalį (68–70 %) sudarė dirbantieji paslaugų įmonėse. Statybų sektoriuje ir žemės ūkyje dirbančių žmonių skaičius beveik nesikeitė. Daugiausia bedarbių šiauliečių (apie 40 %) buvo nekvalifikuoti darbininkai. Tuo tarpu specialistai sudarė penktadalį visų bedarbių. Didžioji dalis ieškančiųjų darbo pageidavo įsidarbinti paslaugų sektoriuje, mažiausiai – žemės ūkyje³⁰⁰.

Taigi per pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį nedarbas Šiauliuose išaugo daugiau nei 10 kartų (nuo 1 % iki 13,5 %), tapdamas opia Šiaulių miesto visuomenės problema ir sukeldamas rimtų socialinių bei ekonominių pasekmių. Dalis žmonių, neturėdami pragyvenimo šaltinio, sunkiai įsijungiantys į darbo rinką, nusprendavo užsidirbti kita, neteisėta veikla.

Nusikalstamumas Šiauliuose, atkūrus nepriklausomybę, tapo dar viena aštria visuomenės socialine problema. Kaip minėta pirmajame skyriuje, nusikalstamumas nebuvo naujas atsikūrusios Lietuvos reiškinys. Tačiau pakito jo formos, būdai ir apimtys. Kriminogeninės Šiaulių miesto būklės blogėjimą liudijo užregistruotų nusikaltimų skaičiaus augimas. Jau per pirmuosius 5 atsikūrusios Lietuvos metus užregistruotų nusikaltimų skaičius šoktelėjo nuo 1537 nusikaltimų 1991 m. iki 2336 – 1995 m. Minėtu laikotarpiu stipriai išaugo kriminalinių nusikaltimų skaičius: nuo 1262 iki 2069³⁰¹. Pavyzdžiui, 1993 m. buvo užregistruoti 2543 nusikaltimai, iš jų kriminalinių – 2232, tai yra 87,77 % visų nusikaltimų. Šiais metais daugiausia nusikaltimų buvo užregistruota Gubernijos nuovadoje. 1993 m. miesto valdybos veiklos ataskaitoje teigiama, kad „<...>lemiamą įtaką nusikalstamumui daro slaptosios ir atvirosios vagystės. Asmeninio turto vagysčių 1993 m. užregistruota 26,2 proc. daugiau nei 1992 m. Ypač išaugo vagystės ir butų ir automobilių bei

²⁹⁸ ŠSEA, b. Šiaulių miesto savivaldybė, Valdybos posėdžių protokolai su priedais, 1999 05 03–1999 05 17, Nr. 917, l. 171.

²⁹⁹ *Šiaulių metraštis, 1996–1998*, sudaryt. Sireika J., Šiauliai, 1999, p. 126.

³⁰⁰ *Šiaulių metraštis, 1999–2002*, Šiauliai, 2003, p. 53–55.

³⁰¹ *Šiaulių apskritis: ekonominė ir socialinė raida*, Vilnius, 1997, p. 86.

automobilių vagystės<...>³⁰². Taip pat pažymima, kad daugėja nusikaltimų, įvykdytų gatvėse, 1993 m. jų užregistruota 513³⁰³.

Pažymoje apie Šiaulių savivaldybės policijos darbą minima, kad 1993 m. padaugėjo ir administracinės teisės pažeidimų, kurių užregistruota 9717, o 1992 m. – 7720. Didžiąją dalį šių pažeidimų sudarė nedidelis chuliganizmas, namų gamybos alkoholinių gėrimų įsigijimas, viešosios rimties sutrikdymas ir kt.. Tarp šiuos pažeidimus padariusių asmenų 191 buvo nepilnametis³⁰⁴. Apskritai per pirmuosius 5 nepriklausomybės metus pastebima nepilnamečių padarytų nusikaltimų skaičiaus didėjimo tendencija: nuo 1991 m. iki 1995 m. jų išaugo nuo 80 iki 129 atvejų. Šiuo laikotarpiu nepilnamečiai šiauliečiai padarė 584 nusikaltimus. Tuo tarpu visoje Lietuvoje nepilnamečių įvykdytų nusikaltimų skaičius siekė daugiau nei 51 tūkst.³⁰⁵

Atkūrus nepriklausomybę visoje šalyje išpopuliarėjo organizuoti grupiniai nusikaltimai, atsiradę dar Sovietų Sąjungos pertvarkos laikais. Šiauliuose grupinių nusikaltimų skaičius išaugo nuo 162 nusikaltimų 1991 m. iki 203 – 1995 m.. Lietuvoje tokių nusikaltimų atitinkamai padaugėjo nuo 3938 iki 7763³⁰⁶. Kiekviename didesniame Lietuvos mieste susikūrė organizuoti nusikalstami susivienijimai, vykdantys ekonominius ir kriminalinius nusikaltimus. Šiaulių nusikaltėlių pasaulyje iškilo „princai“ – grupuotė, vadovaujama 4 autoritetų: Vlodo Baranausko, pravarde Baranis, Vlodo Stanaičio (Stalonė), Vidmanto Kavoliuko (Amerikonas) ir Vladislovo Šiaulio (Žemaitukas). Šio ketvertuko būstine tapo Šiaulių centre įsikūrusi kavinė „Inga“, kurioje už tam tikrą atlygį miestiečiams buvo „padedama“ spręsti įvairias, su nusikaltimais susijusias problemas³⁰⁷.

Pirmieji nepriklausomybės metai Šiauliuose priminė kovinio filmo scenarijų – susišaudymai, sprogdinimai, reketas tapo kone miesto kasdienybe. Jau 1992 m. vasario mėn. „Lietuvos ryte“ pranešama apie nusikaltėlių sąskaitų suvedimo metodus – susišaudymą, automobilio susprogdinimą³⁰⁸, kurie buvo plačiai paplitę ir kituose didžiuosiuose Lietuvos miestuose. Tais pačiais metais, valstybės kontrolieriaus Kazimiero Uokos teigimu, mafijos centras persikėlė į Šiaulius ir Panevėžį. Teiginį pagrįsti galima miestą nuolat drebinančiais sprogimais bei kitų sunkių nusikaltimų augimo tendencija³⁰⁹. Mieste sprogdinami buvo ne tik automobiliai, bet ir kiti objektai: štai, pavyzdžiui, minėtų metų birželį sprogimas nuaidėjo komercinėje pramoninių prekių parduotuvėje „Kurpaitė“, įsikūrusioje miesto pėsčiųjų bulvare³¹⁰ arba kiti objektuose, privatizavimo būdu atitekusiems ne tiems, kuriems reikia, asmenims. Sprogimai mieste nesiliovė dar kelerius

³⁰² ŠSEA, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, 1994 01 27–1994 12 08, l. 40.

³⁰³ Ten pat.

³⁰⁴ ŠSEA, b. Šiaulių miesto valdyba, Valdybos posėdžių protokolai su priedais, 1994 01 07–1994 01 24, l. 9–10.

³⁰⁵ Šiaulių apskritis: ekonominė ir socialinė raida, Vilnius, 1997, p. 88.

³⁰⁶ Ten pat, p. 87.

³⁰⁷ Šiaurės Lietuvos gangsterių kvapas nesisklaido, <http://www.ve.lt/naujienos/kriminalai/siaures-lietuvos-gangsteriu-kvapap-nesisklaido/>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 05 14].

³⁰⁸ Kulka įstrigo prie stuburo, o nukentėjusysis pretenzijų neturi, *Lietuvos rytas*, 1992 02 26, Nr. 39.

³⁰⁹ Šiauliečiai nenori mafijos centro šlovės, *Lietuvos rytas*, 1992 06 13, Nr. 115.

³¹⁰ Šiauliuose jau darosi tradicija: nukentėjusysis pretenzijų neturi, *Lietuvos rytas*, 1992 06 23, Nr. 121.

metus, kai kada per savaitę nuaidėdavo net po kelis sprogimus privačiuose namuose, parduotuvėse, kavinėse, įmonėse ar kt. Tą liudija gausa straipsnių to meto spaudoje: „Šiauliuose per dešimt dienų – penki sprogimai“³¹¹, „Sprogimų serija Šiauliuose sudrumstė ir organizuotų nusikaltėlių ramybę“³¹², „Iš Šiaulių sprogimo banga atsirito ir iki Lietuvos sostinės“³¹³, „Sprogimas Šiaulių centre: apgriautas buvęs prestižinis, dabar muštynėmis garsėjantis restoranas“³¹⁴ ir kt.

Užsidirbti nepriklausomybės laikotarpio Šiauliuose buvo galima ir kitu neteisėtu būdu – prostitucija. 1992–1993 m. paskambinus telefono numeriu 21804 buvo galima užsisakyti palydovę bet kuriuo paros metu. Ši paslauga valandai kainavo 20 JAV dolerių arba 8000 talonų. Tokias paslaugas teikė įregistruota individuali E. Dabužinsko įmonė „Pažintis“, prisidengusi pažinčių tarnybos veikla³¹⁵. Kaip matyti, laisvoji rinka buvo palanki terpė fantazijos nestokojantiems „versliams“ šiauliečiams, siekiantiems praturtėti ne visai legaliomis priemonėmis.

Dešimtmečio pabaigoje kriminogeninė miesto būklė nepagerėjo, priešingai – nuo 1995 m. nusikaltimų skaičius toliau augo: 1998 m. Šiaulių mieste užregistruotų nusikaltimų skaičius buvo didžiausias per pastaruosius penkerius metus (3207 nusikaltimai). Jie sudarė 4,1 % visų šalyje padarytų nusikaltimų³¹⁶. Didžiąją dalį nusikaltimų sudarė vagystės (53,70 %), mažiausią – išžaginimai, turto prievartavimai, nužudymai³¹⁷. Nusikaltimus atliekantys asmenys tapdavo vis įžūlesni, mesdami iššūkius policijos pareigūnams: buvo sprogdinami policijai priklausantys pastatai (komisariatai, garažai), taip pat valstybei priklausantis Šiaulių mokesčių inspekcijos pastatas³¹⁸.

Pokomunistinėse šalyse plačiai paplitusios socialinės problemos – bedarbystė ir nusikalstamumas Šiauliuose po 1990 m. ypač išryškėjo. Sugriauta stambioji pramonė nedarbą mieste pavertė masiniu reiškiniu, kuris per visą dešimtmetį tik didėjo. Pagal užregistruotų bedarbių skaičių Šiauliai užėmė pirmaujančias pozicijas tarp didžiųjų Lietuvos miestų. Pragyvenimo šaltinio neturėjimas, pasikeitusi socialinio teisingumo samprata, neaiškios rinkos ekonomikos taisyklės, netobula policijos veikla ir kitos priežastys lėmė nuolat beaugantį nusikalstamumą mieste. Šiauliuose vyraujančių nusikaltimų mastas bei pobūdis pirmajame nepriklausomybės dešimtmetyje priklijavo kriminalinio miesto etiketę.

³¹¹ Šiauliuose per dešimt dienų – penki sprogimai, *Lietuvos rytas*, 1993 04 06, Nr. 64.

³¹² Sprogimų serija Šiauliuose sudrumstė ir organizuotų nusikaltėlių ramybę, *Lietuvos rytas*, 1993 04 08, Nr. 66.

³¹³ Iš Šiaulių sprogimo banga atsirito ir iki Lietuvos sostinės, *Lietuvos rytas*, 1993 04 14, Nr. 69.

³¹⁴ Sprogimas Šiaulių centre: apgriautas buvęs prestižinis, dabar muštynėmis garsėjantis restoranas, *Lietuvos rytas*, 1993 03 31, Nr. 60.

³¹⁵ Šiaulių nakties palydovės: jaunos, patrauklios, bet ne visada laimingos, *Lietuvos rytas*, 1993 01 26, Nr. 15.

³¹⁶ ŠSEA, b. b. Šiaulių miesto savivaldybė, Valdybos posėdžių protokolai su priedais, 1999 05 03–1999 05 17, Nr. 917, l. 180.

³¹⁷ *Ten pat*, l. 191.

³¹⁸ *Šiaulių metraštis, 1996–1998*, sudaryt. Sireika J., Šiauliai, 1999, p. 143–144.

4.3. Socialinės rūpybos politika nepriklausomybės laikotarpiu Šiauliuose

Pokomunistinės transformacijos poreikavo keisti sovietmečiu egzistavusią socialinės apsaugos sistemą, kuria, anot M. Potuček, buvo siekiama gauti visuomenės paramą ir palaikymą egzistuojančiam politiniam režimui³¹⁹. Socialinio aprūpinimo pokyčiai pokomunistinėse šalyse pasireiškė perėjimu nuo valstybinės prie individualios atsakomybės, valstybės išlaidų, skirtų socialinei apsaugai, sumažėjimu, socialinių paslaugų privatizavimu ir kt.³²⁰. Kaip matyti iš Lietuvos Respublikos 1990–1996 m. įstatyminės bazės analizės, naujosios socialinės politikos formavimui šalies valdžia neskyrė pakankamai dėmesio. Daugiausia buvo apsiribojama socialine apsauga, garantuojančia pajamas labiausiai pažeidžiamoms visuomenės socialinėms grupėms – ligoniams, našlaičiams, žmonėms su negalia, bedarbiams, pensininkams, daugiavaikėms šeimoms ir kt.. Tuo tarpu priemonių, skirtų spręsti atsikūrusios Lietuvos socialinių problemų, priimtuose įstatymuose pasigendama.

Staigiai pasikeitus ekonominėms ir socialinėms gyvenimo sąlygoms, dalis asmenų nesugebėjo prisitaikyti bei tapti socialiai už save atsakingais. Jie tapo socialiai remtinais, kuriais rūpinosi Šiaulių miesto savivaldybės Socialinės rūpybos skyrius. Iki 1990 m. liepos mėnesio ši institucija buvo vadinama Socialinio aprūpinimo skyriumi, kuris miesto tarybos sprendimu 1990 m. liepos 26 d. reorganizuotas į Socialinės apsaugos skyrių, sudarytą iš dviejų poskyrių – socialinio draudimo ir socialinio aprūpinimo³²¹. Aukščiausiai Tarybai priėmus Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymą³²², kuriame buvo numatyta, kad „<...>Savivaldybės atlieka globos ir rūpybos funkcijas, sprendžia asmenų, kuriems reikalinga socialinė apsauga, šalpos ir aptarnavimo klausimus<...>“³²³, Šiaulių miesto savivaldybės Socialinės apsaugos skyrius buvo dar kartą pertvarkytas. Remiantis minėtu dokumentu, miesto taryba 1990 m. gruodžio 28 d. priėmė sprendimą dėl Socialinės apsaugos skyriaus reorganizavimo. Globos ir rūpybos funkcijoms vykdyti vietoj Socialinės apsaugos skyriaus buvo įsteigtas Socialinės rūpybos skyrius, o pensinio aprūpinimo funkcijos perduotos Vyriausiajai valstybinio socialinio draudimo

³¹⁹ Potuček M., Welfare State Transformations in Central and Eastern Europe, https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no21_ses/05potucek.pdf, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 19].

³²⁰ Tonkūnaitė A., Socialiniai ir ekonominiai pokyčiai Rytų ir Vidurio Europos šalyse: valstybės vaidmuo, <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=59086de5-ce79-47ba-af74-bd64df266eba%40sessionmgr4001&vid=19&hid=4212>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 19].

³²¹ ŠSEA, b. Lietuvos Respublika, 1 – ojo šaukimo Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, t. 1, 1990 04 04–1990 07 26, l. 110.

³²² Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas, *Valstybės žinios*, 1990 11 20, Nr. 32–761.

³²³ *Ten pat.*

valdybai.³²⁴ 1991 m. sausio 31 d. sprendimu miesto taryba patvirtino Socialinės rūpybos skyriaus vedėją A. Kudžmiene³²⁵.

Šiaulių miesto valdybos patvirtintuose Socialinės rūpybos skyriaus nuostatuose buvo numatyti šie skyriaus uždaviniai: aprūpinti pašalpomis asmenis, turinčius teisę ją gauti, rūpintis nedarbingų senelių ir invalidų, neturinčių pragyvenimo lėšų, apgyvendinimu pensionatuose, kaupti informacinį fondą apie socialiai remtinus asmenis bei jiems suteiktą pagalbą, teikti socialines paslaugas asmenims, negalintiems patiems apsirūpinti ir kt.³²⁶

Socialiai remtinų asmenų Šiaulių mieste nepriklausomybės laikotarpiu vis daugėjo. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatyme buvo apibrėžti asmenys, turintys teisę į socialinį aprūpinimą: tai pensinio amžiaus asmenys, invalidai, maitintojo netekusios šeimos, asmenys, kuriems reikalingas gydymas, rehabilitacija, šeimos, turinčios vaikų, bedarbiai ir asmenys, kuriems būtina valstybės parama³²⁷. 1994 m. Šiaulių miesto valdyba potvarkiu pakoregavo socialiai remtinų asmenų sąrašą. Į jį įtraukti: I grupės invalidai, II grupės invalidai, kurių šeimose nėra darbingų asmenų, invalidų bei senatvės pensininkų šeimos, turinčios nepilnamečių išlaikytinių, bedarbiai, gaunantys bedarbių pašalpas, šeimos, auginančios 4 ir daugiau vaikų³²⁸.

Jau per pirmuosius kelerius nepriklausomybės metus ženkliai išaugo socialiai remtinų asmenų skaičius. Pavyzdžiui, lyginant 1992 m. ir 1993 m. 4,4 % padidėjo pensininkų skaičius mieste. Per šiuos metus žymiai išaugo I grupės invalidų: nuo 888 asmenų 1992 m. iki 3403 – 1993 m.. 1993 m. socialinės pašalpos išmokėtos 8120 asmenims, tai yra dvigubai daugiau nei 1992 m.. Asmenų, kuriems skiriami nemokamo maitinimo talonai, skaičius šoktelėjo 34,1 %³²⁹. Iš miesto valdybos veiklos ataskaitos matyti, kad 1994 m. pašalpas bei kompensacijas gavo panašus asmenų skaičius, kaip ir 1993 m. – 8000 šeimų. Minėtais metais buvo mokama 12 rūšių pašalpų bei kompensacijų, kurios sudarė 3779832 litus. Nuo 1992 m. vasario Socialinės rūpybos skyriuje buvo pradėta pildyti socialiai remtinų šeimų kartoteka. Į ją tų pačių metų pabaigoje įrašyta 3500 šeimų ir vienišų asmenų³³⁰.

Į socialiai remtinų asmenų kartoteką įrašytų asmenų skaičius kasmet didėjo: 1995 m. jų įrašyta 5038, o 1996 m. – 8886³³¹. 1998 m. kartotekoje įrašytų asmenų skaičius šoktelėjo iki 12010

³²⁴ ŠSEA, b. Lietuvos Respublika, 1 – ojo šaukimo Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, t. 4, 1990 11 22–1990 12 28, l. 65.

³²⁵ ŠSEA, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, t. 1, 1991 01 10–1991 09 28, l. 70.

³²⁶ ŠSEA, b. Šiaulių miesto valdyba, Valdybos posėdžio protokolas su priedais, t. 2, 1991 01 14, l. 5.

³²⁷ Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas, *Valstybės žinios*, 1990 11 20, Nr. 32–761.

³²⁸ *Šiaulių miesto istorija, 1940–1995*, sudaryt. Sireika J., Šiauliai, 2007, p. 341.

³²⁹ ŠSEA, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, 1994 01 27–1994 12 08, l. 48.

³³⁰ ŠSEA, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, 1995 01 05–1995 03 23, l. 60.

³³¹ ŠSEA, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, t. 1, 1997 01 30–1997 03 13, Nr. 693, l. 88.

šiauliečių, gavusių vienokią ar kitokią paramą³³². Atsižvelgiant į mažėjantį miesto gyventojų skaičių, išryškėjo tendencija, kad socialiai remtinų asmenų skaičius mieste per pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį sparčiai didėjo. Tam įtakos turėjo mieste išaugęs nedarbas, padidėjusios kainos, smukęs pragyvenimo lygis ir kitos priežastys.

1992 m. Šiauliuose, atsižvelgus į visuomenės poreikius, pradėtas formuoti socialinės rūpybos įstaigų tinklas. Minėtų metų rugpjūčio 17 d. Šiaulių miesto valdybos potvarkiu mieste įkurti Nakvynės namai, skirti grįžusiems iš įkalinimo įstaigų asmenims, benamiams bei kitiems asmenims, neturintiems pastovios gyvenamosios vietos. Nakvynės namai įkurti J. Basanavičiaus gatvėje esančiuose karininkų bendrabučio, klubo ir valgyklos pastatuose. Jų administratoriumi paskirtas Vladas Pauliuščenka³³³. 1993 m. įkurta dar viena socialinės rūpybos įstaiga – Globos namai, skirti senelių ir invalidų, nepajėgiančių patiems apsitarnauti, apgyvendinimui. Tais pačiais metais įsteigtas V. Ladietienės vadovaujamas Labdaros centras, kuris, be labdaros įstaigos skirstymo, atliko socialiai remtinų asmenų maitinimo funkcijas. Kiek vėliau vietoj buvusių „Vilties“ namų įsteigtas ugdymo ir globos centras „Goda“, atliekantis specialiųjų poreikių, proto negalią turinčių asmenų integracijos funkciją³³⁴. 1998 m. be minėtų socialinės rūpybos įstaigų Šiauliuose mieste veikė Visuomenės namai, kuriuose socialiai remtini asmenys rengė šventes, susirinkimus, bei pensionatas „Pageluvis“, dėl lėšų trūkumo negalintis atlikti tiesioginės funkcijos – senelių globos. Tačiau vasarą juose buvo organizuojamas poilsis vaikams, o rudenį – pensininkams (10 dienų)³³⁵.

Miesto savivaldybės Socialinės rūpybos skyriaus teikiama parama ir pagalba socialiai remtiniams asmenims buvo įvairi. Ją sudarė kelių rūšių piniginių pašalpos bei kompensacijos, nemokamas aprūpinimas kietuoju kuru, nemokamas karšto ir šalto vandens skaitiklių įrengimas, nemokamas maitinimas, dantų protezavimas, maisto paketų dalinimas, viešųjų darbų organizavimas, pagalba vienišiams bei nedarbingiems asmenims jų namuose, aprūpinimas vaistais, klausos aparatais ir kt.³³⁶

Valdžios rūpinimąsi tam tikromis visuomenės gyvenimo sritimis iš dalies atskleidžia joms skirtas finansavimas. Išanalizavus kelerių metų Šiaulių miesto savivaldybės biudžeto pajamų ir išlaidų įvykdymą, galima teigti, kad socialinėms reikmėms skiriamos biudžeto išlaidos didėjo. Pavyzdžiui, 1992 m. socialinei apsaugai skirta 91418 tūkst. talonų, o tai sudarė 5,96 % visų išlaidų.

³³² ŠSEA, b. Šiaulių miesto savivaldybė, Valdybos posėdžių protokolai su priedais, 1999 05 03–1999 05 17, Nr. 917, l. 170.

³³³ ŠSEA, b. Šiaulių miesto valdyba, Valdybos posėdžio protokolai su priedais, t. 5, 1992 07 27–1992 10 05, Nr. 197, l. 104.

³³⁴ *Šiaulių miesto istorija, 1940–1995*, sudaryt. Sireika J., Šiauliai, 2007, p. 341–342; Šiaulių metraštis, 1999–2002, Šiauliai, 2003, p. 148.

³³⁵ ŠSEA, b. Šiaulių miesto savivaldybė, Valdybos posėdžių protokolai su priedais, 1999 05 03–1999 05 17, Nr. 917, l. 171.

³³⁶ ŠSEA, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, 1995 01 05–1995 03 23, l. 60.

Sveikatos apsaugai skirtos lėšos buvo didesnės daugiau nei 2 kartus, švietimui – daugiau nei 4 kartus³³⁷. 1993 m. socialinei apsaugai skirtos lėšos sudarė 6,98 % visų biudžeto išlaidų³³⁸. 1997 m. – 8,95 % (pagal finansavimą socialinė apsauga buvo 4 vietoje)³³⁹, o 1998 m. – 11,80 % (žr. 6 priedą)³⁴⁰. Taigi nuo 1992 m. iki 1998 m. finansavimas socialinei apsaugai Šiaulių mieste padidėjo beveik 2 kartus, o tai liudija prastėjančią socialinę situaciją mieste.

Pereinamuoju laikotarpiu vykstančios ekonominės ir socialinės transformacijos, kurių metu mažėjo valstybės vaidmuo, reguliuojant visuomenės užimtumą bei darbo aplinką, formuojant naują socialinės apsaugos politiką, neišvengiamai sukėlė naujų iššūkių socialinės rūpybos sričiai. Sovietmečiu nuslopinta asmeninė atsakomybė, mąstymas, kad visais socialinio ir ekonominio gyvenimo atvejais turi pasirūpinti valstybė, sukomplikavo dalies šiauliečių įsitvirtinimą laisvojoje rinkoje. Šiauliečiai, negebantys patys savimi pasirūpinti bei užtikrinti sau pragyvenimo sąlygų, tapo miesto savivaldybės Socialinės rūpybos skyriaus darbo objektu, kuris pirmojo nepriklausomybės dešimtmečio eigoje vis didėjo ir reikalavo iš valstybės įvairiapusės paramos.

³³⁷ ŠSEA, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, 1993 01 07–1993 12 16, l. 57.

³³⁸ ŠSEA, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, 1994 01 27–1994 12 08, l. 70.

³³⁹ ŠSEA, b. Šiaulių miesto taryba, Tarybos posėdžių protokolai ir sprendimai, t. 1, 1998 01 22–1998 04 30, Nr. 788, l. 113.

³⁴⁰ ŠSEA, b. Šiaulių miesto savivaldybė, Miesto tarybos posėdžių protokolai ir sprendimai, t. 2, 1999 03 09–1999 03 08, l. 26.

IŠVADOS

1. Pokomunistinių transformacijų sąvokos platumą atskleidžia nevienareikšmiškas jos aiškinimas. Apibendrinus mokslinėje literatūroje pateiktas teorijas, galima teigti, kad pokomunistinės transformacijos reiškia trijų pagrindinių sričių – politikos, ekonomikos ir socialinius – pokyčius. Didelė dalis analizuotų autorių, kalbėdami apie pokomunistines transformacijas, apsiriboja tik politiniais bei ekonominiais pokyčiais, žyminčiais pokomunistinių valstybinių perėjimą į demokratines, rinkos ekonomiką plėtojančias valstybes. Tuo tarpu socialiniai pokyčiai ne visais atvejais akcentuojami, nors vargu ar įmanoma pakeisti politinę ir ekonominę sistemą, visiškai nepalietus socialinio visuomenės gyvenimo.
2. Pagrindinis ekonominės transformacijos Lietuvoje, kaip ir didžiojoje pokomunistinės erdvės dalyje, tikslas – planinės administracinės ekonomikos pakeitimas laisvąja rinka. Pereinant iš vienos ekonominės sistemos į kitą, pagrindinį vaidmenį atliko masinė valstybinio turto privatizacija, padėjusi greitai suformuoti privataus verslo sektorių. Palyginus keliose pokomunistinėse valstybėse vykdytą privatizacijos politiką, matyti, kad skirtingos šalių pasirinktos ekonomikos priemonės, lėmė skirtingas išėjimo iš komunizmo baigtis. Lietuvoje vykdytos ekonomikos reformos pasižymi nemenkais trūkumais, ypač pastebimais privatizacijos procesuose.
3. Ekonomikos transformacija pakeitė socialinį visuomenės gyvenimą. Pokomunistinėje erdvėje vykstantys socialiniai pokyčiai daugiausiai apėmė visuomenės socialinės struktūros kaitą, išryškėjusias naujas ir suaktyvėjusias senas socialines problemas, naujų socialinės politikos gairių formavimą, gyventojų vertybinių nuostatų bei įsitikinimų pokyčius. Vykstant visuomenės struktūros kaitai, išryškėjo demografinių rodiklių pokyčiai, naujų visuomenės sluoksnių formavimasis. Pokomunistinėje erdvėje išryškėjusios socialinės problemos buvo panašios, labiausiai iš jų išsiskyrė nedarbas ir pakitusios nusikalstamumo formos. Beveik pusamžis praleistas komunistinėje santvarkoje paliko ryškų pėdsaką žmonių sąmonėje, kuris sukėlė nemažai keblumų, kuomet, besiformuojant naujai socialinei politikai, žmogus turėjo tapti socialiai už save atsakingu.
4. Kiekybinė ir kokybinė Lietuvos Respublikos 1990–1996 m. priimtų įstatymų analizė atskleidė socialinių ir ekonominių klausimų vietą kuriamoje nepriklausomos Lietuvos įstatyminėje bazėje, kuri darė didelę įtaką socialinės – ekonominės politikos formavimui. Atlikus analizę paaiškėjo, kad tiek Aukščiausioji Taryba, tiek Lietuvos Respublikos Seimas, vadovaujamas LDDP, didelį dėmesį skyrė ekonomikos reformai Lietuvoje įgyvendinti. Tai

patvirtina didelis skaičius šioje srityje priimtų įstatymų, reglamentuojančių rinkos ekonomikai būdingų priemonių sukūrimą ir įgyvendinimą. Tačiau įstatyminėje bazėje pastebėta nemažai spragų, prisidėjusių prie šalies ekonominio nuosmukio bei sulėtintos ekonominės raidos. Įstatymais kuriama rinkos ekonomika sudarė palankias sąlygas susiformuoti laukiniam kapitalizmui. Socialinėje srityje priimti įstatymai liudija, kad, formuojant socialinę politiką, buvo apsiribojama labiausiai pažeidžiamų visuomenės grupių finansiniu aprūpinimu. Tuo tarpu pasigendama valdžios dėmesio išryškėjusių socialinių problemų sprendimui, socialinio solidarumo užtikrinimui. Mažas socialinėje srityje priimtų įstatymų skaičius, nesirūpinimas efektyviu jų įgyvendinimu atskleidė tendencingai nepakankamą valdžios požiūrį į žmogų, kuris išliko iki šių dienų.

5. Ekonominio Šiaulių miesto gyvenimo pokyčius labiausiai lėmė stambiosios pramonės griūtis bei privatizacijos procesais formuojamas privataus verslo sektorius. Ilgametės tradicijas turinti Šiaulių miesto pramonė pirmaisiais nepriklausomybės metais patyrė rimtų išbandymų. Stambiosios pramonės griūtis Šiauliuose, kuriuose ilgą laiką ji buvo vyraujančia ūkio šaka, sukėlė ypatingai ryškius ekonominio gyvenimo pasikeitimus. Per pirmuosius 5 nepriklausomybės metus, per kuriuos nustojo veikti pramonės gigantai laikytos įmonės, stambioji pramonė mieste buvo beveik sužlugdyta, atitinkamai sukėlus masinę pramonės darbininkų nedarbą ir atėmusi iš Šiaulių pramoninio miesto vardą.
6. Privataus verslo sektorius Šiauliuose buvo formuojamas pagal panašų scenarijų kaip ir visoje Lietuvoje, t. y. vykdant valstybinio turto privatizavimą. Šiam procesui užtikrinti, remiantis Seimo priimtais įstatymais, Šiaulių miesto savivaldybėje įsteigtos naujos institucijos – Privatizavimo komisija ir Privatizavimo tarnyba. Didžioji dalis valstybei priklausančio miesto turto perleista į privačias rankas jau per pirmuosius 5 nepriklausomybės metus. Pirmajame privatizacijos etape dažniausiai taikomi privatizavimo metodai buvo aukcionai ir viešasis akcijų pasirašymas. Privatiems asmenims pirmiausiai buvo perleistos prekybos, buities paslaugų, statybos, o vėliau ir stambiosios pramonės įmonės. Spartus privatizavimo procesas, verslui palankūs miesto valdžios sprendimai, LEZ įkūrimas paspartino privataus verslo sektoriaus susiformavimą mieste. Dešimtmečio pabaigoje didžioji dalis mieste įregistruotų įmonių priklausė privatiems asmenims. Tai atskleidė dalies šiauliečių verslumą ir gebėjimą lengvai prisitaikyti prie pasikeitusių rinkos taisyklių. Kita vertus, šio sektoriaus susikūrimas dar negarantavo miestui ekonominės gerovės, sunkią ekonominę situaciją liudijo įvairūs sudėtingi miesto socialiniai reiškiniai.
7. Vienas iš socialinių pokyčių Šiauliuose buvo visuomenės socialinės struktūros kaita. Ją iš dalies nulėmė pagrindinių demografinių rodiklių (gimstamumo, santuokų sudarymo) pokyčiai. Juos išanalizavus aiškiai pastebėta tendencija – didėjantis šiauliečių demografinis

pasyvumas. Mažėjantį gyventojų skaičių taip pat lėmė migracija, kurios didžiausi srautai buvo pirmaisiais Antrosios Lietuvos Respublikos metais. Įsigalėjus rinkos ekonomikai, mieste susiformavo nauja socialinė grupė – privataus verslo savininkai. Pagal lyties, tautinės sudėties kategorijas visuomenės struktūra analizuojamu laikotarpiu kito menkai. Tačiau struktūriniai pokyčiai, remiantis užimtumo kategorija, aiškiai pastebimi.

8. Žlugus miesto pramonei, nedarbas Šiauliuose tapo masiniu reiškiniu bei opia socialine problema. Išanalizavus nedarbo lygio kaitą mieste, galima teigti, kad bedarbių skaičius per darbe analizuojamą laikotarpį padidėjo daugiau nei 10 kartų. Ryškiausi miesto nedarbo požymiai buvo šie: pramonės darbininkai sudarė didžiąją dalį miesto bedarbių, moterų bedarbių buvo daugiau nei vyrų, išaugo jaunimo nedarbas. Kita aštria visuomenės problema tapo nusikalstamumas, kurio augimo tendencijos pastebimos per visą 1989–1999 m. laikotarpį. Kaip ryškiausius nusikalstamumo pokyčius būtų galima išskirti išaugusį kriminalinių ir organizuotų grupinių nusikaltimų skaičių, išaugusį jaunimo nusikalstamumą, išaugusias naujas nusikalstamumo formas. Vyraujančių nusikaltimų mastas bei pobūdis neišvengiamai paveikė kriminogeninę miesto būklę. Pagal šių dviejų problemų apimtį Šiauliai užėmė pirmaujančias pozicijas tarp didžiųjų Lietuvos miestų.
9. Antrosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu mieste stipriai išaugo socialiai remtinų asmenų skaičius. Jų klausimams spręsti ir socialinės rūpybos politikai formuoti įkurtas Šiaulių miesto savivaldybės Socialinės rūpybos skyrius, kuris dėl besikeičiančios įstatyminės bazės buvo kelis kartus reorganizuotas. Visuomenės socialiniai poreikiai be minėtos institucijos pareikalavo išplėsti socialinių paslaugų tinklą, kuriam priklausė dar kelios įstaigos. Darbe analizuojamo laikotarpio socialinės situacijos prastėjimą atskleidė didėjančios miesto biudžeto išlaidos, skirtos socialinės rūpybos reikmėms.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Šaltiniai

Nepublikuoti šaltiniai

Šiaulių savivaldybės einamasis archyvas (ŠSEA), b. Lietuvos Respublika, 1 – ojo šaukimo Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, t. 1, 1990 04 04–1990 07 26.

ŠSEA, b. Lietuvos Respublika, 1 – ojo šaukimo Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, t. 3, 1990 11 12–1990 11 16.

ŠSEA, b. Lietuvos Respublika, 1 – ojo šaukimo Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, t. 4, 1990 11 22–1990 12 28.

ŠSEA, b. Šiaulių miesto savivaldybė, Miesto tarybos posėdžių protokolai ir sprendimai, t. 2, 1999 03 09–1999 03 08.

ŠSEA, b. Šiaulių miesto savivaldybė, Valdybos posėdžių protokolai su priedais, 1999 01 04–1999 02 13, Nr. 911, l. 174, 181.

ŠSEA, b. Šiaulių miesto savivaldybė, Valdybos posėdžių protokolai su priedais, 1999 05 03–1999 05 17, Nr. 917.

ŠSEA, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, t. 1, 1991 01 10–1991 09 28.

ŠSEA, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, t. 1, 1992 01 16–1992 04 13.

ŠSEA, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, 1993 01 07–1993 12 16.

ŠSEA, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, 1993 01 27–1993 12 16.

ŠSEA, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, 1994 01 27–1994 12 08.

ŠSEA, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, 1995 01 05–1995 03 23.

ŠSEA, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos posėdžių protokolai su priedais, t. 1, 1995 04 06–1995 05 18, Nr. 516.

ŠSEA, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, t. 1, 1997 01 30–1997 03 13, Nr. 693.

ŠSEA, b. Šiaulių miesto taryba, Tarybos sprendimų dokumentai, t. 3, 1995 07 05–1995 12 14.

ŠSEA, b. Šiaulių miesto taryba, Tarybos posėdžių protokolai su priedais, t. 1, 1997 01 30–1997 03 13, Nr. 693.

ŠSEA, b. Šiaulių miesto taryba, Tarybos posėdžių protokolai ir sprendimai, t. 1, 1998 01 22–1998 04 30, Nr. 788.

ŠSEA, b. Šiaulių miesto valdyba, Valdybos posėdžio protokolas su priedais, t. 2, 1991 01 14.

ŠSEA, b. Šiaulių miesto valdyba, Valdybos posėdžio protokolas su priedais, t. 19, 1991 05 03.

ŠSEA, b. Šiaulių miesto valdyba, Valdybos posėdžio protokolas su priedais, t. 24, 1991 05 27.

ŠSEA, b. Šiaulių miesto valdyba, Valdybos posėdžių protokolai su priedais, t. 1, 1992 01 06–1992 02 28.

ŠSEA, b. Šiaulių miesto valdyba, Valdybos posėdžio protokolai su priedais, t. 5, 1992 07 27–1992 10 05, Nr. 197.

ŠSEA, b. Šiaulių miesto valdyba, Valdybos posėdžių protokolai su priedais, 1994 01 07–1994 01 24.

Statistikos leidiniai

1. *Lietuvos gyventojai*, Vilnius, 1990.
2. *Lietuvos statistikos metraštis, 1991*, Vilnius, 1992.
3. *Lietuvos TSR statistikos metraštis, 1988*, Vilnius, 1989.
4. *Šiaulių apskritis: ekonominė ir socialinė raida*, Vilnius, 1997.

Lietuvos Respublikos teisės aktai

1. Atostogų įstatymas, *Valstybės žinios*, 1992 01 20, Nr. 2–18.
2. Butų privatizavimo įstatymas, *Valstybės žinios*, 1991 06 20, Nr. 17–449.
3. Darbo apmokėjimo įstatymas, *Valstybės žinios*, 1991 02 01, Nr. 4–104.
4. Darbo sutarties įstatymas, *Valstybės žinios*, 1991 12 31, Nr. 36–973.
5. Dėl laisvųjų ekonominių zonų steigimo, *Valstybės žinios*, 1993 04 10, Nr. 10–249.
6. Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamą turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų, *Valstybės žinios*, 1991 07 31, Nr. 21–545.
7. Fizinų asmenų pajamų mokesčio laikinasis įstatymas, *Valstybės žinios*, 1990 11 10, Nr. 31–742.
8. Gyventojų apsirūpinimo gyvenamosiomis patalpomis įstatymas, *Valstybės žinios*, 1992 05 20, Nr. 14–378.
9. Gyventojų pajamų garantijų įstatymas, *Valstybės žinios*, 1990 10 30, Nr. 30–711.
10. Gyventojų pensinio aprūpinimo gerinimo įstatymas, *Valstybės žinios*, 1990 08 31, Nr. 24–592.
11. Gyventojų užimtumo įstatymas, *Valstybės žinios*, 1991 01 20, Nr. 2–25.
12. Invalidų socialinės integracijos įstatymas, *Valstybės žinios*, 1991 12 31, Nr. 36–969.

13. Įmonių ir organizacijų nekilnojamojo turto mokesčio įstatymas, *Valstybės žinios*, 1994 08 03, Nr. 59–1156.
14. Juridinių asmenų pelno mokesčio įstatymas, *Valstybės žinios*, 1990 08 31, Nr. 24–601.
15. Kauno laisvosios ekonominės zonos įstatymas, *Valstybės žinios*, 1996 11 13, Nr. 109–2474.
16. Klaipėdos ekonominės zonos įstatymas, *Valstybės žinios*, 1996 10 02, Nr. 92–2143.
17. Kolektyvinių sutarčių įstatymas, *Valstybės žinios*, 1991 04 30, Nr. 12–312.
18. Konsulinio mokesčio įstatymas, *Valstybės žinios*, 1994 07 08, Nr. 51–951.
19. Lietuvos Respublikos įmonių įstatymas, *Valstybės žinios*, 1990 05 20, Nr. 14–395.
20. Lietuvos Respublikos kainų įstatymas, *Valstybės žinios*, 1990 08 10, Nr. 22–542.
21. Lietuvos Respublikos komercinių (akcinių) bankų įstatymas, *Valstybės žinios*, 1992 08 31, Nr. 24–696.
22. Lietuvos Respublikos Laikinasis pagrindinis įstatymas, *Valstybės žinios*, 1992 07 07, Nr. I–14.
23. Lietuvos Respublikos laisvųjų ekonominių zonų pagrindų įstatymas, *Valstybės žinios*, 1995 07 19, Nr. 59–1462.
24. Lietuvos Respublikos mokesčių už aplinkos teršimą įstatymas, *Valstybės žinios*, 1991 04 30, Nr. 12–309.
25. Lietuvos Respublikos politinių partijų įstatymas, *Valstybės žinios*, 1990 10 20, Nr. 29–692.
26. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas, *Valstybės žinios*, 1992 03 20, Nr. 8–208.
27. Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymas, *Valstybės žinios*, 1995 07 26, Nr. 61–1530.
28. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas, *Valstybės žinios*, 1990 11 20, Nr. 32–761.
29. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas, *Valstybės žinios*, 1991 06 20, Nr. 17–447.
30. Lietuvos Respublikos valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatymas, *Valstybės žinios*, 1991 04 10, Nr. 10–261.
31. Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas, *Valstybės žinios*, 1994 08 03, Nr. 59–1153.
32. Lietuvos Respublikos Vyriausybės įstatymas, *Valstybės žinios*, 1990 04 20, Nr. 11–330.
33. Lietuvos Respublikos žemės mokesčio įstatymas, *Valstybės žinios*, 1990 11 20, Nr. 32–764.
34. Lietuvos Respublikos žemės ūkio įmonių turto privatizavimo įstatymas, *Valstybės žinios*, 1991 08 31, Nr. 24–637.
35. Lietuvos Respublikos žyminio mokesčio įstatymas, *Valstybės žinios*, 1994 07 08, Nr. 51–950.

36. Mokesčių už valstybinius gamtos išteklius įstatymas, *Valstybės žinios*, 1991 04 20, Nr. 11–274.
37. Naftos ir dujų išteklių mokesčio įstatymas, *Valstybės žinios*, 1992 10 31, Nr. 30–929.
38. Paveldimo ir dovanojamo turto mokesčių įstatymas, *Valstybės žinios*, 1995 06 23, Nr. 52–1277.
39. Paramos šeimai valstybinių pašalpų įstatymas, *Valstybės žinios*, 1991 07 10, Nr. 19–494.
40. Prekyviečių mokesčio įstatymas, *Valstybės žinios*, 1993 12 03, Nr. 66–1246.
41. Pridėtinės vertės mokesčių įstatymas, *Valstybės žinios*, 1994 07 20, I–345.
42. Seimo rinkimų įstatymas, *Valstybės žinios*, 1992 08 10, Nr. 22–635.
43. Šalpos (socialinių) pensijų įstatymas, *Valstybės žinios*, 1994 12 14, Nr. 96–1873.
44. Šiaulių laisvosios ekonominės zonos įstatymas, *Valstybės žinios*, 1996 07 17, Nr. 67–1596.
45. Šiaulių laisvosios ekonominės zonos įstatymas, *Valstybės žinios*, 2011 12 31, Nr. 164–7802.
46. Šiaulių laisvosios ekonominės zonos likvidavimo įstatymas, *Valstybės žinios*, 2002 06 07, Nr. 56–2227.
47. Valstybinės mokesčių inspekcijos įstatymas, *Valstybės žinios*, 1990 07 10, Nr. 19–493.
48. Valstybinių pensijų įstatymas, *Valstybės žinios*, 1994 12 30, Nr. 101–2018.
49. Žemės mokesčio įstatymas, *Valstybės žinios*, 1992 07 31, Nr. 21–612.
50. Žemės reformos įstatymas, *Valstybės žinios*, 1991 08 31, Nr. 24–635.

Literatūra

1. Babachinaitė G., Petkus A., Kai kurios kriminologinės problemos dvidešimtmečio socialinių pokyčių Lietuvoje kontekste,
<http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=4&sid=842c83c2-9c78-4923-bc02-61efd40e8324%40sessionmgr4003&hid=4107>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 15].
2. Balcerowicz L., *Socializmas, kapitalizmas, transformacija*, Vilnius, 1998.
3. Buivydas S., Pokomunistinės transformacijos tyrimų problemos,
<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2001~1367159018595/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 10].
4. Čeikauskienė M., *Lietuvos ekonominė ir socialinė raida*, Vilnius, 1994.
5. Dargis D., *Kruvinasis mafijos maršrutas*, Vilnius, 2011.
6. Demografinė krizė Lietuvoje: milijonas pensininkų ir invalidų, daugiau kaip pusė šeimų augina vieną vaiką, *Lietuvos rytas*, 1993 05 20, Nr. 95.

7. Gariūnų kasdienybė: prekeivius apvaginėja ir reketuoja, bet jie nerėkia, *Lietuvos rytas*, 1992 06 25, Nr. 123.
8. Gutauskas A., Organizuotas nusikalstamumas Lietuvoje: faktinė padėtis ir teisėsaugos institucijų praktika, https://www.google.lt/?gws_rd=ssl#q=organizuotas+nusikalstamumas+lietuvoje, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 16].
9. Iš Šiaulių sproginimo banga atsirito ir iki Lietuvos sostinės, *Lietuvos rytas*, 1993 04 14, Nr. 69.
10. Jaskėlevičius K., *Valstybės atėmimas*, Vilnius, 2010.
11. Kašauskienė V., *Lietuvos Respublikos vyriausybės, 1990–2007: jų kaita ir veiklos bruožai*, Vilnius, 2007.
12. Kelio rinkimasis: pirmasis turas, *Atgimimas*, 1990 02 28–03 07, Nr. 9.
13. Kollmorgen R., Theories of Postcommunist Transformation. Approaches, Debates, and Problems of Theory Building in the Second Decade of Research, <http://www.tlu.ee/stss/wp-content/uploads/2013/11/kollmorgen.pdf>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 02 22]
14. Klaipėdoje po gaudynių sulaikyti reketininkai, *Lietuvos rytas*, 1992 2 27, Nr. 40.
15. Kollmorgen R., Transformation theory and socio – economic change in Central and Eastern Europe. A conceptual framework, http://www.emecon.eu/fileadmin/articles/1_2010/emecon%201_2010%20Kollmorgen.pdf, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 02 20].
16. Kulka įstrigo prie stuburo, o nukentėjusysis pretenzijų neturi, *Lietuvos rytas*, 1992 02 26, Nr. 39.
17. Laurinavičius Č., Sirutavičius V., *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki kovo 11 – osios*, XII t., I dalis, Vilnius, 2008.
18. *Lietuvos gyventojai, 1990–2000*, sudaryt. Mikulionienė S., Vilnius, 2002.
19. Lipton D., Eastern Europe, <http://www.econlib.org/library/Enc1/EasternEurope.html>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 02 22].
20. Matulionis A. V., Lietuvos visuomenės struktūravimasis, http://www.lmaleidykla.lt/publ/0235-7186/2005/4/Fil_044_052.pdf, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 12].
21. Melnikas B., *Transformacijos*, Vilnius, 2002.
22. Melville A. Iu, On the trajectories of Postcommunist Transformations, <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=5&sid=be29c597-c627-40dd-9ac2-6de2292094a9%40sessionmgr4001&hid=4109>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 02 20].
23. Mūsų tikslai ir darbai, *Tiesa*, 1990 01 24, Nr. 19.
24. Naujai kuriamas Kauno komercijos ir kredito bankas – Jūsų bankas, *Lietuvos rytas*. 1992 02 27, Nr. 40.

25. Nepriklausomos Lietuvos ekonomikos kūrimo problemos, *Lietuvos rytas*, 1990 03 06, Nr. 45.
26. Norkus Z. *Koks kapitalizmas, kokia demokratija? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius, 2008.
27. Nutarta neriboti bankų kreditų palūkanų, *Lietuvos rytas*, 1993 09 11, Nr. 177.
28. Organizuoto nusikalstamumo būklės apžvalga ir jo raidos prognozės bei tendencijos, https://www.google.lt/?gws_rd=ssl#q=ORGANIZUOTO+NUSIKALSTAMUMO+B%C5%AAKL%C3%B6S+AP%C5%BDVALGA+IR+JO+RAIDOS+PROGNOZ%C3%B6S+BEI+TENDENCIJOŠ, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 16].
29. Pajuodienė G. M., Šileika A., Lietuvos gyventojų socialiniai sluoksniai (vidurinėsios klasės beišskant), <http://www.lb.lt/pajuodiene>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 12].
30. Palidaskaitė J., Korupcijos sklaidos formos Lietuvoje: tarp sovietinio palikimo ir rinkos padiktuoto pragmatizmo, http://internet.ktu.lt/lt/mokslas/zurnalai/vpa/z18/Nr18_6_Palidaskaite.pdf, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 18].
31. Po sprogimų privatizuotose objektuose šiauliečiai atsisakė aukcionų, *Lietuvos rytas*, 1992 10 15, Nr. 202.
32. Post – Communist Countries: Similar Problems, Different Solutions, <http://www.hse.ru/en/news/extraordinary/30303873.html>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 02 20].
33. Potuček M., Welfare State Transformations in Central and Eastern Europe, https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no21_ses/05potucek.pdf, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 19].
34. Privatization model in Poland: commercial or social?, http://ijbssnet.com/journals/Vol_4_No_14_November_2013/6.pdf, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 02 26].
35. Reketininkai sako, kad Šiauliai jau visiškai nualinti, *Lietuvos rytas*, 1993 01 23, Nr. 14.
36. Rinkimai po pustrėčių nepriklausomybės metų: Lietuva vėl nepripažįsta pustoniu, *Lietuvos rytas*, 1992 10 27, Nr. 210.
37. Sakalas, A. Kodėl Sąjūdis pralaimėjo 1992 m. rinkimus, <http://www.delfi.lt/news/ringas/politics/asakalas-kodel-sajudis-pralaimėjo-1992-m-rinkimus.d?id=43896409>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014 10 12].
38. Sąjūdžio rinkiminė programa, *Atgimimas*, 1990 02 09, Nr. 5.
39. *Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990–1998*, Vilnius, 2000.
40. Sprogimas Šiaulių centre: apgriautas buvęs prestižinis, dabar muštinėmis garsėjantis restoranas, *Lietuvos rytas*, 1993 03 31, Nr. 60.

41. Sprogimų serija Šiauliuose sudrumstė ir organizuotų nusikaltėlių ramybę, *Lietuvos rytas*, 1993 04 08, Nr. 66.
42. Stankūnienė V., Jonkarytė A., Mitrikas A., Šeimos transformacija Lietuvoje: požymiai ir veiksniai, <http://elibrary.lt/resursai/LMA/Filosofija/F-51.pdf>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 12].
43. Šiauliečiai nenori mafijos centro šlovės, *Lietuvos rytas*, 1992 06 13, Nr. 115.
44. Šiauliuose jau darosi tradicija: nukentėjusysis pretenzijų neturi, *Lietuvos rytas*, 1992 06 23, Nr. 121.
45. Šiauliuose per dešimt dienų – penki sprogimai, *Lietuvos rytas*, 1993 04 06, Nr. 64.
46. *Šiaulių metraštis, 1990–1993*, sudaryt. Sireika J., Šiauliai, 1994.
47. *Šiaulių metraštis, 1994–1995*, sudaryt. Sireika J., Šiauliai, 1996.
48. *Šiaulių metraštis, 1996–1998*, sudaryt. Sireika J., Šiauliai, 1999.
49. *Šiaulių metraštis, 1999–2002*, Šiauliai, 2003.
50. *Šiaulių miesto istorija, 1940–1995*, sudaryt. Sireika J., Šiauliai, 2007.
51. Šiaulių nakties palydovės: jaunos, patrauklios, bet ne visada laimingos, *Lietuvos rytas*, 1993 01 26, Nr. 15.
52. Šiaurės Lietuvos gangsterių kvapas nesisklaido, <http://www.ve.lt/naujienos/kriminalai/siaures-lietuvos-gangsteriu-kvapas-nesisklaido/>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 05 14].
53. Šimėnas A., *Ekonomikos reforma Lietuvoje*, Vilnius, 1996.
54. The Post – Communist Generation in the Former Eastern Bloc, <http://www.pewglobal.org/2010/01/20/the-post-communist-generation-in-the-former-eastern-bloc/>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 05].
55. Tonkūnaitė A., Socialiniai ir ekonominiai pokyčiai Rytų ir Vidurio Europos šalyse: valstybės vaidmuo, <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=59086de5-ce79-47ba-af74-bd64df266eba%40sessionmgr4001&vid=19&hid=4212>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 03 05].
56. Trečiojo Sąjūdžio politika reanimavo LDDP. *Lietuvos rytas*, 1992 10 27, Nr. 210.
57. Vainauskaitė L., Emigracijos iš Lietuvos priežastys ir pasekmės, magistro baigiamasis darbas, http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2011~D_20110705_132401-68037/DS.005.0.01.ETD, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 05 12].
58. „Vilniaus bankas” nuo š. m. spalio 1 d. didina palūkanas, parduoda akcijas!, *Lietuvos rytas*, 1992 10 01, Nr. 192.
59. Zijlstra K., Privatisation in Hungary, Poland, and the Czech republic, <http://www.nato-pa.int/archivedpub/comrep/1997/ap220ece.pdf>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015 02 26].

Vaida Tenikaitytė
SOCIALINIAI – EKONOMINIAI POKYČIAI ŠIAULIUOSE ANTROSIOS LIETUVOS
RESPUBLIKOS LAIKOTARPIU

SANTRAUKA

Atkūrusi nepriklausomybę Lietuva, kaip ir daugelis pokomunistinių valstybių, pasuko demokratiškesniems Vakarų valstybių link. Prasidėjęs pereinamasis laikotarpis iš totalitarizmo į demokratiją pasižymėjo ryškiais struktūriniais pokyčiais valstybėje ir visuomenėje. Antrosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu vykusios pokomunistinės transformacijos apėmė trijų pagrindinių sričių – politikos, ekonomikos ir socialinius – pokyčius. Darbe analizuojami sudėtingumu išsiskyrę socialiniai – ekonominiai pokyčiai Šiauliuose 1989–1999 m. laikotarpiu. Juos atskleisti padėjo platesnė socialinės – ekonominės transformacijos analizė ne tik miesto, bet ir Lietuvos bei visos pokomunistinės erdvės mastu.

Pokomunistinių transformacijų laikotarpiu didžiulis dėmesys buvo skiriamas staigių ekonomikos reformų įgyvendinimui, kuriomis buvo siekiama pagrindinio tikslo – nuo planinės administracinės ekonomikos pereiti į rinkos ekonomiką. Iš visų ekonominių reformų išryškėjo privatizacija – valstybinio turto perleidimas į privačias rankas, padėjusi suformuoti privataus verslo sektorių. Tą patvirtino ir 1990–1996 m. priimtų įstatymų kiekybinė ir kokybinė analizė, atskleidusi socialinių bei ekonominių klausimų vietą kuriamoje įstatyminėje bazėje. Pagrindiniai Šiaulių ekonominio gyvenimo pokyčiai susisiejo su stambiosios miesto pramonės griūtimi ir minėto privataus verslo sektoriaus susikūrimu. Gyventojų įsitraukimas į šiuos procesus rodė jų gebėjimą prisitaikyti prie pasikeitusių rinkos sąlygų bei prisiimti individualią atsakomybę. Tačiau didžiosios dalies šiauliečių įsitraukimas į naująją ekonominę santvarką buvo sudėtingas, o tai sukomplicavo ir socialinę miesto būklę. Ekonominių pokyčių kontekste ypač specifiškas buvo pramonės – ilgametės vyraujančios miesto ūkio šakos nuosmukis, kurį Šiauliai išgyveno skausmingiau nei kiti Lietuvos miestai.

Ekonominiai pokyčiai analizuojamu laikotarpiu stipriai susisiejo su socialinės srities kaita. Tiek pokomunistinės erdvės, tiek Šiaulių socialinės transformacijos analizė parodė svarbiausias šių pokyčių tendencijas. Vienos santvarkos keitimas kita nulėmė visuomenės socialinės struktūros kaitą, kuriai būdingi demografinių rodiklių pokyčiai, susiformavę nauji visuomenės sluoksniai, išryškėjusios socialinės problemos, naujų socialinės politikos gairių nustatymas, žmonių nuostatų ir vertybių kaita. Tiesa, palygus su ekonominėmis transformacijomis, socialiniai pokyčiai nėra tokie staigūs ir radikalūs, todėl kai kuriais atvejais menkliau pastebimi. Iš visų miesto socialinių reiškinių

labiausiai pastebimas verslininkų sluoksnio susiformavimas bei sumažėjęs gyventojų demografinis aktyvumas. Masiniu reiškiniu tapęs nedarbas ir stipriai išaugęs nusikalstamumas tapo opiausiomis XX a. pabaigos miesto socialinėmis problemomis. Nuolat augantis socialiai remtinų asmenų skaičius pareikalavo formuoti atitinkamą socialinės rūpybos politiką.

Vaida Tenikaitytė
SOCIAL – ECONOMICAL CHANGES IN ŠIAULIAI DURING THE SECOND PERIOD
OF REPUBLIC OF LITHUANIA

SUMMARY

Upon restoration of the independence Lithuania as well as many post–communist states turned towards and followed the path of the democratic capitalist western states. The transitory period of the change from the totalitarianism to democracy was marked by the striking structural changes in the society and the state. The post–communistic transformations that took place in the second period of Independent Lithuania embraced three main spheres: political, economical and social. The standing out complex social–economical changes that took place in Šiauliai in 1989–1999 are analysed in the paper. The changes were revealed with the help of the wider analysis of the social–economical transformations in Šiauliai City, in Lithuania and the whole post–communist region.

At the time of the post–communistic transformations much attention was devoted to the implementation of the abrupt economic reforms. The main aim of the reforms was to move from the planned administrative command economy to the capitalist market economy. From the whole scope of the economic reforms the privatization stood out. It was meant for the transfer of the state assets into the private hands and formation of the private business sector. The fact was confirmed by the qualitative and quantitative analysis of the Laws adopted in 1990–1996 in Lithuania. Our analysis revealed the importance of the social and economical questions in the legislation that was being created in the Republic. The main economical changes in Šiauliai were closely related to the fall of the large–scale City industry and development of the private business sector. The involvement of the residents into the process revealed their ability to adapt to the changing market conditions and to take upon themselves the personal responsibility. Despite the fact, the majority of the residents faced difficulties while integrating into the new economic system and therefore, the social status of the City became complicated. In the context of the economical changes the decline of the industry – long lived dominating branch of the City economy – was especially characteristic to Šiauliai. The City experienced this phenomenon more painfully than other cities in Lithuania.

The economical changes in the period analysed were closely related to the changes in the social sphere. The analysis of the post–communistic region and Šiauliai showed their main tendencies. The change from one political system to another determined the change in the social structure of the society followed by the changing demographic indicators, formation of the new layers in the society, showing up of the social problems, creation of the new social policy

guidelines, changing attitudes and values of the residents. However, the social changes were not so abrupt and radical as compared to the economical transformation; therefore, they were harder to notice. From the whole social phenomena taking place most prominent was formation of the businessmen layer and decreased demographic activity of the residents. The unemployment became a massive phenomenon and the crime intensified. These social problems became the most important in the City at the end of the XX century. The constantly growing number of the socially disadvantaged persons called for the development of a new social welfare policy.

PRIEDAI

1 priedas

1990–1992 m. Aukščiausiosios Tarybos priimti įstatymai

Sritis	Įstatymų skaičius	%
Valstybės valdymas ir administravimas	126	37,7
Ekonomika	83	24,9
Teisė	52	15,6
Socialinė apsauga ir socialinė rūpyba	23	6,9
Švietimas	3	0,9
Sveikatos apsauga	1	0,3
Kita	46	13,8
Iš viso	334	100

Lentelę sudarė: Vaida Tenikaitytė, remiantis 1990–1992 m. priimtais įstatymais, paskelbtais *Valstybės žiniuose*.

2 priedas

1992–1996 m. Lietuvos Respublikos Seimo priimti įstatymai

Sritis	Įstatymų skaičius	%
Valstybės valdymas ir administravimas	298	29,2
Ekonomika	239	23,4
Teisė	85	8,3
Socialinė apsauga ir socialinė rūpyba	47	4,6
Švietimas	3	0,3
Sveikatos apsauga	21	2,0
Kita	216	12,4
Vetuoti arba grąžinti Seimui svarstyti	24	2,4
Iš viso	1020	100

Lentelę sudarė: Vaida Tenikaitytė, remiantis 1992–1996 m. priimtais įstatymais, paskelbtais *Valstybės žiniuose*.

3 priedas

1990–1996 m. Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Seimo priimti įstatymai

Sritis	Įstatymų skaičius	%
Valstybės valdymas ir administravimas	424	31,3
Ekonomika	322	23,8
Teisė	137	10,1
Socialinė apsauga ir socialinė rūpyba	70	5,2
Švietimas	6	0,4
Sveikatos apsauga	22	1,6
Kita	262	19,4
Iš viso	1354	100

Lentelę sudarė: Vaida Tenikaitytė, remiantis 1990–1996 m. priimtais įstatymais, paskelbtais *Valstybės žiniuose*.

4 priedas

1993–1994 m. ir 1997–1998 m. migracija Šiauliuose

Metai	Atvykusių į miestą skaičius	Išvykusių iš miesto skaičius	Migracijos saldo
1993	2633	5347	- 2714
1994	2917	5079	-2162
1997	3394	3568	-174
1998	2680	3048	-368

Lentelę sudarė: Vaida Tenikaitytė, remiantis *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, 1994 01 27–1994 12 08, l. 40; *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, 1995 01 05–1995 03 23, l. 51; *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto savivaldybė, Valdybos posėdžių protokolai su priedais, 1999 05 03–1999 05 17, Nr. 917, l. 184.

5 priedas

Gimimų ir santuokų skaičiaus kitimas Šiauliuose 1992–1999 m.

Metai	Gimusiųjų skaičius	Užregistruotų santuokų skaičius
1992	2271	1463
1993	1950	1040
1994	1406	1046
1995	1565	1027
1996	1497	871
1997	1496	897
1998	1364	801

Lentelę sudarė: Vaida Tenikaitytė, remiantis *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, 1994 01 27–1994 12 08, l. 40; *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, 1995 01 05–1995 03 23, l. 51; *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto savivaldybė, Valdybos posėdžių protokolai su priedais, 1999 05 03–1999 05 17, Nr. 917, l. 184; *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto taryba, Tarybos posėdžių protokolai ir sprendimai, t. 1, 1998 01 22–1998 04 30, l. 131; *Šiaulių metraštis, 1994–1995*, sudaryt. Sireika J., Šiauliai, 1996, p. 7.

6 priedas

Šiaulių miesto savivaldybės 1992–1993 m. ir 1997–1998 m. biudžeto išlaidos, skirtos socialinei apsaugai

Metai	Visos išlaidos	Išlaidos socialinei apsaugai	%
1992	1535102 talonų	91418 tūkst. talonų	5,96
1993	36916 lt.	2575 lt.	6,98
1997	133017,5 lt.	11909,3	8,95
1998	127057,9	14996,8	11,80

Lentelę sudarė: Vaida Tenikaitytė, remiantis *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, 1993 01 07–1993 12 16, l. 57; *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto taryba, Miesto tarybos sesijų protokolai su priedais, 1994 01 27–1994 12 08, l. 70; *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto taryba, Tarybos posėdžių protokolai ir sprendimai, t. 1, 1998 01 22–1998 04 30, Nr. 788, l. 113; *ŠSEA*, b. Šiaulių miesto savivaldybė, Miesto tarybos posėdžių protokolai ir sprendimai, t. 2, 1999 03 09–1999 03 08, l. 26.